

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор

Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ, Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2014

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН ÆMÆ ÆXCÆНАДОН-ПОЛИТИКОН ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сайраг редактор

ХЪОДЗАТЫ Æхсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис Поэзи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы жхсжны уынаффждон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли, КОСТЫ Лизæ, КЪАДЗАТЫ Станислав, КЪУСРАТЫ Анатоли, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2014

номыры ис:

ФЫССЕГ ЕМЕ ЦАРД	
МЗОКТЫ Аслæнбег. Фыссæджы хæс – адæмы хъæрмæ хъусын. Интервью	6
ХУЫГАТЫ Сергей. Не 'взаг – нæ дарæг, нæ уромæг. Уац	16
ТЕДЕТЫ ЕФИМ: 85 АЗЫ	
ТЕДЕТЫ Ефим. Цин æмæ маст. Емдзæвгæтæ	29
ГЕБЕРАТЫ Юри. Новеллеты баст	36
ХЪОДЗАТЫ Æxcap. Фидæны чиныг «Исчи»-йæ. Æмдзæвгæтæ	77
ДЖЫККАЙТЫ Зелине. Ембисендте	91
«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ	96
ÆВЫД-ДЫВЫДОНЫ ДУГ	
М. НИКИТИН. Гнездо буржуазных националистов в Госиздате СО АССР	107
ИРОН ПРОЗÆЙЫ АНТОЛОГИ	
ФÆРНИАТЫ Къоста. Уады уынæр. Сæргæндтæ романæй	113
ADRIACTOH	13/

Моейы фоестое «Мах дуг»-сен уыдгоен юбилей: 1934 агы майы дунейы рухс федта журналы фыцаг номыр. Пыппар-ыссоедг агы доергы «Мах дуг» цоестуаргоноей моегад коены ирон литературоейсен.

ФЫССЕГ ЕМЕ ЦАРД

МЗОКТЫ Аслæнбег

ФЫССЕДЖЫ ХЕС – АДЕМЫ ХЪЕРМЕ ХЪУСЫН

Мæ фембæлд Хуыгаты Сергеимæ æнæнхъæлæджы нæ уыд. Фарон зæрдæвæрæны мæйы 15 боны фыссæгыл сæххæст 80 азы. Уырнгæ дæр мæ нæ кæны, уыйбæрц азтæ йыл рацыд, уый. Уымæн æмæ нæ зындгонд поэт, фыссæг æмæ тæлмацгæнæг у уæнгрог, цардуарзон, куыстхъом. 1981 азæй фæстæмæ Хуыгайы-фырт кусы чиныгуадзæн «Ир»-ы хистæр редакторæй. Не 'хсæн цы ныхас рауад, уый уыдзæн пайдайаг æмæ цымыдисаг «Мах дуг» кæсджытæн дæр.

— Сергей, дæу тыххæй чиныг «Цæгат Ирыстоны фысджытæ» (Дзæуджыхъæу, 1992), афтæ зæгъы: «Хуыгаты Сергейæн фæндзайæм азты райдыдта йе сфæлдыстадон фæндаг. Уæд фыццаг хатт республикæйы мыхуыры фæзындысты йе 'мдзæвгæтæ. 1962 азы йын Ходы Камал æмæ Джыккайты Шамилимæ рацыд æмдзæвгæты чиныг «Бонвæрнон». Куыд райдыдта де сфæлдыстадон фæндаг æмæ цæмæй?

— Пединститутме куы бацыдтен, уед сембелдтен Бицьоты Грисыл — иу факультет, иу къордме бахаудтам. Иу бон, сусег уарзетте кередзи кей уарзыни, ууыл куыд басеттыни, афте басастыстем мах дер кередзийен, фыссыны кей фелварем, ууыл. Кередзийен бакастыстем цыдер емдзевгегендте дер. Грис ныр зынге прозаик у, феле уый дер, фылдер хатт куыд веййы, афте емдзевгетей райдыдта фыссын. Абон дер ма хъуыды кенын уыцы емдзевгетей мене ацы цалдер ренхы. Емдзевге фыст уыди не фетег Сталиныл.

Ды нæ хур дæ, мах дæ хъармæй тавыс. Бон дæ фæрцы рухс вæййы æрмæст. Ды сызгъæрин царды тынтæ уафыс. Уымæн цардæн у бæрзонд йæ рæзт.

Ез цы бакастен Грисен, уый нал хъуыды кенын. Феле уыцы бонты фазынди ма фыццаг амдзавга «Тарскайы ГЭС». Цавиттон, Тарскайы фаллойганаг адам бавдалдысты ама гыццыл, сехи фаг чи уыдаид, ахем ГЭС сарезтой. Еме уыцы хабарыл фыст уыди ме 'мдзавга. Енауи ма зарда раджы ахсайдта истыте фыссынме. Хъуыддаг афте уыд, еме ме хистер ефсымер Исак хесты разме Чъребайы ахуыр кодта — райдиан кълесты ахуыргенджыты скъола хъуаме каст фауыданд, хаст куы райдыдта, уыцы аз. Фыста амдзæвгæтæ, газетты дæр-иу ын фæзындысты, радиойы дæр-иу ын дзы бакастысты. Зыдта фысджыты, арбахаста-иу сын са чингуыта. Жнауи ужнгай фидар, зондай жххаст – иу ныхасей, нымад леппу уыди Цъоны зылды. Гъе еме не хъеуы леппуте гыццылей-стырей фезмын байдыдтой Исакы. Ез дер ей куыд не фезмыдтаин! Уедме хест райдыдта, еме хестме ацыд Исак. Афедзы фесте цефтей ерыздехт еме ехсены хъуыддегты аныгъуылд. Емдзевгете фыссынме йе нал равделд, феле литературе, йе сонты бонты куыд уарзта, афте йе уарзта йе царды керонме. Хорз хъуыды кенын: Тарскейы не даргъ уаты не 'фсейнаг пецы арт судзы, бинонта хуыссынц. Мах артайа – Исакай ме 'хсан цы афсымар уыд, уый — Лавер дер неме, бадем еме кесем Пушкины «Евгений Онегин». Каста кодта Исак йахадаг, ама-иу, мах Лаверима цы ран не 'мбарстам, уый-иу нын бацамыдта.

Цы дзебех ехсевте уыдысты уыдон!

— Де сфæлдыстадон фæндагыл дын нæ литературæйы зынгæдæр фысджытæй чи баххуыс кодта? Кæй нымайыс дæ ахуыргæнджытыл? Кæуыл ахуыр кодтай нæ ирон литературæйы классиктæй?

'— Ёппæты фыццаг, дзырд дæр ыл нæй — Къостайыл. Къостайы диссæгтæн кæрон дæр нæй æмæ райдиан дæр. Ме 'мдзæвгæ «Къостайы хæдзар»-ы ахæм рæнхъытæ ис:

> «Федтон: хæхты дæргъæццон къæс уыд, Лæгтæ-иу æм изæрæй æмбырдтæ кодтой, Лæгтæ — чи нæ зыдта дамгъæ кæсын, Фæлæ чи зыдта 'нæ къæрццæй азарын «Додой».

Мæ фыдыфыд дæр зыдта иугай рæнхъытæ Къостайы æмдзæвгæтæй, мæ фыд æмæ мады кой нал кæнын.

Хесты фесте фезынди Плиты Грисы «Салдат». Уый мын сси тынг зынаргъ чиныг. Пединститутма куы цыдтан, уад ай равзерстон серибар темейен. Ме куысты бире денцегте ерхастон емдзевгетей еме, фелваренте чи иста, уыдоны зерде балхедтон уымей. Институтме куы бацыдтен, Хъайтыхъты Георы куы базыдтон, йе 'мдзавгата касга йа куы федтон, ужд хуымжтжджы тынг фжцыд мж зжрджмж! Цас еме йын цас зыдтон йе 'мдзевгетей, цал еме се цал хатты кастæн мæхицæн! Фæстæдæр Нафийы чиныг «Зын кары» сси ме уарзондер. Ме хистер ефсымер Лавериме-иу хъерей кастыстем уыцы чиныджы емдзевгете еме-иу сыл дис кодтам. Еме ма иу диссаг: Дзаболаты Хазбийе ез фыссын раздер райдыдтон, афтемей ме йе 'мдзевгеты рестдзинад йехиме еркесын кодта, йе уды растдзинад ме куыд еркесын кодта йехиме, афте. Цыма ме цардме еме адемме феввахсдер кодтой йе 'мдзевгете, афте мем кесы.

Прозейе мем Секъайе хестегдер ничи уыд ме сонты бонты. Арсены фестедер базыдтон.

- Загын хышуы уый, ама Советон дуджы фыссаган уыд стыр кад. Ныры растаджы та, даума гасга, цавар кад и фыссаган ама йа чингуытан?
- Фæсарæнты куыд уыд æмæ куыд у, уымæн ницы зонын, феле мах бестейы фыссегыл ныры хуызен уеззау дуг никуы скодта. Искуы ис, най, уый дар ничи зоны. Кад исчи амелы, йе ном советон рестеджы хъуыст кемен уыди, уыдоней, уед ын не бестейы Президент йе бинонтем фыдохы тел арвиты, жмж ууыл ахицжн вжййы хъуыддаг. Ез никуы фехъуыстон уый, еме искуы иу ембырды, не бестейы фысджыте куыд церынц еме цемей церынц, уый кой скена. Хуыцау геды ма зегъын кенед леген, мене ереджы, чиныгмае аргом аздахын кай хъауы, уый тыххай раныхас кодта. Газетте гонорар нал фидынц, журналте — йе уд удыл не фехецы, ахем гонорар, чиныгуадзен — афте. Ныры бонджынте еме, бынатме чи баирвезт, уыцы чиновникте алы цъыф кæуыл калынц, уыцы Советты дуджы иу дзæбæх чиныг рауагътай, заегъга, ужд да гонорарай машина балхедтаис. Ныр, цемей машине балхенай, уымен фысджыте

се 'ппæт цы гонорар райсынц афæдзæй-афæдзмæ, уый дæр не сфаг уыдзен. Уеде-иу чиныгуадзен арезта бадзырдте фысджытиме: уед еме уедме ныффысс ахем еме ахем чиныг. Еме-иу дын раттаиккой аванс. Бад де хедзары еме фысс! Хуыздер ма цы хъуыди фысседжы! Науед уыцы сфелдыстадон хедзертте та! Ерервыстаиккой Мескуыйе – кей уе кецы хедзарме фенды? 2009 азы Мескуйы уыди Къостайы мысен изер, еме йем ацыдысты ермест хицауады кусджыта, фысджытай — иу дар на! Советон растаджы-иу барагбоны хицауады фарсма бадтысты фысджыта. Ныр та? Ениу ныр берегбон дер нал и. Евеццеген, адеймаг зеххыл куы равзерд, уедей нырме чиныгей хуыздер ницы ерхъуыды кодта. Ныр голджыты севгенынц се чингуыте еме се быретты асыччытем рахессынц, «евроремонт», дам, скодтам жмж, дам, сж кжм жржвжржм, уый нал и, хъыг нж дарынц. Нал, дам, фидауынц! Чиныг нал фидауы! Чи зоны, исчи заєгьа: уый цы бар дары йе цардмае, йе хицауадмае? Дары. Йахаедаг не 'рцыди ацы цард, аразгае йа скодтой, еме царден йехицей цеуы, чиныг кей нал хъеуы, уый.

— Цавер миниуджытей хайджын хъуаме уа фыссег? Нæ абоны зынвадаты куыд æмæ цæмæй цæры нырыккон

фыссег?

– Еппеты фыццаг фыссег хъуаме хъуса адемы хъер. Хъуаме йе зердеме иса уыцы хъер, хъуаме теригъед кенын зона. Ме зердыл арех ерлеууынц Лев Толстойы ных ж стж: «Дунейы миджг ж зонын дыууж хуызы жнамонды – да цасгом дыл куы судза, уый, ама, рынчын куы уай, уый». Хъуама фыссагыл йа цасгом судза йа алы анараст къахдзефы еме йе алы фелывд ныхасы федыл дер. Афте, йе зердейы быней чи не ссыд, уыцы алы ренхы федыл дер. Адеймаджы цесгом — уый диссаг у. Жме хицауады хъуаме, куыд-уелеме, афте цесгомджындер адем кусид уадз еме енеуи истыте хъуаг уа: къаддер зона, къаддер цетте уа фезмелынме, уеддер хъуаме йе цесгом сыгъ-дег уа! Мах дуджы та кед мыййаг иннердем еверд цеуы фарст: куыд уæлæмæ – æдзæсгомдæр. — Ацы рæнхъытæ бакастæн дæ фæстаг æмдзæвгæты

eмбырдгонды. Йe ном — «Хуры рeгь» (Дзeуджыхьeу,

2008):

Уæдæ лæгыл цы бирæ хæстæ ис, — Мæнмæ сæ иу уæлдай зындæр фæзыны: Кæм фæриссай, уым ма схъæр кæн дæ рис, Зын дын кæм уа, уым ма басæтт дæ зыныл.

Ды йæ зоныс, цæмæн цæрыс æмæ дыл цавæр хæс æвæрд ис, уый. Фæлæ нæ цæрды — XXI æнусы райдианы — бирæ æрыгон чызджытæ æмæ лæппутæ, кæнæ астæуккаг кары адæм нæ зонынц, цæмæн цæрынц ацы зæххыл, уый. Иутæн сæ Хуыцау сси æхца æмæ хъæздыгдзинад. Уыдон байрох кодтой æфсарм æмæ æгъдау æмæ тырнынц царды хуыздæр æмæ уæлдæр бынат бацахсынмæ. Иннæтæ та мæгуыры хъиутæ хæрынц — низтæ, æнамонд хабæрттæ сыл фæтых ысты. Дæ 80 азы царды бæрзæндæй цы зæгъис ды уыцы адæмæн? Дæумæ гæсгæ, цавæр хæс æвæрд ис ирон лæгыл? Куыд цæргæ у хуымæтæг адæмæн абоны рæстæджы?

- Плиты Грис йе 'мдзæвгæтæй иуы афтæ фыста, ома, лег цардей куы ацæуа, уæд афтæ ничи фæрсдзæн: «Куыд царди? Йæ хæдон даргъ уыд æви цыбыр?» Уый адæмы ницæмæнуал хъæудзæн. Адæмы хъæудзæн, йæ фæстæ цы ныууагъта, уый. Æмæ ныр мах, чидæр йæ цард йæ къахæй ассон-ассон кæны, махæй хуыздæр хæринæгтæ бахæры, йе скъапп дарддæр ранæй ласт у, уыдæттæм хъуамæ ма кæсæм. Цард хорз хæринæгтæ хæрын æмæ зынаргъ дарæс дарынæй нæу цард стыр хъуыддаг у. Цард цард у! Æмæ хорз чи цæры, уымæй, æвзæр чи цæры, уый, чи зоны, хуыздæр цæры?! Боны фæстагмæ, уый дæр цæргæ кæны, æндæр ницы кæны цæргæ йеддæмæ, æмæ мах дæр цæргæ кæнæм. Чи фылдæр фæцæра, уый амондджындæр. Кæд йæ фæстæ йæ сыгъдæг ном ныууадза, уæд та ноджы хуыздæр.
- Нæ литературейы æнтыстджыней сæхи равдыстой Агьнаты Гæстæн, Бицьоты Грис, Гуыцмæзты Алеш, Малиты Васо, Хеблиаты Сафар, Хьазиты Мелитон æмæ иннетæ. Уыдоны æмрæнхъ лæууы дæ ном дæр. Дæ уацаутæ «Ехсырласæг», «Хурвæндаг», «Зарæг баззади мемæ» æмæ дæ роман «Ацы хъарм хуры бын» айдагъ хъæуы царды тыххей не сты фыст. Уыдоны ды æргом кодтай рæстдзинад емæ царды хъæнтæ, рæгъмæ хастай адæмы фарн, ирон

хъшуы шишгдзинад, уарэт шиш гуманизмы идеалтш. Равдыстай дш хъайтарты удыхъшды хуыздшр миниуджытш, уарзондзинад ирон къонамш шиш фшлашры ахуырад шиш уацаутшй иуты сшйрагдшр у ног фшлашры ахуырад шиш хъомылады темш. Уыдон та сты баст мадшлон швзаг шиш патриотизмимш. Дш уацмысты фшзынд национ идейш, йш нысан сси адшмы хигъшдон шуушлтшн аргъ кшнын, уд шиш вшййы сшйрагдшр: удварны фарстатш, хъысмштыл сагъшс, адшймаджы царды философи шви нш ршстшджы ахсджиаг шиш вазыгджын проблемште?

- Мæнмæ гæсгæ, дæ фæрстытæн, Аслæнбег, царды дæр ней кередзийе хицен кенен еме уацмысы дер. Афте иу фыссет дер не ахъуыды кендзен, цей, еме ацы уацмысы удварны фарстате равдисон, ацы уацмысы та рестеджы вазыгджын проблемете. Уыдон афте баст сты кередзиуыл, еме се барей куы хицен кенай, уеддер дын не бакомдзысты; фыссег, евещцеген, цы дзы равдисон, ууыл къаддер фехъуыды кены — куыд ей равдисон, ууыл фехъуыды кены фылдер. Цы евдисынме фехъавы — цы цау, цы хъуыддаг, цы хабар, уый цемей егер гом ма уа, цемей адеймагме хъара, уымен агурын хъеуы мадзелтте, аивадон фæзилæнтæ æмæ ахорæнтæ. Уыдон куы нæ ссара, уæд йе фыдебон – дзегъелы. Ныр уыцы аивадон мадзелтте еме равдисинаг хъуыддаг кередзийыл куы бадой, зердейе зæрдæмæ куы баиу уой, уæд дзы алцыдæр уыдзæн. Хъуыддаг цы фенды гыццыл куы уа, уеддер ей хорз сфелгонц кен аивадон егъдауей, уед дзы разындзысты царды текке ахъаззагдер фарстате, ды проблемете кей хоныс, уыдон.
- Сергей, ды дæ поэт дæр æмæ фыссыс прозаикон уацмыстæ дæр — радзырдтæ, уацаутæ æмæ романтæ. Кæд бафæллайыс æмдзæвгæтæй æмæ кæд рахизыс прозæмæ? Еви афтæ нæ вæййы? Уæдæ дæм цавæр уавæры æрцæуы æмдзæвгæтæ сфæлдисын кæнæ та прозæ фыссын?
- Ацы фæстаг азты прозæ фылдæр фыссын. Фæлæ дæм æмдзæвгæ куы 'рцæуа, уæд уымæн дæр цы и æнæ ныффыстæ! Цыдæр поэтикон зæлланг фæцæудзæн дæ зæрдæйы кæмдæр æмæ дæ æнцой нал æруадздзæн. Стæй ахæм фыдбылыз

у æмдзæвгæ, æмæ дыл бафтдзæн, афтæмæй дын фыссын нал комдзæн, æндæр исты куыстыл ныххæцай, уымæ дæр дæ нæ уадздзæн — фыдæбонæй мæл, æнæ пайда фыдæбонæй!

Кæддæр мын Дзаболаты Хазби хъаст кодта, дысон, дам, дыууæ сахатыл сыстадтæн, бонмæ фæтухи кодтон, æмæ та-иу цы ныффыстон, уый ныххæххытæ кодтон, афтæмæй, дам, мыл сбон и. Уый поэты гакк у. Емæ диссаг у — фыссыс, архайыс, хъизæмар кæныс æмæ — нæй, цы агурыс, уый нал и ацы дунейы. Емдзæвгæ фыссыней хъизæмардæр ницы и, фæлæ æхцон хъизæмар у, рухс хъизæмар. Емæ æмдзæвгæ фыссыны хъизæмар кæуыл бафты, уый, мæнмæ гæсгæ, ахизы, царды иугæндзон фæлгæт кæй хонынц, уымæй. Уæдмæ цы уыди, уый нал вæййы. Вæййы æндæр цыдæр, æндæр куыддæр, æндæр зæрдæ, æндæр дуне. Емæ, цалынмæ цы фыссыс, уымæй дæ бон базонай, уæдмæ, æндæр куыстмæ æрæвналай, уый бон дæр дæ нал и.

- еревналай, уый бон дер де нал и.
 Сергей, де хорзехей, де бинонты тыххей дер ма нын цалдер ныхасы зегь. Чи сты еме дын де сфелдыстадон куысты цы еххуыс сты?
- Бинойнаг пенсийы ис, жмж, кжд жнжниз нжу, уждджр нж разжнгардгжнжг уый у не 'ппжт хъуыдджгты джр, жмж дзы разы стжм. Нж лжппу у филологон наукжты доктор. Кусы наукон центры. Кжны сфжлдыстадон куыст. Рацыд йе 'мдзжвгжты чиныг уырыссагау ам, нжхимж, йж прозаикон уацмысты чиныг та Ужржсейы хъуамж рацжуа. Бирж архайы, бирж кусы. Йж дыууж хойж хистжр каст фжци университет, кжстжр Ростовы консерватори, стжй аспирантурж, жмж йж консерваторийы ныууагътой кусгжйж. Ис сын кжстжртж.
- Куыд чингуыты редактор, афта да къухтай рацауынц чиныгуадзан «Ир»-ай не 'рыгон поэтты чингуыта. Ман фанды базонын да хъуыдыта на нырыккон ирон поэзийы уавары тыххай.
- Ерыгон поэтте нем ней. Чи фыссы, уыдон иуей цъус сты, иннемей фыссынц уырыссагау. Уый ебуалгъы хъуыддаг у. Мах литературейы хуызен стыр Къоста йе райдианы кемен и, уым кестерте ма уа цы ма уа уымей елгъыстдер! Евеццеген, уый не дуджы аххос у, царды хорз еме евзер ехца еме исбоней барге кем ерцыдысты, уыцы дуджы аххос. Ней рухс, уды цыбелге-

нег рухс не царды, еме уед афте веййы. Ерхъуыды-ма кенем, советон цардарезт куы ралеууыд, уед цас поэтте фезынд! Зерде рухс кодта, зерде ради, зерде тахти еме уыди уелтемен. Ныр йе кой дер ней уыцы уелтеменен.

- Агънаты Гæстæн йæ yaų «Мах дуджы» (2011, № 1, 113—127 ф.) схуыдта «Ирон чиныг сæрсæфæны былыл». Емæ зæгъы: нæ чиныджы уавæр хорз нæу, лæууы сæрсæфæны былыл, æмæ цæмæй ма ахауа, уый аразгæ у не 'ппæтæй дæр, йæхи ирон чи хоны, уыдонæй алкæмæй дæр. Ирон чиныджы уавæр дæуæй, Сергей, хуыздæр ничи зондзæн, уымæн æмæ кусыс редакторæй чиныгуадзæн «Ир»-ы. Зæгъ нын дæ хъуыдытæ ирон чиныджы æмæ не 'взаджы уавæры фæдыл. Цæуылнæ хæццæ кæны ирон чиныг йæ кæсæгмæ? Æви аивадон литературæ æппындæр нал хъæуы ирон адæмы? Цавæр уавæры ис не 'взаг?
- Уый дер дуджы аххос у. Иуей, чиныг егер ысзынаргь, еме алкей не аразы йе къух, цемей чингуыте елхена. Иннемей та, фезынд алыхуызон ног технологите, чиныген комкомме знаггад чи кены, ахемте интернеты алцыдер ис еме ма чиныг цемен агура! Чиныген баивен кей ницемей и, уый та чи ембарге не кены, кей та хъеуге дер не кены, бамбара йе, уый. Еме раст у Гестены хъуыды серсефены былыл ис ирон чиныг. Стей ирон фыссег йехедег дер дард неу уыцы серсефенме. Чиныг неу нымад, неу нымад фыссег йехедег дер. Чиныгуадзенен иу дукани уыд, уым уей кодта йе чингуыте, еме йын ей байстой, кемендер ей ауей кодтой. Ныр не чингуыте уезеджы къейыл уей кенем, кей се дымге аскъефы, кеуыл мит йе тъыфылте ныккалы.

Евзаджы тыххей куы дзурем, уед бире дзуринегте ис, тынг бире. Иуте дзурынц мелы не 'взаг, иннете — не мелы. Афтемей мелге дер кены еме мелге дер не кены — нехедег ей марем. Йе ресугъд, йе сыгъдег цесгомылын уыйас бырон бакалдтам, еме хорз нал зыны йе цесгом. Иунег гыццыл цевиттон: ис дзырд «боныгъед». Хуыздер ма цы уа, бон цы хуызен у, уый равдисынен? Мах ей нал дзурем, кене дзурем «боныхъед», кене «боны ахаст». Ацы «гыццыл» цевиттон бире стыр хъуыддегтыл дзуры.

- Литературæиртасæг Мамиаты Изетæ йæ чиныг «Дзырддзæуæны: Автор æмæ йæ хъайтары æмдзæдис» (Дзæуджыхъæу, 2008) дæ роман «Нарты Фарнæг» (2005) рахуыдта «æнахуыр». Уый, æвæццæгæн, уымæн, æмæ мифологион, таурæгъон бындурыл фыст кæй æрцыди. Нæ прозæйы дæу романы хуызæн бирæ нæ разындзæн (Булкъаты М., Джусойты Н., Гусалты Б.). Куыд æрцыд фыст ацы стыр уацмыс, цавæр вазыгджын фарстатыл хъуыды кодтай æмæ тырныдтай сæ райхалынмæ ацы «æнахуыр» прозаикон уацмысы?
- Нарты кадджыты нымадей цалдер хатты фезыны Фарнег, феле бынтондер хицен кены иннетей. Уый у иунег ахем нертон хъайтар, еме, иронау куыд фезегъынц, йе кард хъилей чи не дары. Еме йе куыддер базыдтон, афте ме бафендыд ууыл исты ныффыссын. Фендыди ме, хъуыдыте йыл кодтон, феле йем ме ныфс не хастон. Цемей нертон дунейе исты рахессай адемы 'хсенме, уый тыххей йе хорз зонын хъеуы. Еме мем айдагъ кадджыте фаг не кастысты уыцы ехсенад базонынме. Уеддер уелтемены бахаудтен еме сбадтен уыцы уацмыс фыссыныл. Йе сейраг хъуыды Фарнеджы евронг ныхас. Фарнеджы цестенгас цардме, се алыварс чи церы, уыцы адемтем. Цемей терсын: кед егер гом-герццей баззадысты ме ныхесте, кед нывджындер еме хуызджындерей равдисын хъуыд нарты адемы цард. Кей зегъын ей хъеуы, уыцы дунейыл ныхасгенгейе дзырд фылдер цыди ацы дунейыл.
- дунейыл ныхасгæнгæйæ дзырд фылдæр цыди ацы дунейыл.

 Нæ литературон журналтæ куы кæсай, уæд прозæйы ног нæмттыл арæх фембæлæн нæй. Цæй аххосæй?
- Ней ерыгон курдиатджын леппуте еме чызджыте, куы уаиккой, уед цеуиккой. Кей ней курдиатджын леппуте еме чызджыте, уый та, куы ма йе загътон, дуг еме рестеджы аххос у. Зерде цеуыл фелеууа, цеуыл ссудза, ахемей ницы и не царды. Не царды цы аразы не хицауад, уый гуыбынен, зердейен ницы. Зерде рох у. Еме ардыгей райсомме куы хъуыды кенон, уеддер, ирон литературейы йе арф улефтыте кемен ссыдысты, ахем никей ссардзынен. Кед уырыссагау чи фыссы, уыдоны 'хсен ис ахемте не зонын: уыдониме афте енгом баст не ден.

– Нырыккон ирон литература ахуыр кангайа, скъоладзауте 11 къласы бакесыни де радзырдтей се хуыздер – «Сылгоймегте». Ацы уацмысы ферцы ахуырдзауте базонге веййыни де аивадон ермдзефы сермагонд æииæлтимæ. Радзырды бындуры – мысинæгтæ – куыд ивгъуыдма здахаг фараз. Сергей, фарон дауыл саххаст 80 азы. Никуы дем ерцыд ахем хъуыды — мысинетте ныффыссон, загъга. Зонга уыдта бира номдзыд адамиме: фысджытиме, ахуыргендтиме, аивады кусджытиме, ехсенадон архайджытиме? Кей еме де цардей цавер цауты тыххей ныффыссис де мысинетте?

 Радзырд кей ахуыр кенынц скъолаты, уый хорз хъуыддаг у, уждж цы! Уыдтжн иу-цалджр скъолайы. Урокты пайда кодтой алыхуызон техникон ног ферезтей. Феле ирон дзырдыл бацин кæнын — уыцы хъуыддагæй цух сты ирон литературайы урокта. Дзурынц скъоладзаута, цыдар хъепперис дер сем цыма ис, феле хъармхъуаг веййынц урокта, са зардаты дуартта на гом канынц ирон дзырд, ирон ныхасма. Фарстан йа дыккаг амбис — ома, мысинатта ныффыссыны хабар. Ме разы ахем хес никуы 'вердтон. Иухатт Дзесты Куыдзеджы тыххей ныффыстон, юбилей уыди Куыдзеген еме. Рестег куы фаг кенид, уед, кей зегъын ей хъеуы, ныффыссен ис бире хабертте...

 Емæ нæ интервьюйы фæстаг фарст. Фыссæгмæ веййы бире пъланте, хъуыдыте йе фидены уацмыстыл. Раргом нын сæ кæн, дæ хорзæхæй. Нæ зæрдæ дын зæгы, цемей де къухы, Хуыцауы ферцы, бафтой. Бире азты ма нын жнжнизжй жмж ужнгдыхжй куыд фжижрай, дж хионты еме де чи уарзы, уыдониме, ахем арфе дын Стыр Хуыцау раттед!

– Ацы фарстæн цы дзуапп раттон, уый нæ зонын. Зонын иу хъуыддаг: æгуыстæй бадын нæ фæразын, æмæ амæй фестеме дер архайдзынен ме адемен, ме чиныгкесеген зардахцон хассыныл ацы зын заманты.

НЕ 'ВЗАГ – НÆ ДАРÆГ, НÆ УРОМÆГ

Бирæ ныхас цæуы не 'взаджы тыххæй, æмæ йыл цас фылдæр ныхас цæуы, уыйбæрц хæмпæлæй-хæмпæлдæр кæны. Уымæн æмæ йыл хъуыддаджы ныхас нæ цæуы, фæлæ æдзæлгъæды ныхас. Хъуыддаджы ныхас кæй бон у кæнын, уыдон даргъкъахæй бадынц, иннæтæ гъæйтт-утт кæнынц. Æвзаг та хъизæмайраг фæци: хæссæм æмæ йæм хæссæм уырыссаг дзырдтæ, хъæуынц дзы, нæ дзы хъæуынц, цæуынц дзы, нæ дзы цæуынц, бадынц дзы, нæ дзы бадынц — уыдæттæм нæм каст нæй. Æрмæст æм фылдæр куы бахæссиккам, фылдæр æй куы фæуырыссагхуыз кæниккам! Ныр ма хъуыды кæнын дæр кæд нæ байдыдтам уырыссагау — уырыссаг хъуыдыйад бацъапп кæнæм, стæй йæ тыхæууылдтытæ нык-кæнæм, афтæмæй йæ ратæлмац кæнæм иронмæ. Хæссæм æм сыхаг адæмты хъихъгæнаг æмæ хъыллистгæнаг мыртæ æмæ сæ, хъæды æфсæн цурчытæ куыд къуырай, афтæ къуырæм.

Иу ныхасей ез тыхсын, еме ме фенды, цеуыл тыхсын уыцы хабертте фекенын. Техуды, еме мын не журнал-кесджытей ахем хиуетте куы разынид — кем редийын, уым мын ме ных куы бакъуыриккой, раст кем ден, уым та мын се исчи ме уехскыл йе арм куы ереверид.

Ереджы дер ма ацы дыууе дзырды: «хистер» еме «кестер»-ы фыстам «д»-те, ома «хисдер» еме «кесдер». Уалынме не 'взаджы пехуымпартей кемендер йе наукон уелтемен спертт кодта, сыскъуыдта уыцы дзырдтен се «д»-те ед фыд се буарей еме сын се бынетты атъыста «т»-те. Абайты Вассо йе номдзыд «Ирон евзаджы историкон-этимологион дзырдуат»-ы ацы дыууе дзырды цы «дер»-те ис, уыдоны тыххей афте зегъы: уыдон евдисынц дзырдты мидег барен берц. Барен берц та, ирон евзаг йехи куы базыдта, уедей нырме евдисы хайыг «дер», «тер» хайыг никуы уыд ирон евзаджы.

Ацы «наукон» ерхъуыды ам Цегаты ерфидар, Хуссарме, йе хецце нема ныцци, йе йыл ервесге не кенынц, цыдериддер у, уеддер уым нырма фыссынц уыцы дзырдты «д»-те. Ныр уырдыгей ардем къухфыст куы 'рцеуы, уед не мыхуыры кусджыте уыцы дзырдтен се «д»-те ахахх кенынц еме сын се бынетты «т»-те ныффыссынц. Иу ныхасей, раст фыст редыд фыстей баивем.

Кæддæр, уый раздæр уыд, бирæ раздæр уыд уый: уæд нæ ахуыргæндтæй кæмæдæр æрцыд иу «наукон» хъуыды: дзырдæн йæ бындурон æмхъæлæсон зылангон у, æви æзылангон, уый сбæлвырд кæнынæн куы ницы амал уа, уæд дзы фыссын хъæуы æзылангон. Цымæ зылангон цæмæннæ равзæрста уыцы дæсны, æзылангон цæмæ равзæрста? Цымæ йын цы хорзы бацыдысты, æзылангон кæй хонæм, уыдон?

Евзаджы жгъджутте бире не, феле гыццыл чи зоны, уый дер жне рахатге не феуыдзен, зылангонте жвзаг ресугъд кей кенынц, дзырд цемей зелланг кена, ахем хъомыс ын кей деттынц. Еме жвзаг зелланг куы кена, уымей хуыздер цы и!

Не литературон евзаджы бындуреверег Хетеггаты Къоста ахем дзырдты, ома, йе бындурон емхъелесон зылангон у жви жзылангон, уый бжржг кжмжн нжу, ахжм дзырдты фыста жрмжст зылангонтж, фыста «лжббу», мах куыд фыссем «леппу» афте не, феле. Кемдер иу ран ныффыста «леппу». Стей йем раздехт «п»-те ныххахх кодта жмж сын сж сжрмж ныффыста «б»-тж. Фыста раббелон, ысдут, ужхуыддег, фесдад, исды, ардыггаг, дыггаг, ертыггаг, дзеггор, хуыггом, дзыггуте еме афте дарддер. **Ем**ж канд предмет жвдисжг дзырдты нж фыста зылангонтж — зылангонта фыста архайда в дисаг дзырдты дар. Фыста: «Тар хъждиж бацыддж», «Гъей, цы хъал уыдджн». Фыста: ахаудден, беллыдден, леууыдден, цардде еме афте дарддер. Афте фыста, еме дзырдтен се азелд дер се мидег уыд еме се хъуыды дер: Ацыд-ден, ома, ам нал ден, дыгуронау куыд у, афте: ранде ден. Мах арв ныццавта, еме уыцы дзырдтен се дыккаг «д»-те «т»-тей баивтам, еме – налдер азелд, нал дер хъуыды. Цеуыл дзурег у, уæлдæр цы дзырдтæ ранымадтон уыдоны «тæн?» Ацыд-тæн? Кадын, куыд фазагъынц, касаджы молло исты базона,

уыййеддеме йын Ирыстоны зеххыл, менме гесге ничи ницы базондзен. Еме лег хъуыдыты бафты: кед «тен» фыссын хъуыди уыцы дзырдты, уед ей Къоста куыд не зыдтаид? Уеде ма не литературон евзаджы бындуреверег цемей у?! Еме уыцы хъуыддегтыл куы уыди иудадзыгдер йе сагъес! Байаты Гаппо йын йе «Ирон фендыр»-ы къухфыстме кей феныхылдтыте кодта кемдерты, уый тыххей Целыккаты Еленеме 1899 азы 21 июлы афте куы фыста: «Правописание, которого я придерживаюсь, выработано мною долгим трудом на основании корней и производства осетинских слов. Правильность его я могу отстаивать перед каким угодно ученым обществом. /.../ Не только Гаппо, но и никого в отдельности не признаю пока авторитетным знатоком нашего языка».

Емæ кæд Къоста афтæ бирæ хъуыды кодта иу дзырд, кæнæ иннæ дзырд куыд растдæр фыссын хъæуы, ууыл, уæд ма не 'взагиртасджытæн цы сæ уæлфадыл гал лæууы? Цæуылнæ фыссæм, Къоста нын куыд амыдта, афтæ?! Æви Къоста куыд фыста, ууыл чи нæ барвæссыд, уыдон дæр фæйнæ «Ирон фæндыр»-ы ныффыстой Ирыстонæн æмæ ирон адæмæн?

Ениу, ныххатыр мын кæнæд, кæд рæдийын, уæд, фæлæ, лæгмæ ахæм хъуыды дæр æрцæуы: кæд уыцы фæткæвæрджытæ зонгæ дæр нæ кодтой, Къоста ахæм фыстæджытæ æрвыста, афтæ зæрдиагæй рысти нæ растфыссынады æгъдæуттыл. Чи зоны, Къоста йæхи къухæй цы гæххæттытæ фыста, уыдон уынгæ дæр никуы фæкодтой. Афтæ сæм растдæр каст æмæ афтæ ныффыстой. Афтæ та сæм уымæн каст æмæ сæ зонд фылдæр нæ карста, — æндæр ын ницы хуызы ис бамбарæн.

Уыцы наукон сремыгъды фыдей фыссем: «хуыкком», «дзеккор», «евещиетен», «епперциет», «церещиат», «аккаг» еме ноджы бире ендер дзырдте, фыссем еме се дывер кенем уыцы езыланг мырте, афтемей сем байхъусыны йеддеме ницы хъеуы, цемей уыцы дывергонд мырте зылангон кей сты, уый базонем, уымен — се зыланг цеуы! Науед «еппын»-ен йе бындурон емхъелесон дер берег куы у: е-бын, ене-бын-ей куы цеуы дзырд, уед цавер дыууе «п»-йы у! Цы монцен не бахъуыдысты?!

Цемен фыссем «Гацца»-йы дыууе «ц»-йы, иу «ц» дер дзы куы не хъеуы, уед? Ацы дзырд хуыздер уаид афте фыссын: кед дзырд удгоймагме хауа, уед — Гатдза», кед не хауа удгоймагме, уед та гадза. Афте енцондер еме белвырддер уаид. Цемен фыссем «хъуццыты» дыууе «ц»-йы, кед еме емхъелесонты кередзийы ивынады уагме гесге зылангон ивы ерместдер зылангоней? Уеде не «г» цемен агепп кодта дыууе «ц»-йе?! Бынтон диссаг та «радтын»-ы хъуыддегте фесты. Дзырден йе бындуры ис «рард» еме уыцы дзырден едзухдер ис еххест хуыз, еме дзы мах цы закъонте еверем не 'взаджы, уыдонме гесге хъуаме алы ран дер фыссиккам «д» еме «т» — радта. Мах уыдеттем не кесем. Мах ей армукъайы уагыл алыг кодтам: кед дзырд евдиса ивгъуыд афон, уед фыссем «радта», кеннод та — «ратта». Хъуыдыйедты уыцы дзырдте уыдзысты мене афте: «Гырым Мананейен гага радта». Кене: «Йе басылыхъ мын не ратта, ендера чындзхессег ацыдаин».

Гъеныр ацы хъуыддегте кед сыгъдег зондыл дзурег сты, уед ма хецце зондыл та цы хъуаме дзура?! Уыцы дзырден алыхатт дер, алы ран дер ис еххест хуыз емее дзы алыхатт дер, алы ран дер фыссын хъеуы «д» емее «т». Ноджы ресугъддер та, Къоста йе куыд фыста, афте — «радда». Уымен емее йем «т» хесге ербакодтам.

Ныр та жнджр хъуыддаджы тыххей. Ез ма уый тыххей фыстон. Фжле цыма ницы фыстон, уымей ужлдай иу сыбыртт джр не 'рцыди ме хъустыл — неджр мем «гъо» 'рбадзырдта исчи, не джр — «негъ». Евеццегжн, ме ныхас кеме здехт уыди, уыдон загътой, фысс, цы дж фжнды, уый, мах уыджттем ницы хъуыддаг и. Еме ма цжуыл фыстон амей разме джр? Ууыл фыстон еме не скъолайы чингуыты уа, не 'взагзоныны куыстыты уа — ацы дыууж дзырды «Зылангон еме жзылангон» дзырдте фыст цжуынц фжрсжй-фжрстем. Зылангон мырте сты уыцы мырте жме дзырды миджг зыланг чи кжны: б, в, г, д, дз, ж, з. Еме дзырд «зылангон»-ыл цы фжсжфтуан жфтыд цжуы — «он», уый жвдисы уыцы мырты зылангон хуыз. Фжле иннж дзырд чи у, ома, «жзылангон» ууыл та цжй хынцмж жфтыд цжуы уыцы фжсжфтуан? Уымжн та йж кжцы хуыз амоны? Езылангон-жнжзылангон мыр, ждзжхджын-жнжцжхджын хжринаг, жвыййау-жнжфыййау-

джын фос — иухуызон фæткмæ гæсгæ арæзт не сты ацы дзырдтæ? Æмæ дыууæ фæстаг дзырды «джын» куыд нæ хъæуы æмæ йæ мах куыд нæ дзурæм фыццаджы дæр афтæ нæ хъæуы «он». Æмæ йæ хъуамæ афтæ дзургæ дæр ма кæниккам æмæ фысгæ дæр: æдзæхх хæринаг, æвыййау фос, æзыланг мыр! Æндæрхуызон гæнæнтæ дзы нæй æмæ сæ агурын дæр ницæмæн хъæуы. Афтæмæй уыцы къудиджын дзырд не 'мдзæрин баци — дзурæм æй, фыссæм æй, амонæм æй.

Инне жнамонды хабар та — уыцы жлхынцъхурхонта! Раст у — ис не 'взаджы ахжм фжтк: разжфтуан «ны»-йы фжстж жмхъжлжсонте кжнынц дывжр. Ома: зарын — ныззарын. Дзурын — ныдздзурын, хжрын — ныххжрын. Фжлж уыцы фжткжвжрд хъуамж мацы бар дарид жлхынцъхурхонтем. Нжу ирон хурхуадындзты бон уыцы дыууж жмхъжлжсон мыры иухжстей сжппарын: ныхъхъжр кжнын, ныцъцъист кжнын, нычъчъыллипп кжнын — цасфжнды дзуржд уыцы жлхынцъхурхонте, чи сж дзура, уый, ждджмж дзы хъуысы жрмжстджр иунжг. Жже сж ужд фысты миджг цжмжн хъжуы дывжр кжнын, цжмжн хъжуы уал жмж уал дамгъжйы ныххал кжнын кжрждзийы фждыл иу мыры тыххжй?!

Афтæ бынтон æнæбындур, æнæджелбетт ми у, нæ дзæбæх зылангон «гъ» нын хъæддаг æлхынцъхурхон «хъ»-йæ кæй баивтой, уый дæр. Уыцы дзæбæх зылангон йæ ирон удыгъæдей лæгыл цин æфтыдта, æмæ дын — ай нæ пайда! Хуыздæр ма цы сфидыдтаид дзырды мидæг: Хæрзгъæд, боныгъæд, лæджыгъæд. Уыдон «гъ»-тæ систой æмæ сын сæ бынæтты «хъ»-тæ нытътъыстой, тыхтъыст сæ ныккодтой æмæ сæ фыдмыйаджы хуызæн дзырдтæ рауади — хæрзхъæд, лæджыхъæд, боныхъæд. Афтæ, æрмæст æрдзæй дæр къуырма чи рахæсса æмæ æдде дæр адæмы хъæр чи нæ бамбара, ахæм адæймаг бакæндзæн. Ныр уыцы «хъ»-ыджын дзырдтæй байдзаг и 'взаг. Фыссæм æмæ дзурæм: хæрзхъæд дзул, лæджыхъæдджын сылгоймаг, æвзæр боныхъæд. Æмæ кæд цымæ уыцы «хъ» афтæ ахсджиаг уыди не 'взаджы, уæд Къоста, рухсы фæбада! — куыд нæ ныффыста «урс-урсид дзæнхъатæй бадæнтæ, тæрхæг», æмæ «урс-урсид дзæгъгъатæй бадæнтæ, тæрхæг» цæмæн ныффыста? Æмæ мæнæ, тъæпæн Ирыстон кæй хонæм, уырдæм тынгдæр бырсы уыцы «хъ». Дыгургомы йыл афтæ æнувыд не сты. Уым дзурынц: æнгъæл дæн. Уæдæ

Къуыдаргомы та уыцы дзырд дзурынц дыууæ «гъ»-имæ — æгъгъæл дæн. Бырсы «хъ», халы нын не 'взаджы удысконд, гуымиры æмæ йæ гуымыдза кæны. Мах æй дзурæм, æмæ йæ чи цал хатты фæзæгъы, уал хатты йæхимæ фенæгдæр æмæ фендджындæр фæкæсы. Не 'взагæн знаггад кæй кæны, ууыл та хъуыды дæр нæ кæны.

Иннæ ахæм уыцы «з» æмæ «с»-йы хъуыддæгтæ! Нæ ахуыргæндтæ цы «Ирон орфографи æмæ пунктуацийы æгъдæуттæ» ныффыстой, уым зæгъынц: «Дзырды райдайæны «з» æмæ «с»-йæ цы æмхъæлæсонты къордтæ райдайынц, уыдоны, стæй дæргъвæтин «сс»-йы разæй фæхъуысы «ы» кæнæ «æ», фæлæ йæ фыссын нæ хъæуы. Фыссын хъæуы: «згæ», «змис», «ссын». Цæмæннæ йæ хъæуы фыссын, уый тыххæй сыбыртт дæр — нæ: кæд сын уыцы «ы»-тæ æмæ «æ»-тæ нымад сты æмæ сыл ауæрдгæ кæнынц, уыййеддæмæ сæ цæй тыххæй нæ хъæуы фыссын?

Зардыл арбалаууынц Нигеры амдзавгайы ранхынта:

Мей куыройы цалхау зилы, Урс хердге ссад ссы.

Ацы дæргъвæтин «сс»-ты куыд и зæгъæн æнæ «ы»-тæ, кæнæ æнæ «æ»-тæ! Уый хатынц уыцы чиныджы автортæ æмæ уым, дæлдæр кæнынц ахæм фиппаинаг: «Поэзийы ацы дзырдты райдайæны ритмы тыххæй хъæлæсон куы бахауы, уæд дзы фыссын æмбæлы «ы». Æмæ ныр, зæгъæм, скъоладзауты раз ис иунæг рæнхъ, æмдзæвгæйы рæнхъ, фæлæ у иунæг, ритм хæла уый дзы бæрæг нæу, уæд та йæ куыд хъуамæ ныффыссой — «ы»-тимæ æви æнæ «ы»-тæ? Мæнæ ахæм рæнхъ куы уа:

Куырой урс ссад ссы?

Еме дис бафты легыл: афте цехгер цемен лыг цеуы хьуыдаг — хьуысы, феле дзы не фыссем?! Цей тыххей дзы не фыссем, кед евзаг йехедег афте домы, уед? Мене дыгурон тексты куы фыссынц уыцы дзырдты райдианы «е»-те, еме куы ницы фыдбылыз ерцеуы уыцы дзырдтыл, уед ирон дзырдтыл арт бафтаудзысты? Мене дыгурон зарегей ист ренхъыте:

Булла, мæ хор, булла, Идайуин дин мæ зар Естур бæхи туххæй.

Ритмен йе кой дер кем ней, уыцы прозейы дер дыгур куы фыссынц «e» — «3»-йы разме дер еме «c»-йы разме дер.

Йу хатт ма зæгъон: кæд дыгурон фыстытæн ницы знаггад кæны уыцы «æ», уæд ирон фыстытæм топпыхос бахæсдзæн йемæ æмæ сыл хæлгæ фæкæндзæн?! Æмæ, дам, æрмæст æмдзæвгæты ритмы тыххæй фыссын æмбæлы «c» æмæ «з»-йы размæ «ы»! Гъеныр уыдон базаргæнджыты митæ не сты? Науæд «нæ риссаг фарстатæ!» «Йæ раныхасы æрлæууыд

Науæд «нæ риссаг фарстатæ!» «Йæ раныхасы æрлæууыд нæ республикæйы риссагдæр фарстатыл». Рисгæ фæкæны дæндаг, сæр, зæрдæ, ноджы — тæн, лæг цæлмартæн куы вæййы, уæд. Фæлæ фарстатæ куыд хъуамæ риссой? Нæгъ, нæ бæттæнтæ йæм тонæм, искæуылты йæ куы 'рбаласик-кам не 'взагмæ! Уæдæ куыд, иугæр уырыссагау дзурынц «наболевшие вопросы», уæд мах афтæ бадæм?! Уырыссагау дзы ахæм худæджы хъуыдыйад кæй нæ уайы, ууыл нæ хъуыды кæнæм!

Худинаг жмж аллайаг!

Ёреджы не 'взагме ербаздехт, революцийы разме дзы арех чи 'мбелд, уыцы дзырд: «хъалон». Цы нысан кены, уый не зонем, афтемей йе дзурем, афтемей йе кенем фысге дер. Хъуыддаг уый мидег ис, еме хъалон фыстой елдерттен, се зеххытыл сын чи царди, уыдон. Мене ма Гедиаты куырыхон Секъаме байхъусем: «Елдар Хады комей хъалон иста. Феле Хъуды ком, Тырсыгом еме Хиуы ком серибар уыдысты, елдарен хъалон не фыстой». Мах цы хесты кой фекенем, уыдон та хуыйнынц «фиддонте». Еме се хонге дер хъуаме кенем афте.

Бынтон дзæгъæлы рохуаты уадзем не дыууе дзебех ирон дзырды «хаццон» еме «нардуат». «Зæхх чысыл фылдер кеме уыд, уый йе хаццон левердта». «Леппуте куыстой нардуатей еме-иу райсом, талынг ма уыд, афтемей фестадысты». Гъе, еме се мыхуыры кусджыте еввахс не уадзынц, адем, дам, се не 'мбарынц еме сын се бесты фыссынц, адем хорз кей ембарынц, уыцы уырыссаг дзырдте: «аренде» еме «подрядей куыст».

Ениу нем уед уырыссаг евзагей цы «быть» ныббырста, уый та! Уырыссаг æвзаджы уыцы «быть» æххуысгæнæг мивдисæгæй кусы. Мах æвзаджы ахæмæй ницы уыд. Ныр дæр дзы ницы и ахемей. Мах бавделдыстем, еме, мене цыма уый не уыди, уед ныл хур бон нал скодтаид, уый евнелд ем фекодтам, рателмац ей кодтам, не куымдта телмац кенын — не йе ныууагътам. «Уевын» нын дзы рауади. Ныр на аивадон уацмыс уа, наукон литература уа, публицистон уац уа — жмж йж кжм на фендзына! Ам цавиттонта хассын ницемен хъеуы — алыран дер без-без кены уыцы «уевын», феле уеддер дыууе ерте хъуыдыйады ерхессем, цемей нае ирон дзырдты аехсан куыд фидауы, уый фенаем, уый тыххей: «Ахем хъуыддаген уевен куыд и?», «Биретем афте касти, цыма Гуырдзыстоны административон аржнты сыгъджг ирон театрен уевен ней», «Феле Кавказыл никей бон баци фатых уавын». «Да уындай суаван най анкъард». Ема не 'взаджы десныты ахъаззагдертей иу — Тахъазты Харум дер йе «Русско-осетинский разговорник»-ы йе уырыссаг хъуыдыйад «Хочу с вами познакомиться» афте куы рателмац кодта, ирон æвзаг чи нæ зоны, уыдонæн: «фæнды мæ демæ базонге ужвын», ужд ма иннетей цы домем!

Афтемей Абайты Вассо, кей кой ма кодтам, уыцы номдзыд дзырдуат «Историко-этимологический словарь осетинского языка»-йы афте фыссы ацы еххуысгенег мивдиседжы тыххей: «Слагаемые формы в современном осетинском языке не употребительны, но довольно обычна причастно-деепричастная форма «уæвге».

Ацы «уæвын» нæм куы ныббырста, раст уыцы рæстæджы зынын байдыдта нæ ныхасы дæр, нæ мыхуыры дæр ноджы иу фыдбылызы хъуыддаг: иугæр номдар бирæон нымæцы и, уæд мивдисæг дæр хъуамæ уа бирæон нымæцы. Цыма ирæттæ не сты æмæ, гъеныр, гъе, райдыдтой ахуыр кæнын ирон æвзаг æмæ гъеныр базыдтой нырма дзырдтæй хъуыдыйæдтæ аразын. Мæнæ цалдæр ахæм ногвæлдыст хъуыдыйады: «Нæ мæ рох кæны, куыстмæ мæм дыууæ сылгоймаджы æрбацыдысты». «Дидинджытæ ма æвæрд æрцыдысты... Плиты Иссæйы цыртыл». «Арвæй хаудысты миты гæлæбутæ». Ацы фæстаг хъуыдыйæдтæ ист сты газет

«Рæстдзинад»--æй, кæцыйы сæ кæцы номырæй рафыстон, уый нæ фæбæрæг кодтон — кæцыфæнды номырмæ æркæс, йæ тæккæ дзаг у ахæм хъуыдыйæдтæй.

2013 азы 10 сентябры чи рацыд, газетæн йæ уыцы номыры кæсæм: «Абон ирон æвзаг æмæ литературæйы кафедрæйы кусынц цыппар профессоры». Уац ныффыста ЦИПУ-йы ирон æвзаг æмæ литературæйы кафедрæйы доцент Куыдзойты Анжелæ. Уæдæ 'ма хуымæтæг уацхæсджытæй цы домæм — нæ доцент дæр куы нæ зоны, иууон æмæ бирæон нымæцтæ куыд фыссын хъæуы, уый. 2013 азы 12 сентябры номырæй цы хъуыдыйад систон, уый: «Президент куыд фехъусын кодта, афтæмæй уыцы бон Цхинвалы æмæ республикæйы районты арæзт æрцæудзысты алыхуызон мадзæлттæ».

Емæ иугæр «алыхуызон» ныффыста уацхæссæг, уæд ма уыцы хъуыддаджы кой дæр скæнæм: Не 'взаджы ис ахæм фæтк: вазыгджын дзырд куы саразæм, уæд дзы цы дыууæ дзырды баиу вæййы, уыдонæй дыккаджы райдианы кæд æзыланг мыр вæййы, уæд йæхи раивы зылангонæй: алы+фарс = алыварс. Хуым+кæнæг = хуымгæнæг, зыд+кæнæг = зыдгæнæг. Емæ уæд алы+хуыз алыгъуызон цæмæннæ фыссæм?

Гьо, жмж канд ахжм хъуыдыйждтж нж — ома нымжцтж кжм хжццж кжнынц, — ахжм хъуыдыйждтыл сжмбжлдзынж нж уарзон ирон газеты, жмж дж сжрыхъуын арц сбаддзжн: «Ныййарджытж медиктжм аржх жрбакжнынц суазал ужвыны аххосжй фжрынчынужвжг 10 азжй кжстжр сывжллжтты» (Ахжм жнжрцжугж хъуыдыйад у жмж йын йж номыр бацамонон: «Ржстдзинад», 2013 азы 26 мартъи. «Ныхас цыд ржстжгмж 'нжкусынхъомдзинад жмж ныййаржгдзинадмж гжсгж фждзжхстадон фиддонты бжрц сбжлвырд кжныны фарстайыл (уый джр «Ржстдзинады, 2013 азы 3 сентябрь). «А-ты Геннади 8 мжйы ахст уыди, фжаххосджын жй кодтой... аджймаджы адавынжй, ссжрибар жй кодтой, уыцы фыдбылызы кжй нж архайдта, уыимж бастжй». «Сырхжфсжддонтж размжбырсжг немыцаг жфсад кжм баурждтой, Джызжлы ахжм хъжугжрон разындысты 18 жфсжддоны стджытж». Кжд хжйржг фестай жмж афтжмжй райхалай ацы хъуы-

Кæд хæйрæг фестай æмæ афтæмæй райхалай ацы хъуыдыйæдты фыдыздыхтытæ, уыййеддæмæ сæ райхалынæн ницы амал ссардзынæ. Емæ та хъуыдытыл ахæцы адæймаг. Уæдæ йæ чидæр ныффыста, йе ратæлмац кодта, фыссын дæр чи нæ зыдта æмæ тæлмац кæнын дæр, ахæм, фæлæ йæ уый фæстæ фыссын дæр хуыздæр чи зоны æмæ тæлмац кæнын дæр, уыдонæй хъуамæ мачи бакæса, афтæмæй смидæг уа газеты уыцы хылы-мылы?! Емæ иу раздæры заманты хайады хицау дæр куы касти, хайады кусджытæ цы ныффыстой, уыдон, уый фæстæ иу сæ редакторы хæдивæг дæр куы бакасти. Стæйиу сæ редактор йæхæдæг дæр куы бакаст, уæд махыл цы 'рцыди?! Рæстæг аивта, уый алчидæр зоны, адæмы знæгтæ ныппырх кодтой адæмы хицауад. Емæ уæд хъуамæ, адæмон чи хуыйны, уыцы газет йæ рохтæ æрбалваса æмæ адæмы сæрыл тохгæнæг суа, йæ алы дзырд дæр æхсæст æмæ елвæст куыд уа, афтæмæй зæрдæйыл куыд æмбæла, уыцы хæмпæлрагъ æмæ гæрæмфарсæй ма цæуа, фæлæ!

Емæ, дам, не 'взаг мæлы 'ви нæ мæлы? Нæ мæлид, куы

Емæ, дам, не 'взаг мæлы 'ви нæ мæлы? Нæ мæлид, куы йæ уадзиккам йæхи адыл, куы нæ йын тыхмитæ кæниккам, уæд. Фæлæ йæ нæ уадзæм, йæ ирон-ирайнаг уд ын ласæм йæ хъæлæсæй æмæ йæм, бынтондæр ын æцæгæлон чи у, уыцы æвзæгтæй алы хъылма хæссæм, нæ йыл ауæрдæм. Махæй æндæр адæмæн куы уаид ахæм æвзаг, уæд ын йæ номыл рухс кувæндæттæ скæниккой. Мах та йын мысæн бон скодтам, мардæн куыд скæнынц мысæн бон, афтæ.

Мах стырзерде адем стем. Цалынме не фыййауен йе 'хсыры къус акелы, уедме не ахъуыды кены, кем ей ереверын хъеуы, ууыл.

Сентябрь, 2013

Редакторей. Хуыгаты Сергейы уацы ном куы федтон, уед бацин кодтон: не адемон фыссег, зегьын, йе уеззау зондей ахадге ныхесте зегьдзени, «не дарег, не уромег» евзаг къуырцдзевены цемен смидег, стей йе уырдыгей раласынен цы хос ис, уыдетты тыххей. Феле, цы йе 'мбехсон, иуцасдер фыденхьел феден. Сейраг аххосегтыл дзурыны бесты авнелдта растфыссынады койтем, хъазуат тох самадта хицен дзырдты, мырты ныхме, пунктуациме дер ахецце. Еме фылдер хатт раст веййы, зегьем, «Рестдзинад»-ы еме не иуей-иу ахуыргендты евзаджы

тыххей дзургейе. Феле дзы бындурондер фарстате рох фесты еви се барей ембехсы?

Уыцы фарстате та мене ахемте сты:

- 1. Не республикейы ней паддзахадон политике, паддзахадоныл нымад чи у, уыцы ирон евзаджы федыл. Не хицеутте рагей фестеме дер хъуыддегте уагътой хеддзуйе, иуей-иуте та дзы, цы адемы сергы леууыдысты, уыдоны евзаджы ныхме ергомей дзырдтой. Феле «не дарег, не уромег» бынтон заууаты уаверме цеуын байдыдта 1964 азей фестеме, ирон скъолате ехгед куы 'рцыдысты, уед.
- 2. Не 'взаг иудадзыг æгады бынаты æвæрд кæй уыди, дыккаг сортыл æй кæй нымадтой, уымæ гæсгæ йыл адæм сыстырзæрдæ сты, бинонты 'хсæнæй дæр æй сурын байдыдтой. Суанг нæ фысджытæ дæр, искуы-иутæй фæстæмæ, сæ цотæн мадæлон æвзаг бауарзын кæнынхьом не сты. Гъемæ фæсивæд уырыссагау фыссынмæ ныххæррæтт ластой æмæ æфтуæттæ кæнынц ирон литературæмæ нæ, фæлæ «русскоязычная осетинская литература»-мæ. (Ацы дзырдбаст мын, мæнæ Сергей цы æлхынцъхурхонты нымайы, уыдоны ад кæны).
- 3. Æдзæллаг уавæры ис скъолаты дæр ирон æвзаг, куыдфæндыйы цæстæй йæм кæсынц ахуыргæнджытæ сæхæдæг дæр æмæ скъоладзаутæ дæр, уымæн æмæ йын нæдæр бинонты 'хсæн ис кад, нæдæр æхсæны царды.

Жнхъелдтон, Сергей ацы хъуыддегтыл биноныгей ерныхас кендзен еме «елхынцъхурхей» не, феле уереххъуырей рахесдзен йе «терхон». Феле, йей-йи, йей-йи...

Ныр, зæгъæм, Сергейы фæндыл куы сразы уаиккам æмæ Къостайы орфографимæ куы раздæхиккам, уæд цымæ уый ахъаз фæуаид не 'взаджы цæрæнбонæн æви йын зиан æрхæссид? Мæнмæ гæсгæ, нæ адæмæн (уæлдайдæр скъоладзаутæн) сæ сæртæ бынтондæр сдзæгъæлтæ кæниккам.

Мæнгтæ дзуры Сергей дзырдтæ «хистæр» æмæ «кæстæр»-ы тыххæй. Абайты Вассойы «Ирон æвзаджы историон-этимологион дзырдуат»-ы адон фыст сты «д»-тимæ нæ, фæлæ «т»-тимæ. Стæй сын рагон ирайнаг уидæгтæ кæй ис, уый дæр бæлвырдæй зæгъы Вассо: «кæстæр» равзæрди «каѕи-tага»-йæ (ИЭСОЯ, т. I, 589 ф.), «хистæр» та — «hvaistatara»-йæ (ИЭСОЯ, т. IV, 204 ф.).

Мæнг ныхас у, «нæ дзæбæх зылангон «гъ» нын хъæддаг æлхынцъхурхон «хъ»-йæ баивтой», зæгъгæ, уый дæр. Нæ уыдис ахæм хабар. Рагей дæр Цæгат Ирыстоны кæмтты æмæ быдырты дзырдтой «хæрзгъæд» нæ, фæлæ «хæрзхъæд», «боныгъæд» нæ, фæлæ «боныхъæд», «лæджыгъæд» нæ, фæлæ «лæджыхъæд». Къостайы орфографийы койтæ кæны Сергей, æмæ мæнæ мæ цуры поэты къухфыстыты чиныг (1989 азы йæ Цхинвалы рауагътой). Æмдзæвгæ «Фесæф»-ы кæсæм:

flogdøg ri fæcer, ýj jæ næder-gæd Menæ balsapæd, kæd fýsdæp y, ýæd!

Уеде кадег «Хетег»-ы дер дыууе хатты ембелем уыцы дзырдыл еме дзы «гъ»-йен йе кой дер ней — фыст дзы ис «леджыхъед», стей «леджыхъедджын».

Куыд бакæнæм ныр, Сергей, къуыдаргоймаг «лæджыгъæд» райсæм растфыссынады æгъдауæн æви, Цæгат Ирыстоны æппæт кæмтты дæр кæй дзурынц, уыцы «лæджыхъæд»?

«Уæвын»-ы ныхмæ дæр дæ гæрзтæ бынтон дзæгъæлы рабастæй. Бирæ азты дæргъы дзы пайда кæнынц нæ фысджытæ, журналисттæ, ахуыргæндтæ, æвзаджы йæ уидæгтæ ауагъта æмæ ма йæ ныр тыхрæдывд цæй охыл кæнæм?

Чидæр, дам, йæ бæхы сæфтыл нæ фæрысти, фæлæ йæ ехсы сæфтыл йæхи кæуынæй мардта. Афтæ рауади дæуæн дæр дæ хабар. Фæлæ дæ уацы бирæ пайдайаг хъуыдытæ ис. Кæд, мыййаг, æгæр дæрзæг ныхæстæ загътон, уæд та мын хатыр.

ТЕДЕТЫ ЕФИМ: 85 АЗЫ

ЦИН ÆМÆ МАСТ

САБИЙЫ ХЪЫСМÆТ

Ез федзурын иу хъуыддагыл арех, Еме та ме зердейы ыссыгъд: Галиу къухен къаддер у йе арехст, – Paxu3 цонг — хъаруджындp, partial partiФеле райсем сабийы ирхефсын, Ацы ран сæ хъуыддаг у æндæр: Галиу цонг ей арехдер фехессы, Галиу цонгыл арахсы хуыздар... Уый паман? Цемен дзурем «ме къона»? Галиу цонг цемен уромы уез? Уый у раст, жрдзжй лжвжрд закъонау, Цард хизыны диссаджы фæрæз. Хаты алчи: саби ныл йæ цæнгтæ Уарзгейе куы ербатухы, уед Фырциней куыд ыссудзынц не уенгте, Фырциней куыд айсефы не мет. Саби у зæрдæдарæн хур мадæн, Царды рухс тын фиденме хессег, — Уымжн у зжрватыккау йж баджн Галиу цонгыл зардама хастаг... Рахиз цонг та, судзгае цырен артау, У нарамон, не 'рлаудзан анцад, — Агеппеввонг аренгес салдатау Сабийжн уый хъахъхъжны йж цард.

НОМЕВЕРЕН

Райгуырд чызг...

Дыууж синжй къуылых усау на уаты

Авден узге райдыдта цеуын...

Номæвæрæн...

Бамбырд ысты сыхжгтж.

Быхсынц...

Тыхсын...

Тыхсынц,

Кей ном ысхаудзен халепперсты, ууыл.

Мæнырдæм фесты,

Хъазынц мæ,

Фарсынц ма:

Куыд де фенды?

Дж чызг

Куы амбулид йæ уынд æмæ йæ кондæй

Цъæхцæст уырыссаг чызджыты

Еви парижаг ресугъдты?

Ез ницы дзырдтон, Кодтон сæ æфсæрмы, — Едзынæг урс авдæнмæ кастæн,

Кастæн æмæ

Хурæнгæс чысыл цæсгомы

Агуырдтон махи хуыз...

МӔГУЫРЫ ТАУРӔГЪ

Царди лæг... Куыройы фыдтау Царды стыр уæз хаста, Туг æмæ цæссыгæй алкæд Айнæг дуртæ 'хсадта... Нал фæрæзта сау сагъæстæй, Зонд агурæг ацыд, — Адемме, легъстегенгейе, Дард фендегтыл хатыд:

- Байхъусут мæм,
Баххуыс кæнут,
Дунейыл куыд цæрон?
Кусын, фæлæ цард нæ арын,
Цæй, ныр ма цы фæуон?
Хур ыл касти,
Мæй йæм худти,
Арв ыл кодта додой.
Зæхх æй домдта,
Йе уæхсчытæ
Бонныллæгдæр кодтой.

Дард ран цард сæдæазыккон Урсзачъе зæронд лæг, Царды æппæт хорз фæндæгтæн Амонæг уыд, зонæг. Цæсгом бампылд, Къухтæ ризынц, Стæй фæцух и хъусæй, — Кæрты бадти уагъылыйы Дидинæгау урсæй...

— Гъей, зынаргъ фыд! — Лæг ын загъта, — Састон хох мæ гуырæй, Фæлæ ныр — фыдтыхст, Куыд цæрон А зæххыл мæгуырæй? Уый йын загъта: — Ис дæ кæрты Иу сау дур — æрмæрин, Афæдз ын фæдзур æнæрцух: «Фест, цæй фест сызгъæрин!»

Еме дын сызгъерин фестдзен, Афте дын — ме амынд. Бафераз, ныббыхс керонме, Уед деуен — де амонд... — Фест сызгъерин, Фест сызгъерин! — Афедз лег федзырдта, Уыцы дзырд егерыстемей Халон дер фезмыдта.

Иу дзырд ма куыд хъуыди, афте Раместы ефхерд лег Еме срецыгъта фелладей: — Фест уеде цъех херег! Фестад дур херег, йе уеле Уаргъен хаста хорте. Лег йе хъиуте ныр фесмоней Маройгенге хордта.

МАДЫ МÆЛÆТ

«Уæуу, фæмæлын! — мады хъарæг хъуысы, Дун-дунетæй агуры æxxуыс... — Удхæссæджы сау базыр мæ рустыл Аныдзæвди, федтон ын йæ хуыз...»

Урс халæтты дохтыртæ — йæ разы, Дохтыртæ кæцæй лæууынц æнцад? Уыдон дæр уæззау хъыгæн фæразынц, Мадæн хизынц сау низæй йæ цард...

Астердыл дыууе сабийы бадынц, Инне саби авдены хуыссы... Сау геххеттыл уыдонен се уадындз Сидзеры ном цадеггай фыссы... Зехме кесге дурдзавдау куы бады Авдены раз сабитен се фыд... Иу хатт ма куы разилид йе къуымты Удисег мад, уыме ма беллыд...

Мад фæдзырдта сабитæн сæ фыдмæ: «Цадæг мæм æргуыбыр кæн, мæ бон... Æз дæумæ нæ бафсæстæн кæсынæй Æмæ дын фæстаг фæдзæхст зæгъон:

Ус-иу ракур, о, мæ хур, фæлæ ма Кæн дæ мæгуыр сабитыл дæр мæт, — Айс мæ цонг, æмæ-иу сæ куы нæма, Гъеуæд сæ мæхи армæй нæмæд...»

МАДЫ ЦЫРТ

Мæ сагъæс, мæ бацин Кæмæн уæ кæнон? Мæ мадæн нæ баци Цырт кæнын мæ бон.

Уæддæр ма ыссардтон Фæтæн къæй кæмдæр, Йæ ном ыл мæ сартæй Ныффыстон куыддæр...

Мæ тухи нырраууат, — Уыди мын æxхуыс: Кæлмæрзæнау рауад Йæ дурæй конд хуыз...

Енхъелдтон, ыскодтон Енусон месыг, — Фердгуытау ызгъелдтон Ме цестыты сыг.

Уæд сонт нæрд ныккодта Бæрзонд арвæй мигъ, — Гæр-гæрæй ныккалдта Ыставд гага их...

Ез уелмердей хъеуме Ызгьордтон, феле Кем каст уым енхъелме Ныййарег менме?

Арв тынгдæр фæсонт и, Сæнт æрттывд — рæхуыст, Æваст мыл æрхауди Йæ зынгæй рæхыс...

Фестейе мем хъуысти: «Де фехъхъау ме сер!..» Емберстон, кей уыди Ныййареджы хъер...

АРТЫ ФАРСМÆ

Арт ыссыгъди гъейттей, Арты къерцц-къерцц хъуысы, — Сугты лыг кереттей Доны урс фынк сысы.

Фестем куыст. Не зардей Сыгъдег уелдеф ризы. Стыр цехеры радей Хъуыдыдыте тъизынц.

Цъупп хæхтыл æртыхсынц Урсдымæг æврæгътæ. Тæвд фæныкæй хъуысынц Картæфты гæрæхтæ.

Мах, фæллойы адæм, Алы хатт дæр хатæм, Конд кей веййы хойраг Хуры зелдаг тынтей, Зеххы адджын сойаг, Стей леджы хъуыдытей.

АРВЫ ДУАР

Федтон диссаг: иу хур боны Арвы рухс дуар фегом. Расырдтой дзы урс бæлоны Сау цæргæстæ — федтон...

Ферттывтой сæ туг-цæстытæ, Аркъæуттау — сæ ныхтæ, Афтæмæй йæм удхæсджытæ Сарæзтой сæ тыхтæ.

Гъетт! Фецейхауд серсефенме Белон хехты фехстыл, Удаистей стыхстис еме Абадти ме уехскыл.

НОВЕЛЛЕТЫ БАСТ

ЕВЗИСТ РЕХЫС

Дысоны къевдайы фесте арв нырме дер уыд асест, еме Дзег, уыцы асест арвме хердме кесгейе, куывта Хуыцауме, цемей мауал еруара. Уед Зеринтау фезивег кендзен уынджы инне фарсме йе быретте хессынме еме йе не фендзен. Абон та улефты бон у, куыстме цеуын ей не хъеуы. Кед дуканиме рацеуа... Еме дуканиме дер фылдер хатт йе фырты рарвиты. Кед базарме цеуа... Уед та таксиме федзурдзен. Таксиме куы федзура, уед ем ербацеудзен се текке хедзары рахизенме. Уайтагъд сбаддзен, еме ацеудзен; уед уынджы никеиме афестиат уыдзен еме йын цасте хъуаме бафседа йе хуренгес цесгом еме фидыцджын уенгты уындей...

Хаш кæм кодтой, уыцы хæрæндоны цур ныридæгæн уыд бирæ адæм. Хъал адæм, дысоны дзæбæх абадты фæстæ йæ зæрдæ пъахмел скæнын кæмæн агуырдта, уыдон цыдысты машинæтыл. Машинæтæй хизгæйæ сæ цæсгæмттыл хъазыд бухъ цардæй разыйы мидбылхудт, Дзеджы хуызæн мæгуыр нозтагурджытæ та цыдысты фистæгæй æмæ сæ рæсыд цæсгæмттыл зынд æрмæстдæр æнæуæндон ныфс.

Уыдонме не уыд недер хаш бахерыны фаг ехца, недер — арахъхъы, феле-иу сын, мидеме бацеугейе, хаш чи хордта, уыдоней исчи йе удыбесты тыххей адардтаид фейне сыкъайы. Дзег йе серме ахемте не хаста, алы бон дер-иу дыууе-ерте арахъхъы фаг йехедег ерембырд кодта афтид евгте, стей-иу, пъемидорте еме джитърите-уейгенег тетейраг ус Махераме асыччыте хессынме куы фекаст, уед-иу ей уый дер фыденхъел не кодта.

Фæлæ йын æхсызгон уыд, ацы бынатмæ ма йæхи хуызæттæ кæй цыд, уый. Иунæг куы уа, уæд ыл Зæринтау

фестуырысхо уыдзен, стей инне адем дер. Кед уал азы фесте тынг аивта, куыд йе уаг еме йе фадыварцей, афте карей дер, уеддер чысыл гореты адем кередзи фезонынц, ервылбон кей уынай, уый зын базонен не уыдзен цалдер азы фесте дер. Уымен та нозт еме йе цалдер азы евзарге уды рыст йе зонд афте нема бакъуындеджыте кодтой, цемей мауал емберстаид ахем лыстег цыдерте.

Заринтау-иу йа быратта быронкаланма куы рацайхаста, уаддар-иу алыхатт на бацыд йа разма. Куы йа базона, куы йыл фадызардыг уа, уымай тарсгайа. Цалынма-иу Заринтау йа быратта бырондоны ныппарста ама фастама хадзарма цыд, уыцы растаг дар ын фаг уыд амондджын уавынан — уаддар ай уыдта, каст ам ама йа уды абухта анакарон уарзондзинад. Цалдар азы анахай кай уындай уыд, уыман ын йа иу фенд дар фаг уыдис йе 'намонд удма рухсы цыртт бауадзынан.

Кæд-иу сыхбæсты адæмæй кæнæ фæрсаг зонгæтæй исчи Зæринтауы æрурæдта, йемæ-иу ныхасыл схæцыд, уæд-иу сын Дзег йæхинымæры арфæтæ кодта, кæй-иу æй æрурæдтой, æмæ-иу йæ уындæй фылдæр рæстæг кæй уыд хайджын, уый тыххæй. Йæ фæрсты-иу чи ахызт, ныхасмæ-иу æй чи не 'рлæууын кодта, уыдонмæ та кодта мæсты, йæхинымæры-иу сын алывыд фæкалдта...

Бадге та-иу кодта, кеддер Зеринтауен йе гуыренбонме дидинджыте куы ерхаста, уед ем ед сывеллон кем енхъелме каст, уыцы бандоныл. Уед Зеринтау нема зыдта, уарзге йе кей кены еме йын левердта ахем барте, стей...

Стей йын арехдер райдыдта дзурын, йе левертте еме йе удуелдай митей кей бафеллад. Адемы сусег-ергом цестызултей евзерге тасдзинад йе федыл ендергау зила, стей йехи йе разы хесджыныл нымайа, еппет уыдетте йе тынг кей тыхсын кенынц...

Дзег-иу ын лæгъзтæ кодта, цæмæй афтæ ма хъуыды кæна. Æнæкæрон уарзтæй йæ уарзта æмæ йын исты балæггад кæнынæй мардта æрмæстдæр йæ уарзаг уды мондæгтæ æмæ риссаг хъизæмар.

*Е*мæ-иу ын чысыл сабиау ныллæгъстæ кодта:

«Ды уыдаттыл ма хъуыды кан... Ез ай зонын, кай ме никуы бауарздзыне еме ме уый мары. Мары ме еме ме деуен леггад кенын фенды ерместдер уый тыххей, цемей къаддер енкъарон, бынтондер дын кей ничи ден, уыцы риссаг хъуыдыйы судзаг рис. Джужн ис джхи, жа бар кеме не дарын, ахем цард, еме цер дехи амондиме. Ды амондджын уай, мæнæн уымæй зынаргъдæр ницы ис, уымæн еме деуей зынаргъдерыл никейуал нымайын ме 'намонд дунейы, дæуæй фылдæр никæйуал уарзын...

Ды мын Хуыцауæй бæрзонддæр дæ æмæ мæ бауадз уыцы Хуыцауæн табу кæнын, бауадз мæ дæ цæрайæ цæрын, кæннод амелдзынен, еме де цемен хъеуы ме 'намонд уды тæригъæд?!» — дзырдта-иу ын лæгъстæгæнгæ. Фæлæ Зæринтаумæ нæ бахъардта йе 'намонд уды тæ-

ригъед, уымен еме йе не уарзта, йе зердейы йын бынат на уыд...

Иу хатт ын йе гуыренбонме кей балевар кодта, уыцы евзист рехыс дер никуы бакодта йе хъуырыл, иу-дыууе хатты йе йе цонджы хъулыл цонгдарены бесты цы ертыхта, уымай дарддар...

Еппынфастаг ай карзай куы бафадзахста, нал фаразын да узалан митай ама ма мауал тыхсын кан, загъга, уад Дзег бастонай базыдта йе 'намонд уды анамонддзинад ама ацыд, уады онг дар ай йа къах кадам нал хаста, феле ма-иу йе резинаг хъебулты резинаг удты хатырей уазал зарданма кадам цыд, уыцы хадзарай.

Афтæ йæм хуыздæр æмæ растдæр фæкаст. Иуæй йæхæдæг бафæллад йе 'над цардмæ тыхаразгæ царды цастай касынай, иннамай та таригъад канын райдыдта йа сываллаттан. Хадзарма-иу куы 'рбацыд, уæд-иу йемæ цы уазал æрбахаста, уыцы уазалæй фæлмæцыд сывæллæттæ дæр сæхи фæйнæрдæм айстой. Сбадтысты-иу ахем ретты, кередзи куыдне уыдтаиккой, се сусег зердерыстей кередзийы зердете куыд не риссын кодтаиккой. Уый-иу сем каст, еме-иу се теригъедей скъуыдте кодта йа зарда.

Йæ хъысмæт ын сныв кодта æрмæстдæр дыууæ фæндаджы, æмæ уыцы дыууæ фæндагæй иу равзарыны бар — хъуамæ быхса, æмæ цæра уыцы хæдзары, цæмæй йæ сабитæн сæ зæрдæтæ ма фехæлой, сæ уарзон фыды мысгæйæ сæ зæрдæтæ ма риссой, сæ фыд кæй ныууагъта, ахæм сабиты ном сыл ма сбада; фыдтæ кæмæн ис, фыды рæвдыд æнкъаргæйæ чи рæзы, уыцы сабитæм хæлæггæнгæйæ ма 'рвитой сæ царды бонтæ. Фæлæ 'рвылбоны æнад цардмæ кæсыны бæсты фæлтау иу рыст фæкæнæнт сæ чысыл зæрдæтæ, стæй, чи зоны, æрцахуыр уой сæ хъысмæтыл...

Еме афте бакеныней хуыздер ницы серфат ссардта йе 'намонд уден.

Афтæ бакæнын ын ноджы фæдывæр кодта уыцы æнамонд уды хъизæмар, фæлæ йын фæрæзта, Зæринтауы уды æнцойдзинады тыххæй йæхицæн афтæ бакæнын хуыздæрыл кæй банымадта, ууыл хъуыды кæнгæйæ.

Кæд ын уый дæр ницыхъом уыд, уæддæр йæ хъизæмайраг рыст нозты бын хуыдуг кæныны йеддæмæ ницы фæрæз ссардта йе 'намонд сæрæн.

* * *

Емæ бынтондæр ацыд уыцы горæтæй. Йæ сæр фесæфта иутæй дæр æмæ иннæтæй дæр...

Цалдер азы Зеринтау еме йе хъебулты уындме белгейе адемы фесдуертты ферахау-бахау кодта иу горетей иннеме, стей йе куы бауырныдта, ныр ей Зеринтау нал базондзен, уед ерцыд еме ныр цалдер мейы йе царды фестаг бонте ервиты, хесты фед кеуыл баззад, иу ахем гуырдзиаджы сыгъд хедзары, къулребын бырондоны ссарге бызгъуыртей конд чъизи лыстены.

Райсом жмж изжрыгжтты жрбацжуы, хаш кжм ис, уыцы хжржндоны цурмж. Фжбады, Зжринтау жм кждджр цы бандоныл бадгжйж жнхъжлмж каст, уыцы бандоныл жмж сын йе 'нхъжлцау цжстытж ныццжвы сж хждзары рахизжнмж, цжмжй йж фена, стжй хаттжй-хатт бацжуа йж размж джр, йж быржттж йын райса, йж фидауцджын ужнгты ржсугъддзинаджй йж цжстытж тыхтонжгау ракжна жмж жнамондамондджынжй фжраст уа быронкалжн асыкмж.

Заринтау ей, кей загъын ей хъеуы, нал базыдта.

Куыд ма йж хъуамж базыдтаид, кждджр-иу горжты уынгты цжугжйж зжронд устытж джр кжмжн сыстадысты, уыцы нымад жмж кадджын аджймаджы бызгъуыртж жмж чъизи даржсы, бжзджын кжсжнцжстытж жмж даргъ, пыхцыл зачъеты?! Стжй ма уал азы джргъы сылгоймаг кжцжй хъуамж хъуыды кжна, бынтонджр ын чи ничи уыд, уыцы нжлгоймаджы?..

* * *

Дысоны къжвдайы феста асаст арвей цыма мин-мин хуры ныккаст, афте батефст Дзеджы зерде — уерте рацеуы дун-дунетыл иууыл ресугъддер сылгоймаг Зеринтау. Дзег чысыл сабийау атындзыдта йе разме. Йе къух сылгоймаджы армыл куыд аныдзевдаид, афте бавнелдта быретты хызынме, серей къехтем та йе атыхта йе уарзтей судзге цестыты, стей се тыхсыскъуынегау ракодта уыцы фидауцджын гуырыкондей еме енамонд, феле амондджыней араст фендаджы инне фарсме. А-ныр хызын быронкален асыччы ныппара, афте быретты сер йе цестыте андегъдысты, Зеринтауен кеддер йе гуыренбонме кей балевар кодта, уыцы евзист рехысыл. Фелвеста йе ризге къухей еме ныхъхъер кодта йе хъелесыдзаг:

- Заринтау!

Стей азгъордта йе фесте, феле фендаджы инне фарсме нал бахецце, бахауд, фатау чи фецейтахт, уыцы машинейы бын.

Енамонд Дзег йе туджы малы уелгомме хуысгейе баззад фендаджы хъеберыл. Фыццаг ем бахецце Зеринтау. Дзег ма иу хатт байгом кодта йе цестыте еме йем бадардта рехыс:

– Иу х-а-тт ей ба-к-ен де хъуы-ры-л, стей й-е а-аппар...

Заринтауы тарст цастыта анахуыр дисай астырта сты. Ныры онг ам никуы факаст зонгайы хуызан, фала, ныр уыцы ныхаста фехъусыны фаста, фадызардыг. Фарсаджы каст ныккодта, царды барджыта кам фацайхуыссыдысты, уыцы цастытам.

Еме йын уыцы цестыте дзуапп радтой енекерон уарзондзинадиме ахуысге фестаг кастей.

ИУ ÆХСÆВЫ ХÆЙРÆДЖЫТÆ

Раджы уыдаид, еме афте раджы дер не уыд — цас раджы хъуаме уыдаид...Цардхалджыте кей ерымысыдысты, уыцы рацарезт адемы арезт еме цеттеввонг царды быней рухс куы суагъта, раст уыцы рестеджы уыд. Иу хеххон хъеуы...

Феле уал хъеуен йехи тыххей: раст уелион дзенет! Цыма йыл йе рафелдисег хехтей ембонд скодта, уыйау ей се астеу скодтой, ерхъула кодтой йе алыварс, еме йе ревдыдтой се 'нусон тызмег, феле ревдауге кастей. Уыцы дардыл ныззилге фезы ревдуан атылдтай, уед мелдзыджы губаккыл дер не банцадаид, тылдаид еме тылдаид иу хохы ребыней инне хохы ребынме. Цардхалджыты азарей чи бацарефтыд, уыдоны хал ахордта ацы ферныг хъеу дер — кеддерты цевджыты ехситт хъусте кем арыдта, цъери цъерийы уеле кем бадт, уыцы уыгерденты ма иугай хосдзеутты фенгейе лег енкъард цин бакены. Хъеу федзерег, цалдер хедзарей ма дзы фездег цы скелы, ендер ын хъеу схонен дер нал ис.

Чи ма дзы ис, уыдоны фылдер — зередте. Хазыр — се 'ппеты хистер, уый карен хъеуы дур дер нал ис, зегъге, дзы не зегъдзыне, феле зеронд лег у, уеде цы у!

Феле зеронды фыдей чи ницы ауадздзен, ахем. Уыдта, инне хъеуты хал кей ахордта се хъеу дер, кеддер адемен иумейаг чи уыд, уыцы феллейттен се быней рухс куыд суагътой, никуыуал дзы ницы баззад...

Ермест ма... раджы кеддер сем цы телефоны тел ербауагьтой, уый ма цеджындзей-цеджындзме енкъардей ныйивезт еме йехиме халетте еме сынтыты се феллад суадзынме цы хуыдта, ендер дзы пайдагенег нал уыд.

Хазыр ыл йæ цæст раджы æрæвæрдта — уый ма дзы баззад, æмæ йæ цалынмæ ничи афснайдта, уæдмæ йæ æрæппарид, æмæ йæ иу-цалдæр голлаг ссады аргъмæ уæддæр ауæй кæнид... Бæргæ, фæлæ дæлдæр фæуæд зæрондыскæнæг — уый карæн лæгмæ ма уал цæджындзыл сбырын æмæ тел цæджындзтæй ссæрибар кæныны хъару кæцæй ис... Зæххы онг ын куы 'рирвæзид, уæд та йын цы хъæуы — йæ иу кæрон ын цæггонд акæн, стæй йын уыцы цæг йæ уæлæ тулгæ

ацу еме дзы, иу цеды галте дер кей не афераздзысты, ахем тыхтон рауаид. О, феле... стей уыцы стыр тыхтон дзоныгъме та куыд сисдзен...

Нæ, иунæгæй йын дзы ницы рауайдзæн, иу æмбал ссарын ма йæ хъæуы, фæлæ кæй? Кæуыл бафтауа йе 'ууæнк, æмбалæн ын чи сбæздзæн?.. Йæ цæстырухс ма йæ цастæ амыдта, уый бæрц-иу ахаста йæ цæст дæргъæй-дæргъмæ ивæзт телыл, æмæ та-иу йæхинымæры иугай æвзарын райдыдта, хъæуы ма цы цалдæр нæлгоймаджы баззад, уыдоны.

Черым! Уымай хуыздар ничи дар арахсга скандзан, никауыл дар аууандга бакандзан...

Черым хъæубæсты фæдисон уыд. Замманайы дзæбæх лæппу, фæкæсынтæ-йедтæм ын хъæуы æмбал нæ уыд, йæ уд, йæ дзæцц — искæмæн исты хорз фæуын.

Феле — хуыцауыкъахергевдег, делзехты дер абырыдаид, йе тонайы хай дуры гуыбыней дер ратыдтаид.

Хазырей нема ферох, кеддер Уалодийен цы бакуыста, уый. Хъеубестен се картофы хуымте ферсей-ферстем уыдысты, феле сын иумейаг ембонд уыд. Цемей уелдай, енехъуаджы фыдебон макей хъуыдаид. Алчи дериу раивта, йе хуымы деллаг еме уеллаг кероней йем ембондей цы хауд, уыцы хай, еме алчи дер серибар уыд йе хуымы дыууе фарс ембонд кеныней. Сур рестег алчи дер зыдта, йе хуым дзы кецы у, уый, феле-иу зымег мит куы ныууарыд, ембонден-иу йе кой дер куы нал фезынд, уед хейрег фест, еме...

Иу аз, фæззыгон цыбыр бонтæ сæ бартæ зымæджы бæрны бакæнынмæ куыд æрхъавыдысты, афтæ Уалоди хъæдæй даргъ хъилтæ æрхаста æмæ сæ ныссагъта йæ хуымы дыууæ фарс. Цæмæй мит куы ныууара, уæд бæрæг дара, йæ хуым кæцы у, уый, æмæ йын макæй хуымимæ фæивддзаг уа, фаджыс æм куы ласа, уæд.

Черым та йæм хъæуы сæрæй каст, хъилтæ куы сагъта, уæд, æмæ йæхиуыл дзуæрттæ æфтыдта: ацы лæг цы ми кæны, уый не 'мбæрста, фæлæ æрæджиау йæ цыргъзондæй æрхымпырдта, Уалоди цæмæн афтæ кæны, уый.

Раст уыцы изер боныхъед тызмег кенын райдыдта, мигъте сехи уыцы-иу хъомпалей еруагътой хехты дел-

веджджитем, еме мит ставд тъыфылтей ныууырдыг зехме. Текке уыцы митуарды дын Черымы хуыцауы-къахергевдег куы араст уаид картофы хуымме. Уалодийы хай йе хуымиме емарен уыд. Сефтыдта Уалодийы хуымы инне фарс сагъд хъилте еме се йехи хуымы инне фарс ныссагъта.

Иу къуырийы фæстæ рагзымæг йæ тызмæг кæнын фæуагъта, хур уыцы дзæбæх дзаг цæстæй ракаст, æмæ Уалоди, ай мæнæ хуыцауæй кургæ бон, цæмæ ма кæсын, зæгъгæ — хуыммæ фаджыс ласын райдыдта. Уый хуызæн уæйыгдых æмæ кусаг лæг,— фæлæ уæддæр иу къуыри бахъуыд йæ ласынæн.

Жнехъен къуыри фаджыс феласта Черымы картофы хуымме!

Ембис уалдзаг мит тайынма куы фацис, хъаубасты иумайаг хуымы иумайаг амбонд митай куы сзынд, уад Уалоди йе стыр къухармттай йа сар хойга балаууыд Черымты хадзары раз:

 — Фесефтен, ме дыккаг хедзар, хъилте мын редыдей де хуымы фейнефарс сагъд фесты!

— Цы дын акæнон, Уалоди, æз дæм курдиат нæ радтон, цæмæй мын мæ хуыммæ фаджыс баластаис, уый тыххæй, — йæхи йын тæригъæдгæнæг скодта Черым.

Уыцы хабарыл енехъен хъеубесте сехи худегей схастой, феле се раджы ферох, Хазыры зердыл ма ногей уымен ерлеууыд, йехицен ембал агургейе Черымыл кей еренцад, еме бабуц йехицей.

* * *

Иу райсом Черым йе фос серветме ауагъта, йехедег хъеуысер къедзехы ребын ербадт. Бадт еме тамако пъертт кодта. Хазыр дер раздехта йе фос, серветырдем сыл ахъер кодта еме йехи байста Черымы цурме.

- Касыс, фалгасыс на нарга хъауы сафтма, и?..
- Касын, касын, Хазыр.
- Ех-х, цы зæгъа лæг, цы нæ бон у... Куыд ныххафтой бæстæ, куыд! Нал скъола, нал кълуб, нæ совхозы къантьоры раз-иу цас трактортæ æмæ машинæтæ уыд, ныр йæ агъуысты бындур дæр нал зыны...

- Дуг йæ бон калы, Хазыр, цы дæ фæнды...
- Ома, кæмæндæр, дам, йæ куырой ривадæй фезгъæлста æмæ йæ сасир дæр фехста... Уæдæмæ алцы дуджы аххос ма кæнæм! Ау, цæрын нæ нал хъæуы? Æппæт уыцы хæрзиуджытæ нæхи хæрзæбонæн нæ уыдысты? Æмæ, уыдон чи давта, уыдонæй афтæ цæмæннæ исчи загъта, алæма, гормон макуы фæуон, кæмæй йæ давын, мæхицæй æви мæ фæстæ ам чи цæрдзæн, уыцы сывæллæттæй?.. Уæдæмæ дуг аразæг дæр адæм сæхæдæг сты. Адæм та нал бæззынц, æмæ уый зæгъай!
 - Уæдæ, Хазыр, уæдæ...
- Уæртæ ма дзы уыцы тилифоны тел дымгæ цы херы кæны, æндæр дзы æхсæнадон исбонæй ницы уал аззад, быныстъæрд ыл сæвæрдтой. Уый ма сын куыд аирвæзт, ууыл дæр дисæй мæлын. Айфыццаг æй нæ лæппу дзырдта, йæрезинæ цъары мидæгæй, дам, сыгъдæг æрхуы у, æрхуы та, дам, туджы аргъмæ æлхæнынц...

Черым ницы дзырдта, тамако пъертт кодта, афтемей йе сер разыйы тылд кодта Хазыры ныхестем.

— Хъус-ма, Черым, — цыма йæ хъуыдыйы цыдæр ацы уысм февзæрд, уыйау æм йе 'ргом уыцы цæрдæг базылдта Хазыр. — Куы йæ рафтауиккам! Цы пайда ма у, уыцы тел кæдæм цыд, уыцы къантъорæн йæ бындур дæр куы нал зыны, цы пайда ма у... И?..

Черым худт:

- Хазыр, уыцы телыл æз мæ цæст дæуæй раздæр æрæвæрдтон, фæлæ йын иунæгæй рафтауæн нæй, даргъ асин хъæуы, æмæ ахæм даргъ асин æнæхъæн бон быдыры иунæгæй нæ фæрахæсс-бахæсс кæндзынæ, стæй асинимæ лæг цæсты тынгдæр хауы.
- Нæ дзы хъ́жуы асины сæр, Черым, бацинызмæл Хазыры зæрдæ. сæрмагонд бырæнтимæ нын иу сахаты куыст йеддæмæ нæу.
 - Бæргæ, фæлæ кæм ис ахæм бырæнтæ?
- Ис. Зместыты разме деле не керты телыхъедыл цы цырагъ ис, уый басыгъд, леппу йе куы ивта, уед се горетей ербахаста. Мантъерты быргад йе зонге у, уый йем се авердта. Ам ын баззадысты, нал се ахаста.
 - \hat{y} ый ендер хъуыддаг у, Хазыр, ермест...

Хазыр ей бамберста:

— Иу уæлдай ныхас дæр кæмæй сирвæза, уый Къахыры дзуары фыдæх уæд! — дзурын æй нал суагъта, æмæ фестад. — Сбырæнтæ æмæ галтæ мæнæй, телмæ бырын та — дæуæй.

Дарддер та? – ныр худге нал кодта Черым, феле

йем кодта хинейдзаг, ферседжы каст.

Хазыр та йæ бамбæрста:

- Й \hat{a} аргъ д \hat{a} р — а $\hat{\phi}$ т \hat{a} , \hat{a} рд \hat{a} г м \hat{a} н, \hat{a} рд \hat{a} г — д \hat{a} у.

* * *

Уыцы бон фесрагъы хъеутей кецыдеры иу зеронд усы дыууисседзем боны кенд уыд. Хуынд уыдысты енехъен хъеуей, феле Хазыр еме Черым алы 'фсентте фемысыдысты, сехи ферамбехс-бамбехс кодтой, цалынме хъеубесте ацыдысты, уедме. Уыдоны цы хъуыд, уый — фадат къух аразег, къерных, цеме, дам, беллыс, еме — мейдар ехсевме...

Уайтагъд балæууыдысты сæ куысты уæлхъус. Райдыдтой хъæуы тæккæ кæронæй, æмæ сæухизафонмæ телефоны тел суанг Къахыры рæбынмæ зæххыл хуыссыд, телыхъæдтæ Уалодийы хуымы кæрон сагъд хъилтау бæгънæгæй аззадысты...

Уырдыгей фалеме фезивег кодтой, — тел хъеды серты цыд, еме фыдебоны хай феуыдаиккой. Ме куыдз ыл амелед! Кей дзы еристой, уый дер сын фаг уыд, еме, се ембисбонмейы куыстей райгонд уевгейе, Къахыры тигъыл се феллад суадзынме ербадтысты.

- Цал метры уыдзан, Хазыр, куыд дам касы? фыццаг Черымы равдалд исты загъынма.
- Метртæн ницы зонын, фæлæ y-a-a-p-т-æ Додтоты къуылдымæй д-a-a-л-æ Чъелеты бынмæйы онг хъуамæ ya.
 - Уыдзен, йе сер разыйы тылд кодта Черым.
- Цымæ... Куы йæ стухæм, уæд дзы Тузары Беларус тракторы фæстаг цалхыйас тыхтон рауайдзæн? ныр та Хазыр фæрсы Черымы. _

Ноджы стырдæр. Æртæ цалхы иумæ куы баиу кæнай,

уыйас хъуама уа.

 Уæдæ йæ уæз дæр, не стыр хæндыг йæ тæккæ дзагæй цы 'рласа, уый бæрц куыд нæ уыдзæн, — цин кодта Хазыр.

- Уыдзен, енеменг уыдзен, йе тамако уыцы райгондей спъертт кодта Черым. Цей, куыд, райдайем ей тухын еви изерме банхъелме кесем?..
 - Цы?.. Изары загъыс... На, изары на, сомизар...
- Æмæ ма сомизæрмæ цæмæн кæсæм, Хазыр, даргъдæр фæуыдзæн æви уæззаудæр? дызæрдыггæнгæ йæм бакаст Черым.
- Нæ, фæлæ... уæддæр сомизæр хуыздæр уыдзæн, йæхион кодта Хазыр. Æз хистæр дæн æмæ мæ коммæ бакæс.

Черымы, хуыцауыкъахæргæвдæг Черымы зæрдæ цæмæдæр къæпп кодта, фæлæ уæлдай ницыуал загъта. Сыстадысты æмæ сæхи райстой хъæуырдæм.

Изæры Черым йæ фос бафснайдта, æмæ схуыссыд. Схуыссыд, фæлæ йæм хуыссæг æмгæрон нæ цæуы, æнцой йын нæ дæттынц Хазыры ныхæстæ — цыдæр хины фæнд æм ис... Цæмæдæр къæпп кæны Черымы зæрдæ: цыдæр дæлгоммæ хъуыды йæм ис, цыдæр хиндзинад ын æрымысыд Хазыры зæронд... Мæнгæй нæ фæзæгъынц, зæронд бирæгъ, дам, дыгæйттæ хæссы... Фæлæ Хазыр Черымыл, хуыцауыкъахæргæвдæг Черымыл хиндзинадæй куы фæтых уа, уæд ма Черымей цæй Черым ис...

Еме сыстад. Ембисехсев уыдаид, афте сыстад, скодта йе дарес еме хъеуы керон балеууыд. Телефоны телы керон цеггонд акодта, еме цеуы тухге. Тыхтон стырейстырдер куыд кены, афте фелладей-фелладдер кены, феле ницеме дары йе феллад. Ахсев ын хъуаме феуа тыхт, сомизерме йын ныууадзен ней — Хазыры зеронд сомизерыл енехъуаджы не ныйиттег. Цеуы дарддер еме тухы, ермест цеуыл дис кены, уый — цыма тел исчи ивазге акены, уыйу базмелы зеххыл, хатт тыхтоней феиртесы, феле та Черым фецырд веййы, еме йе не уадзы ипперд кенын. Тыхтон стырей-стырдер кены, хатт ын фецейфелдехы, феле йе уенгты хъару иууылдер ценгтем ныццарезта, афтемей дарддер цеуы тухге. Телен йе текке растембис кем хъуаме уыдаид, уырдем куы бахецце, уед йе хъустыл ауад керддзых кердеджы сыбар-сыбур еме кейдер тыхулефт. Черым ерлеууыд,

еме, йехицей чи феберзонддер, уыцы тыхтоны иуверсты кесы разме. Кесы, еме уерте йе ныхме ербатулы, йехедег кей тулы, уыййас тыхтон, уымен дер йе фесте чидер уеззаугай цеуы, йехедег йе тыхтоны фесте куыд цеуы, афте... Стей уыцы тыхтон дер йе тулыней ерлеууыд, ерлеууыд, йе фесте чи цыд, уый дер. Уый дер тыхтоны иуверсты кесы Черымме, Черым уыме куыд кесы, афте.

 Ай æмæ цы дæ, хæйрæг дæ æви?.. – йæ ныхмæтулæг тыхтоны фæсте йæм райхъуыст тарст хъæлæс.

Черым тыхтон афæлдæхта зæххыл. Æрбадт йæ уæлæ, æмæ йæ ныр равдæлд йæ ныхы хид асæрфынмæ дæр. Асæрфта йæ ныхы хид æмæ загъта:

- Х
ейрег ден, хейрег, Хазыр, деуей хейрегдер чи разынд, ах
ем хейрег...

КЕРДЕГХУЫЗ ГОРЕТ

Цы 'рцыд, уый жнхъжл ничи уыд.

Цестырухс зыдта, цы ерцеудзен, уый...

Зыдта, Хуыцау адемы фыдбылыз еме енамонден кей сфелдыста, уыцы гуырдзы се бынтондер скуынег кенынме кей хъавынц. Еме федзехста Ирланы, цемей йе сывеллетты фесхохме арвыстаид. Адем куыд кодтой, афте. Феле Ирланен йе фенд конд уыд:

 Цалынме ды ардыгей ацеуай, уедме ез афте не бакендзынен, — загъта йын.

Цастырухс уаддар йахион кодта:

- Арвит сыв
еллæтты. Ахæм исты, уæд æй нæ ныххатыр кæндзынæ дæхицæн...
- Мæ удæн æппæтæй зынаргъдæр чи у, уыдонæй иу хæсты цæхæры куы уа, уæд ма цы зæрдæйæ мæт кæнон иннæтыл дæр... дзырдта йын, кæд фидарæй зыдта, Цæстырухс афтæ нæ бакæндзæн, уæддæр.

Стей ерцыд, адем енхъел цемен не уыдысты, феле Цестырухс цы зыдта, уый — адемы фыдбылыз еме енамонден гуырд гуырдзы менгардей ербабырстой фыней горетме. Уый уыд, уеды онг чи нема ерцыд, ахем хъаймет.

Ирлан йе 'мбæхсæн бынатæй райста йæ хæдæхс. Ныххызт ныккæндмæ æмæ æнкъардæй ныккаст, ныккæнды иу къуымы кæрæдзийыл ныхæстæй чи нынныгъуылд, уыцы сабитæм:

— Уæлæмæ уæ мачи схизæд, — бафæдзæхста сæ æмæ ацыд. Кæдæм цыд, уый йæхæдæг дæр не 'мбæрста. Æрмæст æмбæрста, цæмæн цæуы, уый — Цæстырухсы агурæг.

Арв жмж зжхх кжрждзи кжм хостой, уыцы талынг уынджы балжууыд кжйджр пырх хждзары джлбазыр жмж ма иу хатт бафжлвжрдта Цжстырухсжй исты бжржг базоныныл. Йж дзыппыдаргж телефоны та ацагуырдта Цжстырухсы номыртж. Нжй дзуапп. Жмж ацыд дардджр.

Уынджы не уыд змелег, иугай герзифтонг леппутей дарддер.

«Куыд кæнæм?» – фарстой кæрæдзи.

«Хæцдзыстæм фæстаг сулæфты онг». — дзырдтой кæрæдзийæн.

Гореты уынгты иу рухсы цъыртт никецей калд, ермест талынг арвы фездегемхецце безджын фелм рухс дардта судзге хедзертты рухсей. Цестырухсты хедзары цурме ма Ирланы хъуыд ермест уынджы серты ахизын, афте йе хедфарсме сремыгъта мине еме йыл къевдауарегау ерызгъелдысты тевд ефсейнаджы схъисте.

- «Ау, Цæстырухсы никуыуал фендзынæн?..» ахъуыды ма кодта афтæ æмæ æрысгæрста йæхи... «Цыдæр зæд мын баххуыс кодта...» Стæй йæ цæст ахаста Цæстырухсты хæдзарыл. Табу Хуыцауæн, æнæхъæн ма у, фæлæ ахæм хъаймæты сахат хæдзары чи уыдзæн. Къулрæбын, ныккæнды уæлдæфцæуæн чысыл рудзынггондæй судзгæ хæдзæртты русхмæ ауыдта сабилæппуйы тарст цæсгом æмæ йæм йæ фазылбырæгау акодта.
 - Чи ис ныккæнды? фæрсы сабийы.
 - Ез еме устыте.
 - Чите сты уыцы устыте?

Саби йын ерхец-ерхецгенге ранымадта цалдер номы, феле уыцы немтты 'хсен не фехъуыста а-дунейыл иууыл уарзондер ном...

— Амардзысты нæ? — сабилæппуйы цæсгом æнгомдæр баныхæст нарæг рудзынггондыл.

- Нæ, ма тæрс. Дæхи хъахъхъæн.
- Устытæ куыд дзурынц, зоныс? Цавæрдæр сылгоймаг, дам, зилы уынгты æмæ адæмы хъахъхъæны фыдбылызæй...
 - Цавæр сылгоймаг?..
 - Нæ зонын, фенæн ын нæй.
 - Уæдæ йæ устытæ куыд федтой?
- Мæ мад афтæ, уый, дам, зæд у сылгоймаджы хуызы... Зæдтæ та, дам, зынгæ нæ фæкæнынц. Фæлæ уый æцæг у цавæрдæр сылгоймаг хъахъхъæны горæты.
- Чи зоны, загъта Ирлан еме дарддер абырыд йе фазыл. Сабийе куы адард, уеддер ма йе хъусты зелыдысты уыцы ныхесте.

Йæ фæрсты ахызт иу танк, стæй дыккаг, æртыккаг... Раззаг æхста комкоммæ, иннæтæ — фæрсырдæм.

«Гуырдзиаг танкте... Æрбалæгæрстой горæтмæ, лæджыфыдхортæ...» — ихæнрызт ныккодтой Ирланы уæнгтæ. Фæстаг танкыл суагъта хæдæхс, фæлæ йæм уый фæкаст арсыл цæкуытæ æппарæгау æмæ скуыдта йе 'дых æмæ æнæбоныл, йæ уды æнамондыл... Цæмæн хардз кæны йæ нæмгуытæ та, сæ къухмæ удæгасæй бахауыны бæсты сæ йæхиуыл уæддæр бахардз кæндзæн... Стæй...

Ныртæккæ танкты фæстæ æрбафсæрсдзысты фистæг æфсад, иу цалдæры дзы уæддæр æрфæлдахдзæн...

Ацы хъуыдый асалд й азерде, фетарст, ныры онг кей никуыма банкъардта, ахем тасей — мыййаг Цестырухс се къухме куы бахауа, уед...

Уед ын се чъизи къухтей бавналдзысты, уый кеме никуыма бавнелдта еме бавналдзен, уыцы ресугъд буарме... Не, фелтау, ацы дунейыл кердег дер мауал ерзайед!..

Цестырухстем хестег цы хедзертте уыд, уыдоней алкей ныккенд дер басгерста, феле не ссардта, ацы менг дунеме дзаг цестей кей ферцы каст, уыцы цестырухсы. Дыккаг ехсев ма йе зерде кедем ехсайдта, еме та фыденхъел кем фецис, уыцы ныккенды асиныл ерхауд еме чысыл сабийау ныккуыдта.

Иу уысм хæст йæ нæрынæй фæлæууыд, æмæ бæстæ фегуыппæг. Ирлан нæ бамбæрста, уый цы нысан кодта, уый. Фæлæ чысыл йе 'муд æрцыд.

Систа та, йæ «уд исыныл» чи архайдта, уыцы дзыппыдаргæ телефон æмæ æппынфæстаг фехъуыста, ацы тасæфтауæг æгуыппæг дуне йыл зарæгау кæмæй ныккодта, уыцы адджын хъæлæс!

- Кæм дæ?!.
- Дзæуджыхъæуы...

О, Хуыцау! – йе хъелесыдзаг ныхъхъер ласта еррайау еме фестад.

...Ирлан лыгъд, арв еме зехх кем баиу сты, уыцы судзге Чъребайы уынгты. Йе сабиты баййефта, куыд се ныууагъта, афтемей. Гом дуарыл тыгъдей баззад еме ныхъхъер кодта йе хъелесы дзаг:

Хæст фæци!!!

...Йæ хъёлæс фехуыдыг, хъусте кемей фецейтыдтой, ахем удевдерзег ехситты, стей, хедзары къулте кемей ныррызтысты, уыцы сремыгъдей фесхъиуег сабиты тарст цестытем фемдзаст еме къемдзестыгей ахызт еддеме...

* * *

Хæст æцæгæй кæм фæцис, уыцы горæты фæзынд царды фыццаг бæрджытæ. Пырх æмæ æрдæгпырх хæдзæрттыл айтыгътой кæрдæгхуыз хызтæ æмæ горæт адардта кæрдæгхуыз цъæх.

Цæстырухс цы бон æрцыд, уыцы бон фæссихор Ирлан бадт кæрдæгхуыз горæты хурыскæсæн фарс Леуахийы былыл. Йæ цуры ничи уыд, чысыл дæлдæр цæугæдоны сабыр уылæнты найæг æнахъом лæппутæй дарддæр.

Абон Цестырухсы кей федта, уыцы стыр амонды циневдылд зерде йе рохте тыдта еддеме еме йе уды ревдыд парахатей енхъевзта леппутем:

- Чи уыд уый енхъел, еме ма чъребайаг леппуте сехи Леуахийы найдзысты, ныхесте кодта йехедег йехииме.
 - Кув уыцы зæдæн, мæ хур, бынсæфтæй уæ чи бахызта.
 Ирлан фæкаст фæстæмæ æмæ джихæй баззад.

Йе хедфесте дурты берзонддерыл дур-цыртау бадт, йе урс-урсид зачьете суанг йе ронбастме кемен еххессыдысты, ахем зерон лег.

- Цавæр зæдæн?.. сдыгъуырццæг Ирлан.
- Заххон адаймагай уаларвон зад саразынхъом чи у, уыцы адамы ирвазынганаган, йа цасгомыл иу нуар дар на фезмалыд, афтамай йам арф комай дзурагау наргазалга хъаласай сдзырдта заронд лаг.
- Уыцы зед уе бахызта бынысефтей, бынтон скуынегей.
- Уыцы зæд Цæстырухс уыд? йе уæхсчы сæрты йæм æхсгæ каст фæкодта Ирлан, фæлæ зæронд лæг уым нал уыд. Цы дурыл бадт, уыцы дуры сæрмæ суанг арвы цъæх тыгъдады онг баззад, боны рухсæй бæрæг чи хицæн кодта, ахæм рухсвæлм. Ирлан джихæй каст уыцы рухсвæлммæ, цалынмæ йæ сабиты знæт хъæлæба йе 'муд не 'рцæуын кодта, уæдмæ. Сабитæ доны цъыбар-цъыбургæнгæ сæхи аппæрстой, цæугæдон схъиугæ-узгæ ластæй кæй рацæйласта, уыцы æфсæддон згъæр худмæ.
- Америкæйаг у, бакæсут ма йæм! хъæр кодтой сæ цъæхснаг хъæлæстæй.

Хъавыдысты йе ацахсынме, феле згъер худ доны уыленте скъефегау акодтой зилге хуыдымырдем. Доны уелцъарыл ма цъилау ныззылд, стей йе аныхъуырдта зилге хуыдым.

 Америкæйаг худ уыд, америкæйаг, — уæддæр ма кæрæдзимæ хъæр кодтой сабилæппутæ.

ÆБÆРÆГ РАНЫ АМОНД

Фендаг уыцы дергъей-дергъме ныйивезт тар хъеды ерфыты, стей бафтыд хехты цъассыты федыл, ивезт емее ивезт иу комы фезиленей иннеме. Фендагау даргъ уыд сердыгон бон дер, бон даргъ куы веййы, уед та фендаггон адем уадиссаг не фетерсынц фендаджы даргъей. Уелдайдер фендаггонен ембелццон куы уа, стей йын куы уа ахем ембелццон, фехицен ей кемей не фенда. Куы дзы фехицен уа, уымей терсгейе фендаджы цыбырме не, феле йе дергъме куы белла, уед цасфенды дер ивезед уыцы фендаджы даргъ!

Машинейы бадтысты дыууейе: леппу еме чызг. Дыууейе не — разей ма бадтысты ноджы дыууейе, енезонге нелгойметте: шофыр еме йе 'мбелццон, йе 'мбал еви йе зонге чидер.

Феле уыдон не 'ндевтой леппуйы, уымен еме йын уыдон ничи уыдысты. Чи йе ендевта, фендаген йе цыбырме не, йе дергъме кей тыххей беллыд, уый бадт йе фарсме. Чызг-сылгоймаген ма йеме уыд йе саби дер, феле уый фыней кодта. Йе гуыр уыд мады хъебысы, йе къехте та леппуйы уерджытыл. Чызг дзы ефсермы кодта:

- Счъизи де кендзен...
- Афте ма дзур, загъта-иу ын леппу, емее-иу, хурен ерхауыней терсегау, йе 'рмтты ербалхъывта сабийы къехте. Уый не уыд сабийы фыд, феле саби уыд йе фарсме бадег сылгоймаджы зердейы уидаг, еме йе уый дер нымадта йе зердейы уидагыл.

Ныхас кодтой бирæ цæуылдæрты. Чызг ын кодта кæйдæр æнахуыр æмæ диссаджы уарзты хабæрттæ, фæлæ дзы лæппумæ диссаг ницы каст.

— Ды та фыццаг хатт кæд бауарзтай æцæг уарзтæй? Лæппу стыхст... Нæ йæ фæндыд дзурын, фæлæ уæддæр хъуамæ исты загътаид.

Емæ загьта:

– Афте раджы не уыд...

Чызг ей бамберста еме дзы атыдта йе цестенгас. Ницыуал дзырдта, енкъардей каст еберег кедемдер. Уыцы еберег кемдер исты уыдта еви не, уый леппу не зыдта, феле уый дер каст уыцы еберег кедемдер еме дзы уый уыдта...

Йе 'намонд...

АЛЕБАСТР

Йæ бонзонгæ æнцой цардæй чи сфæлмæца, уый йæхиуыл, йе 'намонд кæмæн æрцыд, уыцы мæлдзыгау базыртæ ма басадзæд, фæлæ хæдзар аразын сфæнд кæнæд...

Нæ, нæ – хæдзар ногæй аразынæн та цы хъæуы! Æхца дæм уа, æндæр дзы дур дурыл æвæрыны йеддæмæ... Фæлæ

арæзт хæдзар цалцæг кæнынмæ бавналын у æнæмард мардæрцыд — бавнал æм æмæ дæ фыдбоны хъизæмæрттæ кæрæдзи фæстæ ныххал уыдзысты. Иу куыст дзы иннæйы йæ фæдыл ифтындзы. Афтæмæй та — алцыдæр туджы аргъ.

Еме цы не уагъта Додтийы! Цы мерддаген ей бахъуыд, хъал адемы фезмгейе, хъал мите кеныны сер! Адем, се хъалбон калгейе, бире диссегте аразынц, феле уый цы не уагъта, йе мегуыры бон цеменне зоны...

Йед у... Мæнæ, зæгъ, уыцы къул барæстытæ кæндзынæн, уæлæ цар ранæй-рæтты балæгъздæртæ кæнинаг у, æмæ ма стæй йæ барæсугъдтæ кæнынæн цастæ бахъæудзæн? Æмæ райдыдта. Куыд сфæнд кодта, афтæ, фæлæ дæ ууыл чи уадзы?

Йе кусен мигененте ефснайынме-иу нема бавнелдта, афте...

- Фæлæуу-ма, фæлæуу, æмæ ацы къул йæ зæронд сæрсты æвджид уадзынмæ хъавыс? Цы гæххæтт ыл сныхасай, уый иугуырæй пъолыл куы 'рхуысдзæн, фæкæс æмæ та йе 'фсин йæ уæлхъус алæууыд.
- Омæ уыйбæрцтæ нæ амоны мæ къух æмæ цы бакæнон,
 асиныл лæугæйæ скæуынхъус вæййы Додти.
 - Ома ужд та сарысуангай ма райдыдтаис.
- Æмæ уый æнхъæл уыдтæн?! Хорз, мæнæ ма ам дæр айсæрддзынæн æмæ фæци.
- Куыд фæци, чердем фæци! Æмæ схизæн та? Уыцы гæлиртæ асиныл аргъæутты галуанмæ цæугæйæ дæр чи схиза, уый афтæ нæ зæгъдзæн: мидæгæй биби, æдде та...

Емæ кусы Додти дæр æдде-мидæгæй. Хорз у, æмæ йæ кусæгдыхæн фидын нæ хъæуы — сыгъзæрин къухты хицау у, цæмæ бавнала, ууыл цæстытæ æндæгъдæй баззайынц, фæлæ алцыдæр афтæ зынаргъ у, æмæ тæрсы, йæ дæрдджын хæлаф дæр уæййаг куы фæуа, уымæй.

- Цей, уерте ма уыцы хатен де зерды афте ныууадзын ис?! — ус та йем куадзены айк сайегау йе мелгъевзаг фелвеста.
- Ма сæ байрайут, афтæ уын, царыл сæмбæлд Додти.
 Хорз, бавнæлдта та уымæ дæр. Йæ афтид дзыпп та йæ самыдта уый фаг дæр.

- Ныр фаг у, йæхи ныттæригъæддаг кодта Додти йæ сылгоймаджы раз. Фæззæг нæ къæсæрыл, сывæллæтты скъоламæ цæттæ кæнын хъæуы, дæхæдæг зоныс, цас цыдæртæ домынц...
 - Омæ хорз, гъа.

 О, Хуыцау, æгайтма!.. – фырциней ныззарыд Додти еме йе кусенгерэте ембырд кенынме бавнелдта.

- Па-ап, кæстæры фæстæ згъорæгау скодта хистæр чызг дæр, мæ чингуыты къуымты кæдмæ агурон, тæр-хæджытæ мын сараз!
- Оу, мæнæ мæрдты дудгæбон, оу, мæнæ мыл цы æнамонды базыртæ базад! йæ кусæнгæрэтæ йæ хъæбысæй ногахуырст асиныл æргæр-гæр кодтой Додтийæн æмæ чысыл сывæллонау ныккуыдта.

Афтемей йыл аивгъуыдтой серды бонте.

Бынтон уынгаджы та йа «ремонтуынджытай» фасцис. Сыхагта йам карадзи фаста цыдысты. Уалдайдар та — Жоржыкк — бон-иу нама арбацъах, афта-иу йа уалхъус алаууыд. Цыма заххан фариссынай тарст, уыйау иудадзыг цыд йа къахалгътыл. Додти хатга дар никуы ракодта, йа уалхъус куыд алаууы, уый:

- О, ам дæр дзæбæх сарæзтай, маладец!
- Цы бак $\mathrm{æ}$ нон, Жоржык k , м $\mathrm{æ}$ гуыры бон ник $\mathrm{æ}$ уыл $\mathrm{æ}$ р- к $\mathrm{æ}$ ны!
- Цей, гъо, мауал хъуыр-хъуыр кен, де фыдебон дехицен цемен енад кеныс?.. йе 'фсин ем хъуаме ныхасеппарен бакена.

Карон та алцаман дар ваййы, ама Додтийы дудгабон дар царанбонтам кам ныддаргь уыдаид. Иу къуымма ма йа зарда 'хсайдта, къул агар зылын-мылын дардта иу ран ама йахи зарды дар уыд алебастрай йа сысардын, фалама йах хъуыд армастдар иу-дыууа килайы барц ама уый тыххай анахын голлаг алханын йа цаст на уарзта, нал ай фандыд йа фалахс дзыппы таригъады бацауын. Стай

тарст, алебастрей ма чи баззайа, уымген та йын, гентехьуаджы цемген хъуамге фестефайы 'фсонгей йге бинонте, кем ей бахардз кена, ахем бынат куы ссарой... Емге иу бон, йге кустен уаты бадгейге, йге згердыл гербалгеууыд, айфыццаг сте куысты хтедзарадон хъуыддетты хицау Гарсойы «подсобкейы» кей федта, йге быны ма иу-дыууге килгейы берц ктемген аззад, ахем алебастры голлаг. Ныххызт гем. Гарсо — хорз царды берджыте парахатей ктеуыл зынынц, ахем феттентеконд, стевджынте темге диссаджы згердехтелар леппу-лег — «не» ктем загътаид.

- Ахæсс ей, уеддер а-змеджы уымелы фесефдзен.
- Хуыцау де саразед! бацин кодта Додти.

Къухы ахæссæн ын нæ уыд, йæхи дзы самæстаид, таксийæн цы бафида, уый аргъ та нæ уыд.

Сæ куысты уыд машинæ, иумæйаг сын уыд, фæлæ йыл уалæ — хуымысæртаг Никъифорты чызг Зæринæ дзуар бафтыдта. Фæдисмæ ифтонг барæджы саргъæвæрд бæхау ын иудадзыг цæттæввонгæй хъуамæ лæууа. Хицауы бынаты бады, йæ бонæй йæ уа, æмæ хицæуттæ афтæтæ уарзынц. Хуры кæстæр хойау дзы уыцы буц æмæ сæрбæрзондæй куы бабады, уæд æм бакæс æмæ — Хиллари Клинтон! Æмæ цы — хæлар ын уæд! Уый йæ алебастры цинæй хъазыны зæрдыл ис Додти æмæ уымæн афтæ хъуыды кæны йæхинымæр, æндæр ын хæлар уæд. Хорз чызг у, ей-богу, хорз чызг — уæздан, адæмуарзон, хуыздæр æмгарæн зæгъæн нæй, Додти йæм мадызæнæджы зæрдæ дары йæхæдæг.

О, машинейыл хъуыды кодта...

Деле гъе, ербацыд, ус-паддзахау та уыцы серыстырей рахызт машинейе. Додти фецырд еме шофырыл йехи андегъта.

Шофыр Ботас Додтийы ервад у, замманайы дзебех леппу — уайтагъд ын йе къухей айста голлаг еме енезиветей фераст машинеме.

- Фелеуу, иу зеронд газет ацагурон, де машине ныррыг уыдзен, - феуредта йе Додти.

Ботас голлаг æрæвæрдта, фæсдуар рагæй чи лæууы, уыцы стыр барæныл æмæ Гарсоимæ тамако дымыныл схæцыд. Додти æд газет сæ уæлхъус балæууыд. Уыдон æм хатыркурæджы каст кæнынц.

- Ам нал ис д α алебастр, ф α тары,— й α хи й α м бакъулт α кодта Гарсо.
 - Ал̂æ!...

– Мæ мард фен...

Еддеме ничи ахызт, уынджы цеуег, змелег ней. Фезылдысты къуымты, ай дын мердты диссаг,— никуы разынд.

Фескуыст куыддер хедзарме схецце, афте йем Гарсо

телефонай дзуры:

- Дæ алебастр разынд, нæ зæронд бугъалтер Гозыр æй барæны бын амбæхста.
 - Алæ!
 - Мæ мард фен...

Дыккаг райсом — голлаг йæ бынаты æвæрд, Гарсоимæ æнхъæлмæ кæсынц Ботасы фæзындмæ.

— Ам цыдер хины фыдбылыз ис, еме йе фескуыстме ма ныууадз,—тыхсы Гарсо.

Ботас фæзынд, худы.

Газет та рахæссон?— худы Додти дæр.

Газет бæргæ рахаста, фæлæ та Гарсо æмæ Ботасы джихæй лævгæ раййæфта.

- Ам та нал и-и-и... Гарсойыл фырдиссагей ризег бахеныд.
 - Алæ!!.
 - Мæ мард фен...

Фырдиссагей се 'рте дер джихей баззадысты.

Сæ куыстуаты цалдæр хатæны цалцæг кодтой. Кусджыты хистæр — иу дæргъей-дæргъмæ лæг, Гигла хуынд, уый сæ афтæ тыхстæй куы баййæфта, уæд сæ цуры æрлæууыд.

- Исты хабар?..
- Мæнæ ацы тæккæ ранæй ныр дыккаг хатт алебастры голлаг фæтары,—ныр сызнæт Гарсо.
- Ёз ей ахастон, зегъын еппарге йе кенут, евгъзу мем фекаст... Ныртекке йе 'рбахесдзынен.
- Уадз ей, егайтма хины фыдбылыз неу, бахъуырхъуыр кодта Додти. Нал ей хъуыд, феле фетергай, зегъге, куы ахъуыды кеной, уый тасей йе уеддер фехецце кодта хедзарме. Голлаг бахаста мидеме, йехедег Ботасиме фестеме куыстме фездехт. Изеры хедзарме куы 'ссыд, уед кесы еме... голлаг та уырдыгей дер фетары.

Бинонты ферсы — ницы федтой. Фырдиссагей ма Гарсоме телефоней адзырдта:

- Мæ алебастр та фесæфт...
- Алæ!!!
- Мае мард фен...

Райсомей йыл куыстме цеугейе Жоржыкк херхембелд фецис, дуканийе дзул ербацейхаста.

- Куыд цæуы дæ цалцæг? - æндæр æй цæмæй хъуамæ бафарстаид.

Додти йын фырдиссагей йе алебастры хабар серысуангей радзырдта.

- $ilde{E}$ з $ildе{e}$ й рахастон. Дуарг $ildе{e}$ рон уыд $ildе{e}$ м $ildе{e}$ й $ildе{e}$, з $ildе{e}$ гъын, $ildе{e}$ ппарг $ildе{e}$ к $ildе{e}$ ныс. $ildе{E}$ вг $ildе{e}$ з м $ildе{e}$ м ф $ildе{e}$ каст...
- Хъæугæ мæ кодта, фæлæ йæ уадз, балхæндзынæн, тыххудт скæныныл афæлвæрдта.
- Нæ, нæ, ныртæккæ йæ лæппуйæн барвитдзынæн, йæ къахæлгътыл та хъавгæ цыдæй сæхирдæм араст Жоржыкк.

Уыцы бон куыстей рагацау рацыд. Жнхъелдта, алебастр йе бынаты сеййафдзен еме дзы боныфестагме фервездзен. Феле...

Жоржыкк ем, евеццеген, рудзынгей йе хъус дардта, — уайтагъд йе уелхъус алеууыд:

- Де голлаг дехедег рахастай?
- Додти йæ хуыз аныхъуырдта.
- Ницы рахастон...
- Алæ!..
- Мае мард фен...
- Лæппуйæн æй рарвыстон, рудзынгæй кæсын æмæ дуармæ Состичы фыртимæ ныхасыл схæцыд, стæй машинæйыл кæдæмдæр фæцæуæг сты. Рахызтæн, зæгъын, мæхæдæг æй бадавон. Кæсын æмæ... голлаг уым нал и...
 - Оу, мæнæ мæрдтыбæсты мардæрцыд!!!

Ницыуал ныфс ей уыд йе алебастр ссарыней еме йыл ауыгъта йе къух — куыдз ыл амелед, балхендзен абон еме фервездзен йе хъиземарей.

Райсомей та куыстме куы фецейцыд, уед йе сыхаг Михакъа се дуарме дурыл бадт еме уыцы енемет еме евделоней тамако дымдта.

 Дæ куыстытæ нæма фæдæ, Додти? – æндæр æй цæмæй хъуама бафарстаид уый дар.

– Йæ райдайæн бон басудзæд! – загъта æмæ та, мæст-

джын, дам, дзураг у – уымжн джр радзырдта хабар.

 А-а-а, ез ей рахастон, зетъын, еппарге йе кены Жоржыкк еме мем евгъзу фекаст. Ныртекке.

. Додти сагъдæй баззад... Хъуыды кодта, уыцы голладжы фыдбылыз кей не уыдзен, ууыл, – уед ей уымей ничи ахжедзжн. Цыджр хжрзжбон дзы хъуамж уа жнжмжнг! Михакъа йем голлаг куы рахаста, уед йе даресме еркаст.

 Ам ей еревер, ез ме дарес аивон, ныртекке йе ахжедзынжн. Хъуамж дзы фервжзон, фыдбылыз у, хжрзжбон у, – уæддæр.

Тыргъы йж фырты баййжфта.

 Цу-ма, Михакъаты раз уыцы енехайыры алебастр ама йа 'рбаскъаф.

Йж даржс ивынмж куыд бавнжлдта, афтж йж фырт йж уæлхъус алæууыд:

- Уым нал ис.
- Цы!!! цеф арсау ныббогъ кодта Додти еме йехи уынгма аппарста. Уынджы каронай хъуыст быронласджыты ехситт. Бамберста, уыдон ей кей бапперстой се машинеме. Машине ма уым леууыд, еме йем Додти ныййарц. Голлаг ериста еме йе иуварс авердта. Инне ферсты бауад кабинкейы цурме. Шофырен бамбарын кена хабар, — се зерде йыл ма фехуда. Машине анкъуыст, Додти кесы еме та голлаг уым нал ис...

Йа мигъбадт цастытай ма ауыдта: уала цырд-цырд фауайы фаллаг уынджы церег, къуырма еме къезенег Быца, йж къухы Додтийы алебастры голлаг. Ныхъхъжр жм кжна, еме фырадергей байгомыг, — стей лег къуырма у, фенды йем хъер кен, фенды — ма. Жме тындзы йе федыл. — Уый мен у, Быца, —фелебурдта йын йе цонгме.

- Дæ-дæу-нæу, бы-бы-быронлассс-джы-джы-тæн а-х-хауд, тарстхуызæй йæм нымдзаст Быца.
- Мён у, мен, Быца, дзегъел ме баззайа, еме дзы де уды хос куы уа, уеддер дын ей не ныууадздзынен! голлаг ын стыдта йе къухей еме лидзы, лидзы сехиме.

Сехиме лыгъд, ендер уеде кедем хъуаме лыгъдаид... Сыхегтей йе чи федта, уыдон дисей мелынц: Додтийыл костюмте, галстук, афтемей алебастры голладжы цыдер фескъефы. Сауиты ног чындзен йе дзулте йе къухей ерцейхаудтой, Фенкъа Боркеты куыдзен кей фецейхаста, уыцы ехсыд стджыте иуварс фехста еме — «саубонмылей, цы 'рцыд», зегъге, фелидзы Додтийы федыл.

Додти тыхулефтгенге фемидег хедзары, ацагуырдта йе кусенгерэте еме хидкалге бавнелдта къул сердынме. Иу афон та, йе ныхы хид галстукей куы асерфта, уед федта ахем ныв: йе 'фсин еме йе хистер чызген дуары фелгеты се уадулте кередзийыл баныхестысты, афтемей ныджджих сты мидеме, кестер чызг се 'хсенты батыста йе сер, леппуйен мад еме хистер хойы серты кесгейе йе къубал ивезтей баззад.

Уыдоны нæ уырныдта, цалдæр азы æрвылбон кæмæн лæгъзтæ кæнынц, уыцы Додти ныр куыстмæ цæуын афон, æд галстук барвæндонæй кусы, уый. Нæ сæ уырныдта, мæнæ дæу, ацы хабæрттæ æрымысæггаг нæ, фæлæ æцæгæй кæй уыдысты, уый куыд нæ уырны, афтæ.

ИРИС

Сылгоймагæн йæ ном дæр йæхиау рæсугъд уыд, æмæ никуы бафæлладаид уыцы ном дзурынæй, нæдæр дзы æфсæдгæ бакодтаид, фæлæ йæ бахъуыд йæ баивыны сæр...

Барвæндонæй — нæ, цы уавæры уыд, уыцы уавæр дзы æрдомдта афтæ бакæнын...

Хуыцау уæлион бæстыл цыдæриддæр хорзæн æмæ рæсугъддзинадæн сфæлдыста, уыдонæй дидинджытæй фылдæр ницы уарзта, уымæн æмæ а-дунейы æппæт хæрзты хуыздæрыл кæй нымадта, æмæ æппæтæй фылдæр цы сылгоймаджы уарзта, уый бирæ уарзта дидинджытæ.

Йе царды иууыл стырдер беллиц уыд уалдзеджы ербалеуд — мит-иу куыддер тайынме фецис, афте-иу сефын райдыдта йе 'ненцой уды енцойад. Ервылрайсом-иу хъуаме азылдаид гореты серме еверд хъеды керетты, еме зы-

дей кастаид алы къутеры ребынме дер: нырма уалдзеджы комытефей керонме чи не батефст, уыцы мерей се серте кед сдардзысты уалдзеджы фыццаг дидинджыте еме та кед батефсдзен йе салд уд!..

Зыдта, сылгоймаг кей уарзта дидинджытен се 'ппеты дер, уелдайдер быдырон дидинджыты, еме се ахем иугъедон уарзтей уарзта йехедег дер. Феле не уарзта, йе цехерадоны керон чи зад, йе мад раджы, тынг раджы кей ныссагъта еме зердиагей кеме зылд, уыцы иристы...

Уымæн æмæ дзы никуы фехъуыста, иннæ дидинджытау иристæ дæр уарзы, уый. Æмæ сæм каст æнад æмæ уазал цæстæй; мæсты сæм кодта сусæг-æргомæй.

Сылгоймаг ем кеддер радта йе хедзары дегъел. Цыдер аразинаг ын уыд, еме уый тыххей. Йехедег кедемдер цеуынме хъавыд еме йем ныууагъта иу дегъел. Уыцы дегъел баззад йехиме, еме йе нымадта еппеты зынаргъдер хезнайыл, уымен еме уый уыд йе 'намонд уды енцойдзинад баверыны иунег ферез.

Сæумæцъæхæй-иу хъæдгæрæтты кæй æртыдта, уыцы дидинджыты-иу ын, сыхæгты цымыдис цæст æй куыд нæ бафиппайдтаид, афтæ бахаста хæдзармæ, йæхæдæг уым куынæ уыдаид, уæддæр.

Йæ хæдзары, тыргъы иу кæрон уыд, рагæй, тынг рагæй æнæпайдайæ чи лæууыд æмæ æдзух афтид чи уыд, иу ахæм чысыл скъапп, æмæ-иу ын сæ уым бавæрдта.

Фыццаг хатт сæ куы бафиппайдта, уæд ыл амбæлд уынджы æмæ йын загъта:

- Иу диссаг дын хъуама загьон.
- Цавæр?..
- Ме скъаппы мын чидер бавердта дидинджыты баст. Чи уыдаид, ницы йын зоныс? каст ем цымыдисей еме дызердыггенге.
- Нæ, ницы йын зонын, фæтыхст æмæ йе 'взаг фæцæйæлхынцъ кодта йæ комарынджы.
- Уæддæр?.. хинæйдзаг каст æм кодта, фæлæ мидбылхудгæ, æмæ уымæй æрсабыр йæ зæрдæ.
 - A-a, æвæццæгæн Шурæ...

- Уый та чи у? худт сылгоймаг.
- Куыд чи? Нæ хъуыды кæныс зындгонд кинонывы иу куыстуаты профкомы дам-думгæнаг сылгоймаг хицауы?
 - Хъуыды кæнын, æмæ цы?..
- Ницы. Сæйраг хъайтар, сылгоймагæн (кæй уарзта, уыцы сылгоймагæн зæгъын йæ ныфс нæ бахаста) дидинджытæ куы бахаста, уæд сæ кæй æфсон фæкодта, уыцы Шурæ...

Сылгоймаг худт. Нæдæр афтæ загъта, цæмæн сæ æрбахастай, нæдæр ын афтæ загъта, цæмæй афтæ макуыуал бакæна.

Емæ уый уыцы уысм уымæй стырдæр амондмæ нæ бæллыд... Емæ йæхинымæры фæарфæтæ кодта йе сфæлдисæг Хуыцауæн.

Церге кодтой иу дергъей-дергъме уынджы, уынген йе иу керон йехедег цард, инне керон та сылгоймаг. Сыхегтей алкеиме дер цард хеларей, алкеме дер ын уыд йехирдыгон ахаст, феле дзы уарзге никей кодта, уыцы сылгоймаджы йеддеме.

Сылгоймаг уыд жнахуыр ржсугъд. Йж кжлжнгжнаг жмж артуадзаг мидбылхудтжй ивылжнтж кодта, сжр кжмжй зылд, ахжм ржсугъддзинад. Йж чызджы каржн жрыгон чызджытжн се 'ппжтжй джр уыд жрыгонджр жмж ржсугъдджр. Йж ржсугъддзинадмж йын хжлжг кодтой канд сж сыхы сылгоймжгтж нж, фжлж уыцы сылгоймжгтжн сж чызджытж джр, йжхи чызджы каржн чи уыд, уыцы жвзонг жмж ржсугъд чызджытж.

Сылгоймаген уыд чызг, емее уыцы чызджы дер уарзта, фыд хъебулы куыд феуарзы, ахем уарзтей, уымен емее уыд, ацы дунейыл еппетей фылдер кей уарзта, уыцы сылгоймаджы хъебул. Адем та йын ей енхъелдтой йехи чызг. Алчи не — сехи уынджы чи не цард, ахемтей чидерте. Афте тынг ей уарзта, емее се ууыл дер ничи ахъуыды кодта — чызген ендер мыггаг кей уыд...

Еме уый ехсызгон уыд йе уден, кед ем уыцы ехсызгондзинадей сусег тас евзыста, уеддер...

Чидерта афта кай анхъалдтой, ууыл хъуыды кангайаиу йа удма бахъуызыд, сусаг тас ама расыг монцта кам иу кодтой, ахам знат анкъаран, ама йахадаг дар райдыдта йахи сайын. Йахи уды фыданан. Уыман ама, иугар афта жнхъжлынц, ужд сылгоймаг хъуамж уа йж чызджы мад, жмж ужд хъуамж хайджын уа йж сылгоймагон уды ржвдыд, жмж, йж ад кжмжн никуы базыдта жмж базондзжн, уыцы кжлжнгжнжг буары адджындзинаджй!..

Уыцы хъуыды йæ æппæрста сусæг тасы, уымæн æмæ тарст, уыцы æнкъарæн ын искуы сылгоймаджы цур куы раргом уа, уымæй...

Уый та зыдта йе 'намонд уды бон, зыдта, сылгоймаг ын ахам амонд кай никуы бавзарын кандзан. Фала йа уардар уарзта, кад ай а-дунейыл уымай тынгдар ницы фандыд, цамай йа ма уарза, уардар.

Цы чысыл амонды скъуыддзаг дзы зоны, еме йе зердыл мелеты бонме иууыл стырдер амонден кей бадардзен, уый уыд, кеддер ын йе армы йе къахкъухте куы хъарм кодта...

Камдар уыдысты балцы, иу дард амае барзонд хаххон хъауы. Енахъан бон арв амае захх сахи караедзийыл фахостой, уазал къавда йае уарынай нае банцад. Сылгоймаг ныххуылыдз, йае къахтае суазал сты. Уый йын дуканийы балхаедта хъарм цъындатае, амае йам сае аиваей радта. Фастамае здахгайае машинайы фастаг баданыл бадтысты иумае. Сылгоймагмае радта йае костом, цамаей йае йе уахсчытыл арбауалафтау кодтаид. Уый йае йае уалае не 'рбакодта, фалае йае къахтае бандонмае систа амае сае костюмаей арамбаерзта. — Уардаер нае хъарм каенынц мае къахтае... Афтае тынг

— Уæддæр нæ хъарм кæнынц мæ къæхтæ... Афтæ тынг никуыма суазал дæн, — дзырдта сылгоймаг.

Уымæн уазал нæ уыд, фæлæ сылгоймагмæ кæсгæйæ уазалæй ризæгау кодтой йæхи уæнгтæ дæр. Кæд йæ ныфс нæ хаста афтæ бакæнынмæ, уæддæр йæхи фæныфсджын кодта æмæ йын йæ къахкъухтæ йæ армы дзыхъхъы фæлмæн æлхъывд бакодта.

Уый йын уыд, йæхи базонынæй фæстæмæ иууыл æхцондæрæн кæй банкъардта, уыцы иунæг амондджын уысм!

Сылгоймаджы къахкъухтей йем цы тевд еме знет хъарм ледерст, уымей зылд йе сер, йе тугдадзинты абухтой нелгоймаджы тевдтуг монцте, еддеме редувенте кодтой, еме йыл бесте куы кеуегау кодта, куы — зарегау, йе зердейы цавды емыр уынер ем хъуыст знет

бехы мыр-мырау. Ахем судзаг енкъарен телфыд йе уды, цыма раджы кеддер сылгоймаджы буары ад банкъардта ерместдер иу уысм еме уедей фестеме йе къух сылгоймаджы буарыл никуыуал аныдзевд. Уый не, феле цыма йе царды дергъы сылгоймаджы ад никуы базыдта, никуы йем ерхауд уыцы амонд...Уымен еме никуы бахауд ахем тевдтуг редувенты ахесты...

Еме уый баззад йе царды иууыл амондджындер боней, кед ыл ныдзевеггагей аныдзевд, уеддер.

Стей йын байста уыцы амонд дер...

Иу бон ем ербацыд еме дзы еркуырдта йе дегъел. Цыдер ефсоней.

Феле уый бамберста, ерместдер ефсон кей уыд. Уымей йын бамбарын кодта, йе удребын цы хъиземайраджы енкъарен удхар кены, уымен кей хъеуы йе хурхыл ныххецын, кей йе хъеуы стонын, иуварс аппарын...

Уæддæр ма йæ уд цыдæр зыр-зыргæнаг ныфсы тагыл хæцыд, фæлæ тагъд аскъуыди уыцы таг дæр.

Йе чызджы ервыста мойме, феле йе чындзехсевме дер не фехуыдта. Цеменне йе фехуыдта, уый йын, йехи растгенегау, афте бамбарын кодта дыккаг бон:

Сыхæгтæй никæй фæхуыдтон...

Цыма йыл жнжхъжн дунейы рыст арвыдзаг мастимж зжйау рацыд, афтж фжцис...

Уед та йын ей ендер хуызы куы бымбарын кодтаид! Куыдфенды дер ын загътаид, цыфенды риссаг ныхестей йын ей бамбарын кодтаид, ермест ын афте куыне загътаид!...

Дуне йын дыууæ растæмбис хайыл адих. Сфæрæзта ма æрмæстдæр афтæ бафæрсын — æргомæй нæ, æргом бафæрсын æй уæддæр йæ зæрдæ нæ бауагъта — йæхинымæры:

«Еме ма йе сыхегтей мены йеддеме искей чызг енхъелдтой?..»

Емæ ууыл фæцис æппæт дæр. Уыцы ныхасæй бамбæрста, дуне йын кæронмæ кæй афаз дыууæ хайыл: иу хайы дзы баззад, кæй уарзтæй тад æмæ руад, уыцы сылгоймаг, иннæ, йæ къух æм бынтондæр кæцæй нал æxxæст, йе 'намонд уарзтимæ иунæгæй кæм баззад, уыцы хай.

Уый уыд йе хъысмет, йе фесхъус чи бадт, еме иудадыг терсге-ризгейе кеме енхъелме каст, уыцы хъысмет; феле йе бон не уыд, сахуыр уыдаид ахем хъысметыл!..

Адеймаг та куыдзей хъауджыдер неу — алцеуылдер сахуыр веййы.

Феле хедзонд адеймаджы сконды ис ахем цыдер, зонды не — ерместдер зердейы комме чи фекесы. Еме уыцы цыдер уымен дыууе дихы ацис, дуне йын дыууе хайыл куыд адих, афте. Уыцы цыдер уымен кесын райдыдта йе зердейы комме дер еме йе зонды комме дер. Зерде йын дзырдта, кей неу йе бон, ма йе уарза; зонд та дзы домдта, цемей йехиме ссара уыйберц тых, йе цуры йехи дарын куыд зона, цымыдисыл хест адемы цестей бахизын ей куыд фераза. Цемей йыл бынтон ма суелехох уа, йехи дзы бынтон ма адард кена; искуы йем, йе инне сыхегтау кене хуыметеджы зонгетау, ныхасме уеддер ерлеууа, йе хъелес ын уеддер хъуса, искуы-иу хатт ын йе цестытем бакесыны фадат уеддер уа.

Еме йехедег дисей мард йехиуыл. Ёхсев-иу, йе мады сусегей, йе къам ын йе риуме нылхъивгейе, сывеллонау фекуыдта, боней-иу ыл уынджы куы амбелд, уед-иу йехи афте ныддур кодта, еме сыхегтей хъуыды дер ничи акодтаид, йе зерде йе риуы скъуыдте кей кены, ууыл.

Дис кодта йæхиуыл æмæ разы уыд йæхицæй, кæд æй ныфс ницæмæйуал уыд, уæддæр. Йæ уд ма цыдæр ныфсы тагыл кæй хæцы, уый та æмбаргæ нæма кодта.

Бамбæрста йæ, кæмдæр æндæр уынджы фæцæйцæугæйæ, сылгоймаджы кæйдæр иристæм кæсгæйæ куы баййæфта, уæд.

- Йристæ мæ хъæуы, чысыл сабийы тæхуды сæм кодта.
- Уарзыс иристæ? йæ хъæлæс куыд барызт, уый амбæхсыныл ма ацархайдта.
- Тынг, загъта сылгоймаг жмж йж цжстытж хурыдзаг жрттывджй бахудтысты.
 - Мæнмæ ис, райсом дын дзы бахæссон?!.

- Ойы, хъæуы мæ, ныр та саби-чызджы æнæхин мидбылхудт ахъазыд сылгоймаджы рæсугъд цæсгомыл æмæ уымæн дæр йæ риумæ арвыцъæхыдзаг рухс куыднæ бакалдаид!
- О, Хуыцау! Заххы иу каронай инна каронма цауагау ыл куыд ныйивазтысты уыцы боны амбис ама сардыгон цыбыр ахсав!

Райсом бон дзæбæх нæма æрбацъæх, афтæ февзæрд, ныронг уазал зæрдæ кæмæ дардта, уыцы иристы цур æмæ сын сæ рæсугъддæртæ æмæ удджындæрты æвзарын райдыдта. Изæры хæдзармæ куы бацыд, уæд æхсызгон æмæ амондджынæй каст, иристæй ма чи баззад, уыдонмæ æмæ сыл узæлыд цæстæнгасæй.

Ныр ердз ацы дунейыл ресугъден цы сфелдыста, уыдоней йем иристей ресугъддер ницыуал каст, уымен еме ма кедей-уедей йе зерде уыдоны ферцы батефст! Иугер ын загъта: иристе мын ербахесс, уед уый нысан кены, кей ис генен, искуы ма дзы исты ракура, ахем амонден, еме нал ефсест йе иристыл цин кенын еме узелыней.

Еме севердта ног ном, кей уарзта, уыцы сылгоймагыл — Ирис. Йехинымеры. Ермест ей афте хондзени йехедег, ничи зондзени, афте кей хоны, уый.

Иу боны-бонцау сыл куы фæузæлыд, уæд æй ныр та равдæлд æндæр цæуылдæр ахъуыды кæнынмæ: иристæ уыдысты бирæ, уый та уарэта æрмæстдæр иуы, иу сылгоймаджы, æмæ йæ æндæр сылгоймæгты уынд куыд хъыгдардта, афтæ хъыгдарын райдыдтой йæ иристæ дæр. Сæ бирæйæ. Æмæ уыцы бирæйæ скъахта дыууæ быны. Баххуырста машинæ æмæ ацыд хæхтæм. Иу дзы ныссагъта, йæ Ирисы къахæнгуылдэтæ йæ армы дзыхъхъы кæм балхъывта, уыцы бынатмæ хæстæг, иннæйы та, кæм ын сæ суагъта, уыцы ран.

Уыцы боней фестеме йе царды стырдер нысан ссис рестег ссарын еме хехтем ацеуын. Машинейе-иу рахызт, фыццаг ирис кем ныссагьта, уым, баузелыдис-иу ыл, стей-иу хеххон хердвендагыл къахей фецыд инне ирисы онг. Еме никуы бафеллад уыцы даргъ фендагыл къахей цеуыней, белвырддер зегъгейе, никуы йе равделд, бафеллад еви не, ууыл ахъуыды кенынме, уымен еме-иу

уыцы фендагыл цеугейе йе рахиз къухы армы енкъардта, кеддер, йе Ирисы къахенгуылдзте хъарм кенгейе, йе уд иууыл стырдер амонден кей банкъардта, уыцы хъарм.

Адемы цымыдис цестей исты аирвездзен!

Фæндагыл дыууæрдæм цæуæг бæлццæттæ-иу æм дисгæнгæ нымдзаст сты, фæлæ уый ууыл нæ хъуыды кодта, чи дзы цы зæгъдзæн. Цыфæнды дæр дзы дзурæнт, æрра дæр æй хонæнт — уымæн цы уæлдай у... Уыдон, адæм цы зонынц, цæмæн афтæ кæны, уымæн...

Исчи-иу ын хъуама машина фаурадтаид, йа цымыдис амбахста йын загътаид, сбад, феввахсдар да канон, загътае.

- Нæ хъæуы, - загъта-иу. Исты 'фсон-иу ссардтаид, æмæ-иу æй уыдон дæр ныууагътой йæ адыл.

Йехинымер та-иу ахъуыды кодта:

«Афте хуыздер у. Фылдеры фаг мын уыдзен, ацы фендагыл цеугейе кей енкъарын, уыцы амонд, къахей цеугейе фылдер рестег фецеудзынен ацы фендагыл, фылдер рестег уыдзынен амондджын».

Адемен цымыдисагдер кодта йе миты тыххей. Дзырдтой афте дер, цыма йе зонд йе уагыл нал у.

«Уадз æмæ дзурой, — хъуыдытæ-иу кодта йæхицæн. — Цы 'мбарынц адæм, кæмæн йæ зæрдæйы цы ис, уымæн адæм цы 'мбарынц»...

Еме дис кодта, чи йыл дис кодта, уыцы адем афте енембарге кей сты, ууыл.

Феле йехедег дер райдыдта йехиуыл дызердыг кенын.

Уыцы даргъ фендагыл цеугейе та-иу йе зонд еме йе зерде бацыдысты дыууе хицен адеймаджы хуызы, цыдысты-иу йе фейнефарс еме быцеу кодтой:

«Цы ми кæныс? — йæхи-иу фæтызмæг кодта Зонд. — Нырма дæ хæссы дæ къах ацы хæрдвæндагыл, фæлæ, бынтон куы ныззæронд уай, уæд та цы кæндзынæ?..»

«Ныууадз ма мæ мæ адыл! Истытæ кæндзынæн... — тæргæйттыл-иу схæцыд Зæрдæ. — Афтæ у мæ хъысмæт. Æз нал базондзынæн æндæр цардæй цæрын...»

«Еме дын зын неу афте церын?» — Зонден-иу йе тызмег уаг теригъед кенынме рахызт.

«Царды ис æрмæстдæр иу зындзинад, иннæтæ ницы сты», — йæхион-иу кодта Зæрдæ.

«Цы?»

Алыхатт дер-иу ей хъуаме афарстаид Зонд.

Æмæ-иу ын алыхатт дер Зерде радта уыцы иугендзон дзуапп:

«Кæй уарзай, уый дæу куы нæ уа...»

ИУ ХЕСТЕДЖЫ ФЫСЫМТЕ

Райсомы сатæг уæнгтыл уыцы æхцонæй узæлыд æмæ хуырджын фæндаджы даргъ цыбырæй-цыбырдæр кодта.

Хъжу горжтей афте дард не уыд, феле хъжуей горетме алчидер зивег кодта фистегей цеуынме. Фендаг хердте еме уырдгуыте хаста, къевда бон астеуме цъыф, хур бон та адеймаг хуры тынтем дзегерег кодта. Еме хъжуы церджытей алчи дер зивег кодта ахем фендагыл фистегей цеуынме. Феле Пла не уыд уыцы зивеггенджытей. Зивег кодта йе усме легьз евзагей дзурынме. О, йе 'рхаужн бон макуы басудза — куыдфжнды лжгъзжвзагжй йем ма бахат, ефсин, де къуымы де зерде иу авджыдзагме нал ехсайы, зегъге, уеддер йе тардзегъденей нал фенцайы. Гораты та, йа хастаджыты хадзары баййафад, уыйеддеме йыл дуар никуыма ничи рахгедта. Аназын чи уарзы, ахжм хжстжгыл жй кжй нымайынц, уый хъыг нж касы Плама. Цахх ама йын кардзыны разай фынгыл дзаг дурын куы авæрынц, уæд ма сæ æгæр дæр бабуц вæййы. Ацу еме ахем хестежыты ма уарз, дехи сыл ма ныхас! Буц се у Пла, йе доныкъусей дер се церенбонен фекувы. **Ениу...** Уæдæ ма хæстæг цæмæн у?..

Ус та, Плайы ус — дысон изер дер бахъав-бахъав кодта йе мойме. Цыдер зегъын ей фендыд, цыдер зегъинаг йе делевзаг ембехста, феле йе фестедерме уредта. Райсомей нал бауредта йехи еме бакой кодта леген:

- На къуымты, аххормаг мыст цамай бафсада, уый дар куы нал ис, ацы лаг... горатма куы ныууаис...
- Горетме зегъыс, йе зерде бацинхуыз Плайен. –
 Еме цы кены, ныууайдзынен.

- Ныууайдзыне, феле та адемы хедзерттыл де ферсте тонге зилдзыне, ус ма уеддер дызердыг кодта арвита йе еви не. Йехедег ацеуид, феле се хъуг зайынхъус у, стей цы уелдай у йехедег куы ацеуа, уеддер ей ницы ныфс ис легей хъеуы серей хъеуы бынме кей керты не балеууа, ахем хедзар нал баззайдзен.
- Ацу, уæддæр сразы ус. Ацу, фæлæ дын фæдзæхсын: кæмæ бацæуай, уыдоны дæр хъуыддæгтæ ис, æнæмæнг хъуыддаг нæу, цæмæй бæркад фысымæн ракувын кæнай, уый.
- Хорз, хорз, не 'фсин, йæ райстбавæрд дарæс агурыныл схæцыд Пла.
- Мæнæ дын æхца. Цæхх нæм нал ис, сапæттæ дæ ма ферох уæд, иу дыууæ килæйы сæкæр, спичкæтæ æнæмæнг рахæсс, пырындз дæр хъæуы. Ма дæ ферох уæд царвы мур нæм нал ис, хъуг та нæма ныззад, зоныс æй, стæй йе 'хсыр цæгъдинагæн кæд сбæздзæн...
- Уæ дæ бындар фæуай, не 'фсин, цыма мæ уæзласæн машинæйыл æрвитыс... Плайы зæрдæ цины æвдылди, фæлæ ма уæддæр йæ цинæвдылды уæлæнгай бустæ лæмæрста.
- Ницы дын уыдзан, уыцы нозт да куына сафид, уад мын дойнаг дурта дар бадон канис, ус дар ын лагъстиаг куыд на уыд...

Цыма загътаид Пла дæр, цæрдæг акодта йæ дарæс æмæ, кæртыдуары æдде куы фæцис, æрмæст æй уæд равдæлд йæ балцыл зæрдæйы фæндиаг бацин кæнынмæ.

- Царвæн дæ нæлхæ ма ферох уæд! - йæ фæдыл ма хъæуы бынмæ дæр ахъæр кодта ус.

* * *

Хæстæджытæй фыццаг Сидотæм фæуазæг Пла. Иннæтæй чи куысты уыдзæн, чи — кæм, Сидо та пенси рагæй исы, кусгæ нал кæны. Стæй рæдау зæрдæ у, Плайæн æм сæрмагонд арахъхъ æвæрд вæййы. Иннæ хæстæджытæй йыл чидæртæ сæхи дæр атигъ кæнынц. Аназын кæй уарзы, уый зонынц, æмæ сын хъыг вæййы йæ бацыд. Мæсты сæм у йæхæдæг

дер. Не се уарзы, рафыцы сем, ахем уазал зерде йем кей дарынц, уый тыххей.

Уарзы аназын жмж — цы?.. Уждж ма лжджы хжстжг жнджр цы сфрниз жмж мфрддагжн хъжуы?!. Йж куыдз ныммжлжд иу арахъхъы дурыны, йж бон цас бауа, уымжй фылджр дзы нж баназдзжн!.. Нж дзы баназдзжн, фжлж иужй-иутжн се 'фсон уый фжвжййы. Кжй нж уарзай, уымжн дын йж хжрын джр цъжм-цъжм у. Дж хжстжджы бацыд дын хыыг куы уа, йе 'рбацыд дж куынж фжнда, ужд цыфжнды жфсон джр жрымысдзынж. Ужджмж хжстжджытж джр жмхуызон не сты, биржтж дзы сж фырчъындыйж бжстыл карк джр амизын кжндзысты...

Ахæм хæстæджытæ се 'ппæт дæр царды бонтæ фестæнт Сидойæн. Уый иннæты хуызæн нæу, йæхи йыл никуыма атигъ кодта, йæ арахъхъы дурын дзы никуы бамбæхста. Ныр дæр та иннæты фыдæнæн фыццаг уымæ хъуамæ бацæуа. Иуæй хæдзары уыдзæн æнæмæнг, иннæмæй та йын зоны йæ рæдау зæрдæ, йæ къуымы цы уа, уымæй фæстæмæ ницæуыл фæхæцдзæн. Æнæ дзæбæх минас æй кæй нæ рауадздзæн, уый зоны, æмæ уыцы минас рагацау уайы йæ цæстытыл.

Еме не фередыд.

Зеронд ус уайтагъд уеларынг балеууыд. Ссад луаргелуарын бестон лыстеджыты фарста йе хестег-уазеджы, куыд сты, куыдте церынц, се уалдзыгон куыстытей куыд райгонд сты, уыдеттей. Хыссе дзебех куы снадта, уед бадзырдта сыхегты леппуме. Карк ын аргевдын кодта. Йе зерде ма сугцухме ехсайдта, еме йын иу-дыууе къуыдыры дер ныссеттын кодта. Леппу сехиме куы цыд, уед ма йе федыл дер ахъер кодта:

— Де фыден зегъ еме нем ербауайа, ме уазегиме мехедег кем ербаддзынен фынгыл!..

Фынг, цыма цыты фынг уыд — зæхмæ тасыд. Уæлибыхтæ царвы ленк кодтой, нард карчы фыдтæ бурачъи фыхæй айсмадзыйы каст кодтой, дзондзоли зæгъай, джитъри-пъамидор... Плайы цæстытæ ивæзтытæ кодтой. Фæлæ арахъхъ, арахъхъ — йæ рауадзæг макуы амæла!.. Карз, æцæг арахъхъл куыд æмбæлы, афтæ, фæлæ уыцы æнцонæй цыд.

Судзга на, фала-иу, ногфарсыгъд ахсырау, хъуыр уыцы дзабах алагъз кодта.

Кувгæ Сидойы сыхаг кодта, замманайы чъирикувæг разынд. Пла уыцы дзæбæх бангæстæ и цалдæр рæгъы фæстæ. Уыцы цымыдисæй каст кувæджы дзыхмæ, цыма йын багомыгæй тарст. Нæ йæ фæндыд, тынг æй нæ фæндыд бæркады куывд фехъусын, фæлæ уымæй тынгдæр та тарст, йæ ус ын цытæ ныффæдзæхста, уыдон балхæнын йæ къухы куы нал бафта, уымæй. Хуыцау æй ахæм бæллæхæй бахизæд, йæ минас ын йæ фарсы тæнæгæй фæкæндзæн...

Сидо йын цыма йæ хъуыдытæ бамбæрста:

- Сымах абадут, жвналут фынгмж, жз дын, Пла, истытж авжрон, горжты цы ис, уыджттж хъжумж жлхжнгжйж сты, мах та ма уждж хиужттж цжмжн стжм, афтж дзургж сж цуржй сцжйстад Сидо, фжлж йын Пла йж цонгыл жфсоны хжст жркодта:
- Мæ мард фен, Сидо, ницы хъæуы, æнæуый дæр мæ лæггады бын куы фæкодтай...

Нæ йæм байхъуыста Сидо. Цалынмæ йæ уазджытæ ног сидт натлиа кодтой, уæдмæ азылд къуымты. Иу стыр хызыны æфснайдта цыдæртæ. Куы йыл схæстытæ кодта, уæд бадзырдта Пламæ:

— Цей, афте уеззау дын не уыдзен. Уадиссаг дзы ницы нывердтон: иу дыууе килейы секер, спичкете, цехх, пырындз. О, иу цъус дын нелхе дер авердтон, Зытъыронен кед йе хъуг нема ныззад, уед йе царвы хъуырау бахуыскъ уыдаид.

Плайæн, чысыл ма бахъæуа, æмæ фырадæргæй йæ расыг ма фæлидза: агуывзæ йæ къухы аназынæввонг йе дзагæй баззад, цæстытæ — ирдæй, дзых — хæлиуæй!

- О, фæцæрай, бирæ фæцæрай, Сидониа, кæд не 'взæр усмæ æхсæвыцъæхæй сусæгæй нæ хъуыстай!.. Цæмæй йæ базыдтай, цытæ мын ныффæдзæхста, уый?..
- Æз дæр хъæуы схъомыл дæн, хъæуы, Пла! Зонын, хъæууон хæдзар цæмæй улæфы, уыдæттæ.
- Д α нывонд мын ф α у α нт иууылд α р, н α чъынды α и α α 2 жд α 3 жд α 3 жд α 4 жд α 5 жд α 6 жд α 8 жд α 9 жд

— Афте ма дзур, Пла, махен евзер хестеджыте ней, алчи алы хатт иу зердейыл не веййы, ахем цыдерты тыххей месты кенын никеме хъеуы. Ез дер де уелвендаг никуыма фекодтон. Гал дын куыне аргевстон, мыййаг. Иу бедул аргевдын леджы цест знаген дер куы бауарздзен, мах та хиуетте куы стем...

Плайы ныр бынтон нал фендыд беркады сидт фехъусын. Кедем ма тагъд кены, йе хызын — хессыневвонг, йе бирегъ ус ын цыдериддер ныффедзехста, уыдон йе мидег сты, дуканитыл зилыны сер ей нал хъеуы... Еме, тагъд кеныны сер ей кей нал хъеуы, уымей уыцы дзебех бангесте.

Фæлæ ма сыхаг иу-цалдæр куывды ракодта, стæй Сидойæн йæ цæст бауарэта бирæ бæркад, Плайы дæр ма фæндаджы бардуагыл бафæдзæхста, æмæ сыстадысты.

Хур арвастæуæй акъул, Пла йæм Сидоты кæртæй къухаууонæй куы скаст, уæд, фæлæ йæм хъæумæ цæуыны фæнд нæма уыд, кæд цæл-минасæй дæр æмæ дзаг хызынæй дæр цæттæ-ифтонг уыд, уæддæр. Йæ расыг зонд æм сидт, иннæ хæстæджытæ дæр ын аппаринаг кæй не сты, æмæ цудтытæ кæнгæ араст Шакритæм.

Плайен йе 'взаг йе комы нал арехст, афтемей цыдерте дыгъал-дыгъул кодта йе ног фысымтем. Шакрийы ефсины, чи зоны, Сидойе тынгдер фендыд се уазеген балеггад кенын, феле йыл йе расыгей тас ефтыдта. Ноджы ма куы баназа, уед ем хедзар бацагурыны тых куы нал разына. Еме уый дер йехи хедзары зылдтытыл фекодта.

Пла расыг уыд, тынг расыг, феле фехатыд фысымы хъуыды еме сместы. Йе дыгъал-дыгъул рахызт енеуаг елгъыстме. Шакри, кем федтай, ахем уездан лег, йе фырнымдей дзы хъерей ныхас никуыма сирвезт. Уыцы уезданей цалдер хатты бауайдзеф кодта Плайен, ме мад неуег мард у, ног мердджын ден, сау дарын еме ме ма фередийын кен, зегъге, феле Пла нал еме нал уисен кодта. Егер цехджынтем куы бавнелдта, уед Шакри дер йехи нал бауредта, йе 'фцегготыл ын фехецыд еме йе дыккаг уеладзыгей асинтыл расхуыста. Пла тулге-тулге зехме куы 'рхецце, уед тыхамелттей сыстад. Уедме йе

уæлхъус алæууыд Шакри дæр, йæ къухы Плайы хызын, афтæмæй.

— Мене де хызын, Пла, еме цеуге кен! Абоней фестеме ма ме хедзары къесерей де къах ербавердтай, уед ме хъаст ма ракен!..

Пла ма иу хатт къухаууоней скаст арвме, райста йе хызын еме гуым-гуымгенге араст. Сехиме, хъеуме не – йе хестегуарзаг зерде йе ныр та Пъалушаты къесерыл балеууын кодта.

Уазæг расыгæй дæр уазæг у, — сæхи йыл кæм атигъ кодтаиккой йæ ног фысымтæ. Æфсин базмæлынхъус, фæлæ йын лæг аивæй цæстæй ацамыдта, ницы хъæуы, фæхынцыны аккаг уазæг нал у, зæгъгæ, æмæ уый дæр уæлдай змæлд нал фæкодта.

Ахем рестеджы куыд веййы, афте уеддер йе иударон ныхесте бахардз кодта Плайы фысым:

- Кæмдæр уыдтæ, Пла, стæй цыма зынгыл дæр фæлæу- уыдтæ...
- Уыдтен, алцы нал хъуыды кодта, цыдерте семтъеры сты йе серымагъзы, феле сыл йе къух ауыгъта, Уыдтен, Пъалуша, уеде цы, хестеджыте хъуаме кередзиме цеуой, уеде цы, йе уераг ерцавта уазег. А-а-а, Пъалуша... Шакритем уыдтен, Шакритем еме ме фырлеггадей Хуыцауме систой, зеххыл бадын ме нал уагътой! Фынг кем федтай ахем! Уез кодта, уез!.. Феле стей Сидотем бацыдтен еме ме Сидо куыдзы тард ракодта.
 - Уанцон нæу... бамæстджын фысым.
- Уæдæ, Пъалуша, уæдæ! Хæстæджыты 'хсæн дæр хъулæттæ вæййы, уæдæ цы.

Пла афелмецыд уазегаддейы иударон ныхестей еме сыстад:

 Цæуон, Пъалуша, ендера та Зытъыроны тердзегъденме хъусгейе ме абоны минас ме фарсы тенегей феуыдзен.

Цыдарта ма багуым-гуым кодта ама ацыд.

Горæтæй хъæумæйы фæндаг ыл иу боны-бонцау ныйивæзт, йæ расыг ыл ноджы тæфсын байдыдта. Йæ хызыны

уæз æй зæхмæ ивæзта, фæлæ хызыны уæзæй йæ удмæ лæдæрст ныфсы æнкъарæн: Зытъырон дзы галы бузныг куыднæ фæуыдзæн. Цыдæриддæр ын ныффæдзæхста, уыдон æм куы схæсса, уæд. Стæй йын йе 'хцатæ дæр æнæ иу суари цухæй йæ къухы кæй æрнымайдзæн, уый ницы у?

Йæ зæрдæйы цин уæнгты фæлладыл тых кæнын райдыдта, бафæндыд-иу æй базарын дæр, фæлæ йæ зарæгæй сæ бурхъус куыдзы хъырнынæй уæлдай ницы уадиссаг æхцондзинад истой йæ хъустæ æмæ йæ уый дæр ныхъхъуытты кодта.

Йæ усы тæрдзæгъдæн дугъмæ цæттæввонг æфсургъы рохтау атоныны зæрдыл уыд, фæлæ Пла тыргъы дуарæй мидæмæ хауæгау куы бакодта, уæд уыцы уæззау хызыны уындæй чысыл фæхæцыд уыцы атонынæввонг рохтыл. Фæлæ уæддæр йæхи кæронмæ кæм бауæрдтаид:

- Æвæццæгæн та горæты иу хæдзары къæбицы фæрсты дæр æнæфездæхгæ нæ ахызтæ!

Пла ма йæ расыг зондей æмбæрста, рæстæгыл æй кæй хъæуы æрсабыр кæнын, æндæра ахсæв хуыссæг нæ фендзæн. Райсомæй йæм кæй радта, уыцы æхцатæ йын йæ къухы фæсагъта æмæ йæ сынтæджырдæм адзой кодта.

Ус сдыгъуырцц
ег. Иу каст хызынме кодта, инне — ех-цатем.

- Уæдæ ма адон та цæмæй балхæдтай?..
- Гъе, не 'фсин, хылей цард ничи ма скъобор кодта. Хестежытем цеуын хъеуы, цеуын! Ениу, хестеджыте дер иухуызон не сты, феле... Сидотем уыдтен, феле ме расырдта. Уый еме дын Пъалушате! Фырциней ме фецейхордтой, се фынг алыхуызон херд еме нозтей зехме тасыд. Уеде! Уый дын хестег, гъе! Уадзге дер ме не кодтой, феле куы ныфферск ден, уед ма цы се бон уыд! Стей мын мене уыцы дзаг хызын ме къухы фесагътой, де мердты бирегъме, дам, де афтид къухей не ауадздзыстем. Уый дын хестег, гъе! Ез та, куыд уыныс, афтемей лег! загъта ма, еме ед дзабырте сынтегыл бафелдехт.

СЫЛГОЙМАГ-ЗÆД

Дзуары кувæндон уыд бæрзонд æфцæгыл, арвы цъæхмæ æввахс. Чызджы фæндыд, рагæй кæй кой хъуыста, уыцы дзуары бынмæ ссæуын.

Кæддæр ской кодта лæппуйæн. Уымæн йе 'нцойад фесæфт, чызджы фæндон кæд сæххæст кæндзæн, уымæ бæлгæйæ. Йæхæдæг алы уысм дæр цæттæ уыд, йæ удæй фылдæр кæй уарзта, уыцы чызджы тыххæй искæдæм ацæуын нæ, фæлæ йæ цард радтынмæ дæр, фæлæ чызгæн йæхи алыхатт не 'вдæлд.

Уый йа тыхсын кодта...

Ехсев-иу ем фыны ербацыд урс дадалиджын сылгоймаг урс-урсид фелысты, йе разы-иу слеууыд тергайхуызей еме-иу ын райдыдта уайдзефте кенын:

 Кæдмæ сайдзынæ дæ дзуары хайы, кæд мын фенын кæндзынæ уыцы сылыстæджы?..

Уымжн-иу йж сурхид акалд:

- Ды чи дæ? бафарста-иу æй алыхатт дæр.
- Жз ден уыцы дзуары бардуаг.

Йе фыныгъдауы хабертте куы радзырдта чызген, уед уый дер, еппынфестаг, ссардта рестег.

Фæндаг даргъ уыди, даргъ æмæ зынцæуæн; сæ машинæиу сæрсæфæн тигътыл ауыгъдæй аззад. Уый тарст, йæхицæн нæ — чызгæн.

Чызг та ахæмтæн фидарзæрдæ уыд, цыфæнды тæссаг бынæтты дæр-иу лæппуйы тасы хурхыл бахæцыд йæ зæр-дæхцон худтæй.

Уæддæр... Табу, цы зæды бынмæ цыдысты, уымæн — сæ машинæ иу ран бынтондæр ныццæхгæр, æмæ сæ уыцы æм-хæрды къахæй цæуын бахъуыд.

Хессинегте иууылдер йехиме райста, феле ныр та, чызг куы бафеллайа, уымей тарст. Феле уый, схъелзенг сегуытау, уыцы рог къахдзефтей уади херды. Леппу йем каст фесте, еме, йе удей керонме чи нема равделон, уыцы тасы хурхыл ын ныр та ныххецыд, чызджы телтег уенгтыл чи тад, уыцы уарзт.

- ...Кувендонме бахизыны разме йын чызг загъта:
- Йж алыварс уал жртж зылды жркжнжм.

Уый, кед ын зын уыд, кед ей не фендыд чызджы уездан ценгте бафеллайой, уеддер ем бадардта тебегъ ерте кердзыниме.

– Ды сæ ахæсс. Æххуысгæнæг дын уæд!

Кувæндоны алыварс зилгæйæ, лæппу каст чызджы бæрзы талайау рæхснæг уæнгтæм, æмæ йыл уыцы уæнгты фидыцæй дуне зарæгау кодта. Тарст ын уæгъдæвæрд дуртыл йæ къах куы фæбыра, уымæй, дымгæйы æрбаулæфтæй дæр ын тæрсгæ кодта...

Дзуары фезы скодта арт, еме йехи ерцетте кодта физонджыте арауынме. Чызг ехсадта халсертте еме йем иу афон барджыней бадзырдта:

- Джитритыл мын дон не 'рк α ндзын α , а-б α сты барджын хицау?
- Ныртæккæ, а-бæсты цытджындæр æмæ рæсугъддæр yaзær!

Чызджы хъазæн ныхас æмæ кæлæнгæнæг мидбылхудтмæ та йæ уæнгтæ барызтысты, афтæмæй фæлæбурдта дурынмæ.

Чызг ердзуццег кодта, афтемей ехсадта джитриты, уый та йын леугейе йе къухтем дон кодта. Чызгыл уыд уардихуыз цыбырдыс кофте дардыл зылд хъуыриме. Уымей дер йе хъуырызылды керетте уыдысты цегбыд урс хызей, еме йем уыцы ергом-енефсермей зынд чыджы урс-урсид ресугъд риуты дзыхъхъ. Уыцы урс-урсид дзыхъхъы баиу сты царды адджындзинад, дунеты фидауц еме уелион зеххы ресугъддер хуызте. Уыцы фидыцей зылд йе сер, къемдзестыг кодта йе разы, феле йыл уыцы къемдзестыг не фетых, еме сем каст уыцы зыдей, цалынме чызг халсертте ехсад не фецис, уедме.

- ... Ехсевы та федта фын: Уыцы сылгоймаг та йем фезынд йе урс фелысты:
- Бузныг, зæдау кæмæ табу кæныс, уыцы сылыстæджы мын кæй фенын кодтай, уый тыххæй.
 - -Дæ зæрдæмæ фæцыд?!. ныццин кодта лæппу.

- Æнусты дæргъы мæ бынмæ сæхи фæдзæхсынмæ цы адæм фæцыд, уыдоны 'хсæн фыццаг хатт федтон, зæдæй уæлдæр сæвæргæ сылыстæджы.
- Фехерам мем де? леппуйен ныккерзыдта йе зерде. Кед мем фехерам де, уед уыцы херам ме удей фидге феуед, уымен дзы ма бахай кен! йе разы ныззоныгуыл кодта, афтемей йын ныллегъсте кодта.
- Нæ, мæ хур! Зæдæй уæлдæр сæвæрыны аккаг сылгоймаг хъуамæ уæлдай хайджын уа мæ хорзæхæй! бахудт æм рæвдаугæ, æмæ йæ урс дадалитæй хуры тынты хуызæн цæхæркалгæ рухс ракалд.

Емæ уыцы рухсы тагыл сфардæг уæларвон тыгъдадмæ.

ФИДЕНЫ ЧИНЫГ «ИСЧИ»-ЙЕ

МÆ ДУГ, МÆ ДУНЕ

Охх, охх, емгертте, охх, охх, леппуте!

Ембисендте 'ме диссетте!

Барахъты Гино

Мæ дуг, о мæ дуне... Дзыхарæх, ныхарæх, тыхарæх...

Йе дзыхте — лехурге, ретьузге, емпулге, емпъузге. Йе ныхте — терныхте, къейныхте, легердге уелердем, не сертем. Йе ныхте — дзерныхте, герзифтонг къерныхте, лебурге, редувге. Йе тыхте — ефсерге, ыссендге, ефхерге, ергевдге, цы ма сты се цуры шакалте, метыхте!

Æз – их къейыл иунег, цъех ирдгейы ниуег. Æз дзурынен нал ден, ез хъусынен нал ден, ез нал ден кесынен, цеуынен дер нал ден, церынен дер нал ден...

Мæ дуг, о мæ дуне... Дзыхарæх, тыхарæх, ныхарæх...

Ныххаррагъ...

2013.27.07

ДЫУУÆЙÆ

(Киплингей)

Фыццаг. Кем уыд меней хъездыгдер, кем!

Дыккаг. Ез та уыдтан магуыр.

Иумж. Цжужм нж дыууж джр мжрдтжм

Ена багажай ныр.

2013.18.07

ГУЫРЫМЫХЪХЪ СОНЕТ

Цы уынын ай? Цæсгæмтты 'фсон — æмбудтæ, æрмтты æфсон — цъæх æндонæй пъæнæзтæ, нæ пъæнæзтæ — нæ уæцъæфтæн фæрæзтæ, фæивддзаг ысты дуртимæ нæ удтæ.

Фыдыбæстæйæ сарæзтам фыдбæстæ. Зыны нæм не знон гæвз æмæ гаффуттæй. Нæ рынтæ 'мбæхсæм бибитæй, гамхудтæй, нæ къуырма зонд та — ирхæфсæн ныхæстæй.

Нехи уезгыл искейонте систем, не кестертей ефсармы уергыте систам, еддерегеттыл байуерстам не фиден. Елгъыст елгъегте — исфарней енефарн, енекъона. Евзоны не Херам: Хуыцауы раз не теригъедте фидем.

2013.03.08

САНИБАЙЫ СТЪАЛЫТАЕ

Ней де стъалытен, Саниба, ембал: ерттивге не — емхъелесей мем зарынц. Сты афте хестег — армей сем евнал, тех семе дер: де хетен бесте — сау рындз.

Хуыцаума ахсав ницы ис авгъау, йа арф арвай ма уды арвма калы йа бира ис, йа хазната Хуыцау: ма цин дар фестад стъалытима стъалы.

Ме зардайы цыдар нартон тых и, Хуыцау ай хизы азар амае сарай, заххон дунейае атыдта йахи, цъахснаг хъалассай стъалытимае зары.

2013.10.08

уый

О, бавзерста сæ: ахæстæттæ, хæст, æфхæрд, æлгъыст, æххормаг æмæ уазал, фыдæвзæгты фыдхахуыр æмæ даутæ, хæлæджы «цин», цæлæмбыды зынæфсис, бæрзонд хицæутты хус ныхас, дзæнгæда, тыхтонатæ, мæнг æмгæртты гадзрахат, фыдбон æмæ фыдлæгтæн та сæ азар.

О, федта сæ. Йæ сайраг сæрыл сæмбæлд æлгъыстытæн сæ судзагдæр, æлгъагдæр: ÆНÆБАРЫ ЦАРД — бавзарæд æй де знаг! Цæры, уыны: йæ цæстыты раз бабын йе фыделты 'взаг, йе знон еме абон, йе сомыбон, ныххелеттаг и Фарн...

Ис ирвæзæн хос. Иунæг хос — Мæлæт, Æнæмæлгæ, Æнæазым Хæрзгæнæг.

2013.14.08

САФОЙЫ МОТИВ

Дæ риуы маст куы райдайа фыцын, уæд уром де 'взаг, ма йæ уадз рæйын.

2013

нырыккон ир

Цæуынц зæрдæрыстæй, æфхæрдæй нæ хуыздæртæ мæрдтæм. Ныр ма Ирыстоны æвзæртæй кæдæм лидзæм, кæдæм?

Кæмæ, кæмæ дзурон: «Æфсымæр», кæцыйæ уон ныфсхаст? Ысхъуына Иры дзыхъхъ, ыссымæр, нæры дзы хæфсытæн сæ уаст.

Дæхи 'мæ хиуæтты ыстаугæ — уый абон фæтк, æгъдау. «Дзинадыл» ног «дзинад» æфтаугæ, дæ «намыс» Ирыл тау!

Мæсгуытæ н' амайæм — уæцъæфтæ, нæй бæрц, æфсис. Кæсынц дæлдзæх æмæ уæлæрвтæ æмæ сыл бафты дис. * * *

Кæуылты ныззылди нæ Ивгъуыд, нæ Фарон! — Йæ бындзар нæ зынди, йæ рындз та — уæларвон.

Ез уый исей — исджын, ез кадджын — йе кадей. Ме мондегте исын йе номы беркадей...

Ныр баззад фыделтей айдагъ ном ерместдер: цы кенем фыдведей, куы стъелы не хъесте!

Цы ма ис бæллæхдæр, куы не 'мбара де 'взаг дæ бындар, дæ кæстæр! Уый сомыбон — де знаг!

2014

Ир а дунейыл — иунаг ама сидзар. Æнхъал та стам: ис бахъахъхъанаг — Чидар...

2014

УÆЛМÆРДТЫ

(Честертоны элеги)

Йе уды феллой чи левердта Англисен, енусме уыдон ацы ран хуыссынц. Ервылбон сын йе зараг цъиуте Англисен цъехснаг хъелестей зарджыте кенынц.

Йж кады сжрыл чи тох кодта Англисжн, жвзыгъд-жвзонгжй чи радта йж цард, —

о, додой, додой, судзга марой Англисан! — са инганта кайдар бастаты, дард.

Йе хицеутте, йе бодзоте не Англисен, едзухдер чи у хъалзерде, ефсест, — о, додой, додой, сар йе къона Англисен! — се ингенте нема уыны ме цест...

2013.18.09

ФЕРАНК

(Рилькема гаста)

Нæ кæны уый йæ фыртыхстæй уынгæ дæр: фæдæлдзæх ын егъау дуне æваст. Йæ цъысым, оххай, хъоргъæй дæр уынгæгдæр, æмырæхгæд, æфсæйнаг «уистæй» баст.

Хъандзал дзембыте «зилге кафты» систы тыгуылихсыд: евед цегте нывенд ехсев дер, бон дер — мамазила сисы! Ефсен ингены йе стыр тых — ныгед.

Рæстæггай ма йæ цæстæнгас æрцахсы цыдæр нывтæ, æцæг чи уыд кæддæр. Æмæ йæ уд æмыр цъæхахст нылласы, цыма цъæх æхсон акалы цæхæр.

2013.24.09

ФЕЗЗЫГОН СЫФТЕРТЕ

О, цас ысты! — Хынц амае хынц... Сае къалиутае сидзарай уадзынц. Цъах дунейае саумае тахынц. Мае цинтае мын семае фаедавынц цъах дунейае саумае, цъах дунейае саумае.

АРГЪУАН ÆМÆ СУСХЪÆД

200 азы размæ Санибайы арæзт æрцыд аргъуан. Йæ хæдфарсмæ цы сусхъæд бæлас зайы, уый дæр, æвæццæгæн, уæд ныссагътой. Ныр Санибагомы уымей стырдæр сусхъæд нæй. Ертæ лæджы йын йæ зæнгыл сæ цæнгтæ куы айтындзой, уæд ыл зынтæй аххæсдзысты. Аргъуанмæ раздæр цыдысты сыхаг хъæутæй дæр. 1908—1910 азты ам куыста нæ номдзыд фыссæг Гæдиаты Секъа.

Советон дуджы аргъуан бынтон æдзæллаг уавæрмæ æрцыд, йæ сæр ныккалд, æмæ къæвдадæттæ мидæмæ сæх-сæх кодтой. Йæ къултыл бæлæстæ æмæ хæмпæл æрзади. Сæрды мæйты йæм-иу фос хурæй сæхи бафæсвæд кæнынмæ бацыдысты, æмæ диссаджы кувæндонæй ривæддон рауади. Фæлæ ныр аргъуан йæ хуыз скалдта: йæ нацийы культурæ зынаргъ кæмæн у, ахæм зæрдæргъæвд, æвзыгъд адæмы фæрцы. Уыдонæй иу у Хъуыссæты Мæирбег, æмæ йын ацы æмдзæвгæйæ йæ ном арын.

Егас комы дæр (асей еме азтей) ней ахем белас. Ардем ей цы 'рхаста? Ефсымерау ей суазег кодта аргъуан, еме леууы енус-енус цырагъау.

Сæ уидæгтæ кæрæдзиуыл ыздыхстæй вæййынц æмуд сæ цин æмæ сæ тыхсты. Æрцæуын сæм — мæ рыст зæрдæ мын тавынц, æмбисонд у сæ Рухс æмæ сæ Тавиц.

Фехъуысы мем Секъайы хъелес дуртей... Ам дидинджыте бацеуынц се удтей: енехъен комыл ивылы се херздеф, евдадзы хосей байдзаг веййы уелдеф.

Нæртон бæлас, æрцары нæ дæ фарн, цыма ныл дары не Скæнæг йæ арм. * * *

Одиночество человека? Или светил? Или целой вселенной?

Марио Луци

Ды иунег де. Не дун-дуне дер — иунег. Кемдер та тары иу рухсы тепп силлег.

Касы архуымай иунаг цаст. Уаларвай? Еви далдзахай — сау дунейы тарфай? Ерттивы цаст. Ехсон къайты дар хизы. Йа архандаг рухс, йе 'нгас да на исы.

Ныджджих, кесы де хуыссенме едзынег, фетарсти дзы, фелыгъди дзы де хуыссег.

Д α раны д α ! — Х α ддзу уаз α гм α — сахс α н, α взист α й сахс α н. Уацары д α ахс α в.

Нæ иунæг дуне — иунæгæн фысым... Æви цъысым?..

2013.21.10

НАДСОНЕЙ

Мæгуыргуры ызнæт къæвда куы 'рсуры, — къæбæр фæкуры стонг æмæ рыстæй. Æз афтæ, кувгæ, уарзондзинад курын хæрз дзæгъæлы — хъуыдыгæнæг мæ нæй.

2013.02.01

жирик

(Константин Паскалы мотив)

Еппæт æгæстæй ацы лæг — æгасдæр, Ильичау нæй нæ Жирикæн мæлæт. Ертæ eгарау йе 'ртæ 'взаджы аскъæры: æнцой нæ зонынц, иудадзыг — сæррæтт! Йе дзых — йе дарег. Ахем у не рестег: гамхуды бын цестфелдахег — ембехст. Дзенгеда 'ме йын ардауын — ферезте, Фехест сыл и леппулегей Фелхерст.

Делдон кены егъау фурды не бесте. Тессаг дзы неу йе фаджыстен ермест...

2010

дзыхты хесты

А Жирик жив, живее всех живых! Он, как Ильич, становится бессмертен.

Константин Паскаль

Ды чи де махен, де 'взаг кед не керды? Ныллес де хъоргъы, ней дын уед фендаг дер! Нымайем мах цытджындертыл, легдертыл, дзыхты хесты кей евзаг у рейагдер.

Евзаджы куыст — феливын еме сайын. Евзаг — ефсад: ерхауы знаг йе разы. Енцайы цард евзаг еме ехцайыл. Евзегты тохы жириччыте — разей.

2013.28.10

* * *

Ныууагъта нæ, фæлыгъди нæ Æфсарм. Хъуыддæгты 'фсон — мæнг цыдæртæ, æдзæлгъæд. Нæ бодзотæ хæрам митæм — гæрзарм, сæ ныхæстæ — айдагъ дамтæ, дзæгъæлзад.

Емæ дзыназын, удаист мыл бафтыд: ирвæдæны¹ цы уынын? Ницы! Афтид!

2013.24.11

¹ Ирваданы — ома иры сомбоны фалтарты царды.

СОСКЪИТЫ ВЛАДИМИРЫ СКУЛЬПТУРОН КУЫСТ «КЪОСТА»-ЙЫ ЦУР БАДГÆЙÆ

Мæхи Къоста, æрбадтæн та дæ цуры. Уæдæ цы фæуон — иунæг дæн дæуау. Фæфæнды мæ мæ риссæгтæ фæдзурын, фæлæ кæмæн? Куы мын айста Хуыцау

Мæ хорз æмгæртты. Нæй фæхæцæг, хион. Æгъдауæй, фарнæй бавдæлон нæ зæхх. Хæлæг æмæ хæлæфы дуг у. Исбон сæрфаты бæсты. Сафы нæ Фыдæх.

Нае Ирыстонаей риваеддон ыскодтой бынхор бындартае, нал сын ис афсис... Зариндзых поэт, азар-ма мын «Додой», аз бахъырнон... Барзонддаер ма йае сис...

2013.10.11

* * *

Тыхсын мæ бонтæй. Нал мын дæттынц ад. Тæргайау лидзы ме уæнгтæй мæ цард. Кæнынц æвдæлон дадзинтæ 'мæ зæрдæ. Ысхырыз ме стæг, стæнæг и мæ царм.

Кæддæр мæ уд æрвон дунетæм тахти, нывæста-иу зæрин æндæхтæй фын. Лыгъдысты азтæ сагрæгъæуттæй тагъддæр. Ныр гомгæрццæй мæ ахстоны цæрын.

Мæ фæлмæст уд кæд ныууадздзæн йæ къуыдыр, нæ фæччы, оххай, уый зонын мæнæн. Мæ цъысымæн — æнгомæхгæд йæ гуыдыр... Йæ дæгъæл та... Æнæ уый нæй мæлæн.

ЕГЪУЫССЕГ ЕХСЕВЫ

Фарны фынта дзуры Сусагай на хъад.

Токаты Алихан

Систы æнгæстæ мæ изæр, мæ сæумæ. Иунæджы бонæй мæ иунæджы 'хсæвмæ — уый дын мæ хæтæнтæ, уый дын мæ цæрддзу. Нал и дзæнæтбæстæ, баззад нын Царцу¹.

Бавдæлон зæрдæ йæ фæндтæй, йæ сæнттæй. Искæй дæр, хи дæр куыд сайа æфсæнттæй? Ис ма йын иу хæлар — иунæг, хæрзиунæг, Зæрдæ дзы ахсæв дæр куры хæрзиуæг: Хуыссæг, мæ къона, хъæуы мæ æххуыс. Уат дын æркодтон — мæ фарсмæ æрхуысс. Кувын дæм, курын дæ: ма мæ лидз, ма 'мбæхс, рахæсс мын удæнцой, фарны фын рахæсс.

2013.24.12

«Ирон цæра!» — фæкодтон. Æрра уыдтæн, æрра. Йæ номæй ард фæхордтон. Цы уынын ныр? — Мæра!

Ирон лæг æмæ иблис куы систы ам æмвос. Сæ хуыцау та — сæ исбис, æрбаста сыл сæрбос.

Ме зерде, судз цъех арты: еверынц нын егъдау се уецъефты цагъарте, дымысдерты регъау.

¹ Ирон мифологийы — дæлимонты бæстæ.

Цытджын у ирмæ уазæг: æдзух нæ мæра — дзаг. Ам тути-цъиутау уасæм, нæ хъæлæстæ — цъæхснаг...

Мæ бахудт, йе мæ бацин — мæнгæфсон, мард у ныфс. Уд сау æвзалы баци мæстæй. Уæддæр, дам, быхс...

2014.01.01

ФЕРСТЫТЕ

Умом Россию не понять... В Россию можно только верить.

Федор Тютчев

Уæрæсейæн, дам, хицæн у йæ фæндаг... Нæу йе ссарын Уæрæсейæн йæхи бон. Кæм и, цы у, цæмæн фæци дзæгъæйлаг, уый чи зоны? Хуыцау æви дæлимон?

Уæрæсейæн, дам, зондæй нæй æмбарæн... Уæдæ цæмæй? Кæм агурæм йæ барæн? Уæрæсейыл, дам, ис æрмæст æууæндæн. Фæлæ, уæууæй, цæхджын сайд дзы куы фæдæн, цы кæнон уæд!.. Æууæндын ыл нæ уæндын.

2014.02.01

ныры дуджы

Иттег раст у: быныл зайынц æвзæртæ. — Ныр хорз кусынц сæрты бæсты æфсæртæ.

ЯПОЙНАГ ФОНДЗРЕНХЪОН

Сты Авд Хойы кæлæнгæнæг лæгæн... Нæ федтон никуы ацы 'хсæвæй аивдæр. Цыма йын баззад арвбæстæ бынæн, йæ зарæг систа цъырцъыраг: «У мæн æгас дуне дæр, паддзах дæн æз а изæр».

2012

ФУРД

(Енезонге поэты мотивыл)

Фурдæн акалд йæ фынк... Дон фæйлауы дзыргъатæй. Бафтыд уылæнтыл катай, сты æвирхъаудæр артæй. Фурдæн акалд йæ фынк...

Дардыл йе 'рдиаг хъуысы, схъиуы, ниуы, фæбырсы, исдуг, састау, æрхуыссы. Фурдæн акалд йæ фынк...

Дистæ, утæхсæн, цинтæ, амонд, удæхцон, хинтæ... Лидзынц арф мæлттæй зинтæ. Фурдæн акалд йæ фынк...

Мæн æвзонынц мæ ристæ, монцтæ систой фæдистæ. Зæрдæ... Исты хос, исты. Фурдæн акалд йæ фынк...

Оххай, нал дæн мæ сæрæн: ме Знон фурдау ныддæрæн, ныр æрыгас — фыддæрæн... Фурдæн акалд йæ фынк...

2013.13.07

МЫСЫН ВИЛЕНЫ

Уыдтан уад удвидар: йа цастытай мам касти, саууон цъах дзир-дзурау, Ирыстонан йа фидан. Ныр — диссаг, сау диссаг: мае ныфс амбойны 'рсасти. Еви нае таригъад лаппу-ивартай фидам!

Леппу та ахем уыд: йехи низте, фыдристе емгерттей, зонгетей, йе хионтей ембехста. «Феуент ме уды хай Ирыстонен йе низте!» — куывта йехимидег, Хуыцауыл не федзехста.

Леппу та ахем уыд: йе иу фезындей кодта ме зерде базырджын, ме хъару-иу федывер. Йе дзырд — ендон ерттигъ, нертон фарнау — йе зонд та... Ныр сидзер, иунег ден. Ней буц кестер, ефсымер.

Кæсын та дзагъырай на тутт арвма... анхъалай. Кам да, О Уарзион? Фазын уад та ма фынма... Тарсын махадаг дар ма сусаг ниуд, ма хъарай. Бырсы ма Удаист. Тых нал арын царынма.

2014.05.01

ЕМБИСЕНДТЕ

АМЕНДТЕ УЕЛЕ ДЕТГЕ СТЫ

Гыццыл чызг ма уыдтен, ацы 'мбисонд куы фехъуыстон, уед. Уазегуаты нем сембелдис Хохы Карцайе ме фыдыхойы лег Дзугаты Гебила. Зыдта бире ембисендте еме таурегъте.

Нæ мад æмæ нæ фыдæн Хуыцау лæппу нæ радта, æмæиу уый тыххæй тынг хъынцъым кодтой.

Гæбила æмæ мæ мады 'хсæн ахæм ныхас рауад:

- Нæ зонын, цы зæгъон амæндтæдæттæг Хуыцауæн, уый йеддæмæ нын уал чызгæй иу лæппу цæуылнæ фæци?..
- Уымей раст зегъыс, райдыдта йе ныхас Гебила. Амендте уеле детге сты. Ез дын радзурдзынен иу таурегъ. Уастырджи, дам, йе 'мбал легиме рацыдысты балцы. Кесынц, еме иу фезы, суадоны цур чызджыте хъазынц, кередзиуыл дон калынц, худынц, се гогонте иуварс еверд, афтемей.

Уастырджи йе 'мбалиме, се мидбылты бахудгейе, цасдер рестег фекастысты чызджытем, стей сем хестег сехи байстой еме сем Уастырджи дзуры:

— Чызджыте! Уæ суадоны доней нын куы авериккат, уед куыд уаид?

Чызджытей иу феревдз еме хъедын къусы Уастырджиме дон слевердта. Уый доны къус акалдта еме чызген раарфе кодта:

— Хорз амонд дæ хай, — æмæ йын йæ къус æрлæвæрдта. Уый фенгæйæ, дыккаг чызг фæрæвдз, къус дзæбæх ахсадта æмæ дзы дон аивæй слæвæрдта барæгмæ.

Уастырджи зæрдиагæй банызта дон, къус та чызгмæ æрлæвæрдта æмæ йын раарфæ кодта:

Фыдамонд дæ хай.

Бæлццæттæ араст сты дарддæр сæ фæндагыл. Иудзæвгар рæстæг цыдысты æнæдзургæйæ, стæй Уастырджийы йе 'мбал бафарста:

— Цас хорз еме раст арфете ракодтай уыцы чызджытен! Чъизи къусы дем дон цы чызг слевердта, уымен хорз амонд де цест бауарзта, сыгъдег къусы дем дон уезданей чи слевердта, уымен та загътай: «Фыдамонд де хай». Уед — цемен?

Уастырджи иуцасдер ницы дзырдта, стей загъта:

— Нæ йæ бамбæрстай, цæмæн афтæ бакодтон, уый? Фыццаг чызджы амонд куынæ фæуа, уæд цæрын нæ бафæраздзæн, æгуыдзæг у. Дыккаг чызг та йæхи хъаруйы фæрцы дæр фæцæрдзæн.

Гъема да чызджыта та дыккаджы хуызатта сты ама – цин кан! – балхынцъ кодта йа ныхас Габила.

СÆНИЙЫ АРАХЪХЪ

Садул жмж Сжни сыхбжсты астжу уыдысты хорз лжг жмж усыл нымад, зжрджхжлар жмж кжрдзынджттон. Схьомыл кодтой хорз, фжзминаг цот. Садул — домбай кусжг лжг, Сжни — хждзар бжстонгжнжг. Сжни кжд йж кары бацыд, уждджр жй аджм алы хатт джр уыдтой аивжй, ждзух йж дзыппы къафеттж, афтжмжй. Къафеттжй-иу сывжллжтты зжрдж балхждта.

О, хорз адеймаг у Сени, ермест ем ис иу аипп. Уарзы арахъхъ нуазын... Сыхетте-иу сусу-бусуте кодтой: «Сени та йе арахъхъей фехъесте, зегъге». Арахъхъ та ахем уагъта, еме ембисонден баззад: «Сенийы арахъхъ», зегъге.

...Зымет уыдис йе текке карзы. Феле-иу сыхаг легте уеддер рестегей-рестегме рацыдысты хъарм арезтей уынгме, ныхасей сехи аирхефсынме. Се баден та Садулы берзонд быруйы емвахс.

Афте та иу хъызт бон Алыкси, Барис еме Габо бадынц уым еме ныхас кенынц. Уазал уенгты хызт.

- Ныр Санийы арахъхъей ацы уазалы! бабаллыд Барис.
- Бæргæ, бæргæ, фæлæ цы амалæй? сразы Алыкси.
 Садул уæддæр куы ракæсид æддæмæ. Сæни нырма хæрзæрæджы рауагъта арахъхъ.

- Цæмæй йæ зоныс? æмхуызонæй йæ сонт фарст акодтой Барис æмæ Габо.
- Цамай, куы загъат, уад дын фацайцыдтан са такка сарайы цурты ама ма фындзыл ногуагъд нозты таф самбалд.

Уалынджы дын Сени рахызт кулдуарей. Легте фесыкк сты.

- Ам цы кусут ацы уазалы? У
æ хæдзæрттæй уæ расырдтой, æви?
- Ничи нæ расырдта, Сæни, ничи. Райсомæй-изæрмæ дæр кæй бон у хæдзары бадын?.. Садул та кæм ис, Садул? Æддæмæ куыд нæ зыны, — афарста йæ Габо.
- Æз дæр уый фæстæ ракастæн. Кæдæмдæр рацыд æмæ никуыцæй зыны... Алыкси йæм йæхи байста æмæ йæ сабыргай лæгъз æвзагæй афарста:
- Сæни, дæ арахъхъ та куыд рауад? Æниу дæ цы фæрсын! Дæу хуызæн æй ничи зоны кæнын. Иу бон уæ рæзты фæцæйцыдтæн æмæ йæ адджын тæф, Сæни, мæ былтыл æмбæлд. Ацы уазалы уымæй тæвдæй иу гыццыл схуыппытæ кæн, Сæни, уæд дзæнæт нæ уаид, зæххон дзæнæт!

Сени бахудт еме афте:

— Цомут $\stackrel{\cdot}{\text{--}}$ жем $\stackrel{\cdot}{\text{--}}$ й $\stackrel{\cdot}{\text{--}}$ фенут. У $\stackrel{\cdot}{\text{--}}$ т $\stackrel{\cdot}{\text{--}}$ т $\stackrel{\cdot}{\text{--}}$ кей бон у!..

Лæгтæ рæвдзгомау йæ фæстæ фæраст сты, æрбадтысты фынджы уæлхъус. Сæни сын цæхх, къæбæр æмæ гыццыл цайданы арахъхъ æрæвæрдта.

- Æз ма æххæст цæхджын къабуска дæр æрбадавон, -загъта æмæ ауад къæбицмæ.
- Ацы цайдан нæ кæй фаг у? бахъынцъым кодтой лæгтæ.
- Ма тыхсут. Фыццаг нуазæн ын йæхицæн бадардзыстæм æмæ уый фæстæ бæрæг уыдзæн, загъта Барис.

Уалынме Сени дер фезынд йе цехджын къабускайы тебегъиме. Барис агуывзейыдзаг еркодта нозт еме йе детты Сениме.

- Нæ, нæ! Æз сымахæн æрæвæрдтон фынг.
- Нæ, Сæни! Фыццаг нуазæн хæдзары æфсинæн. Ды мах ацы уазалы кæй буц кæныс, уый йæхæдæг цæй аргъ у.

— Афт
æ æмбæлы, афтæ. Барис раст у, — загътой Алыкси æмæ Габо дæр.

Омæ, фæуæд афтæ дæр, – Сæни райста нуазæн, ра-

арфе сын кодта еме йе ауагъта.

Усыл уайтагъд нозт зынын райдыдта, зынга фахъелдзегдер жме йа бафандыд йа уазджыты царанбоны тыххай бануазын. Ныккаст цайданма жме — афтид. Жнадзургайа ауад жма стыр графин дзагай арбадавта. Лагта карадзима бакастысты жма са мидбылты бахудтысты. Сани сын уадма хъайла канынма фацис...

АМÆДДАГ

Карз нозт хайраджы — фалдыст, Баганы та — задты фалдыст.

Иры зехх никуы уыд цух егъдауылхест легтей. Уый уымен афте уыдис, еме алцемен дер зыдтой берц.

Цардис иу хорз лæг, алцæмæй æххæст: куыстуарзаг, сæрæн. Йæ бинонты цардыл дæр уый бæрæг дардта. Уарзта хиуæтты, сыхæгты, хъæздыг æмæ мæгуыр не 'взаргæйæ.

Йе хейреджы хайме та уый хардзау каст еме ныхъхъуыды кодта: «Ацы легме ме хъус лембынег дарын еме йем ницы аипп арын. Уый куыд у, еме адеймаг исты хъуыддаджы ма фередийа?! Енеменгей йын исты хос ерхъуыды хъеуы».

Иубон хейрег бавделд еме йехи раргом кодта легме: «Зонын ей хорз, нымад лег кей де, феле дын хес кенын ерте хъуыддаджы еме уыдоней иу хъуаме енеменг баххест кенай, кеннод де бинонтыл стыр беллех ерцеудзен: кене искей амар, кене искей сылгоймаген батых кен, кене та дехи тынг срасыг кен. Ахъуыды кен, де ныфс дзы кецы хъуыддагме хессыс, ууыл еме йе баххест кен».

Уыйадыл хейрег феделдзех.

Лæг цавддураў лæўгæйæ баззад æмæ хъуыдыты ацыд. «Цы бакæнон, уый мæ сæр куы нæ ахсы. Куыд хъуамæ амарон искæй? Куыд хъуамæ бакæнон тыхми искæй сылгоймагæн? Нæ, мæнæн мæ бон нæу ацы дыууæ фыдхъуыддаджы ба кæнын». Стæй загъта:

«Цей еме мехи хорз ферасыг кенон. Ме царды мидег иу хатт куы ферасыг уон, уед мын цы уыдзен уымей?»

Ацыд нуазæндонмæ, бахызт мидæмæ, аракæс-бакæс кодта æмæ æрбадт стъолы фарсмæ. Йæ цæст ахаста æмæ дзы æрмæст бадтысты æрыгон сылгоймаг æмæ нæлгоймаг. Ныхас кодтой æмæ-иу рæстæгæй-рæстæгмæ цæуылдæр бахудтысты.

Лæг райста карз нозт æмæ дзы йæхимæ дзæбæх фæкаст. Фæкомкоммæ та сылгоймагмæ, йæ цæст ыл æрæвæрдта. Бацыд сæм æмæ йæ къух сылгоймаджы уæхскыл æруагъта. Нæлгоймаг фестад æмæ йæ ассыдта. Уæд лæг кард фелвæста æмæ нæлгоймаджы амардта, сылгоймагæн та тыхми бакодта. Лæгæн йæ хъустыл ауад нуазæндоны къуымæй кæйдæр хъæрæй худт.

Лег бамберста, хейрег ыл хиней кей рацыд, уый.

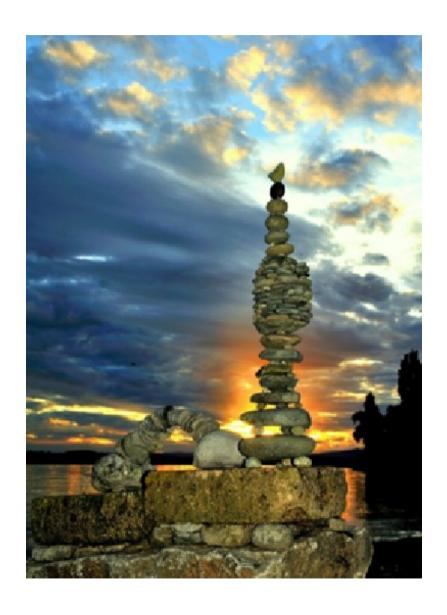
Ацы таурагъ фехъуыстон ма мадай, гыццыл чызг ма куы уыдтан, уад.

«МАХ ДУДЖЫ» PABДЫСТ

H α равдысты — 28-аздзыд америкаг нывг α ен α ег **Майкл Грэбы** куыстыт α е.

Майкл архайы хуыметеджы дуртей диссаджы конструкците фелдисыныл. Адемей биретен арех се 'мхуызон адемиме иумейаг евзаг ссарын се бон не веййы. Майкл Грэб та иттег хорз арехсы егомыг дуртиме ныхас кенынме, цевиттон, у сызгъерин къухты еме фернейдзаг уды хицау. Уыиме, дуртей ахем диссегте аразгейе, недер сасмей пайда кены, недер синегтей, недер телей. Детты, цадты еме денджызы былты тезгъо кенгейе айдагъ дуртей ацамайы ембисонды фигурете. Йе куысты уелхъус ей ии ербаййафы, уыдон ем фырдисей джихей кесгейе баззайыни.

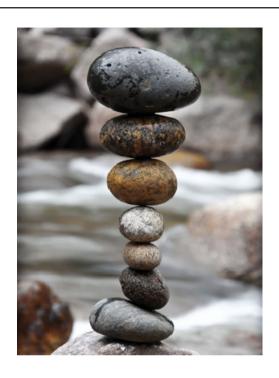

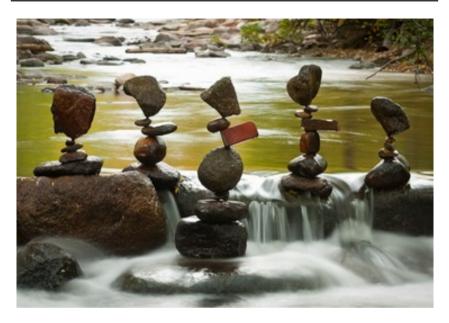

ЕВЫД-ДЫВЫДОНЫ ДУГ

ГНЕЗДО БУРЖУАЗНЫХ НАЦИОНАЛИСТОВ В ГОСИЗДАТЕ СО АССР

Буржуазные националисты, враги осетинского народа крепко прибрали к своим грязным рукам такой ответственный участок идеологического фронта, как издательское дело. До самого последнего времени издательство выпускало вредные, клеветнические «книги». Там долго подвизались в качестве редакторов и переводчиков Косирати, Фарнион, Тогузов и другие. Эти подлые мерзавцы предпринимали все для того, чтобы выпустить в свет контрреволюционную стряпню.

Так систематически получалось с «произведениями», предателей осетинского народа, фашистских приверженцев Косирати, Дзесова, Фарниона и др. Так, например, получилось с «трудом» покровителя буржуазных националистов «критика» Галаева, восхвалявшего буржуазного националиста Ш. Абаева, причем эта контрреволюционная стряпня сразу же по выходе в свет распространилась среди населения.

А издание трудов Маркса — Энгельса — Ленина — Сталина всячески игнорировалось, задерживалось. Враги — буржуазные националисты, окопавшиеся в издательстве, приложили много сил для того, чтобы задержать продвижение произведений Сталина и другой политической литературы в массы. Директор издательства Булацев и его сподвижники не допустили важную политическую литературу до читателя, они задержали ее.

На складах в издательстве покрылись пылью тысячи экземпляров важнейших произведений. Так, например, не вышли дальше склада 410 экземпляров речи вождя трудящихся товарища Сталина «Заветы Ленина», 649 экземпляров речи Сталина, произнесенной на первом всесоюзном совещании стахановцев. Этот факт ярче всего говорит о том, кто

орудовал в издательстве и продвижение какой литературы саботировали озлобленные враги осетинского народа.

В складах этого же издательства «хранятся» 9255 экземпляров статьи товарища Уранова «О некоторых коварных приемах вербовочной работы иностранных разведок». Замариновано на складе 608 экземпляров постановления правительства Союза ССР «О нарушениях национальной политики на Северном Кавказе». Это также не случайно сделали буржуазные националисты! Замариновано 245 экземпляров романа Фурманова «Чапаев», 6148 экземпляров произведений народного поэта Коста Хетагурова произведений народного поэта Коста Хетагурова.

Враги народа, задерживая издание ценной литературы, всякими уловками пытались издавать произведения буржуазных националистов. Так, например, получилось с брошюрой предателя народа Дзесова. Когда это «произведение» до выпуска в свет попало к рецензенту, оно было забраковано. Руководству издательства было предложено изъять дзесовскую контрабанду. Тогда издательство пошло на такую хитрость: была вычеркнута фамилия автора и сменено несколько первых страниц. К счастью и эта уловка не удалась. Она была разоблачена.

Буржуазные националисты, окопавшиеся в издательстве, навредили и в таком важном деле, как издание учебников. Все школы — начальные, неполные средние и средние в один голос кричат. «Дайте нам учебники!» Нужны учебники по литературе, по естествознанию, по грамматике. Но их нет. Буржуазные националисты постарались все сделать для того, чтобы придержать темпы народного образования, чтобы оставить молодое талантливое поколение без учебников.

Из двадцати названий учебной и методической лите-

ратуры выпущено только шесть названий. До сих пор не вышла хрестоматия по литературе для старших классов. До сих пор не начиналась работа над учебником грамматики. В издательстве сознательно организуется саботаж с выпуском необходимых учебников.

Подозрительным является и отношение отдела народного образования во главе с т. Хорановым, к делу выпуска учебников для школ.

Для составления хрестоматии в литературе ОблОНО были привлечены буржуазный националист Дзагуров и махровый троцкист Дзесов. Вкупе с ними работали над хрестоматией С. Джанаев и Барон Боциев. Джанаев и Боциев работали бок-о-бок с буржуазным националистом Дзагуровым и троцкистом Дзесовым, не распознав своевременно их, не разоблачив их вражеские методы. И ясно, такой, с позволения сказать, учебник был изъят, а ученики остались без хрестоматии.

Личность С. Джанаева вообще не может внушать доверия. Известен такой факт. В издательстве вышла брошюра «Коста». На титульном листе этой брошюры указывается, что в ней собраны материалы об осетинском народном поэте, художнике и общественном деятеле Коста Хетагурове.

Эта брошюра содержит в себе явно вредный клеветнический выпад против Коста. С. Джанаев, Б. Боциев, И. Джанаев, Слюсаренко, проф. Городецкий (тоже соавторы), вкупе с буржуазным националистом Алборовым. В этой брошюре заставляют читателя изучать Коста по «критическим» статьям врагов народа, оклеветавшим этого подлинно народного поэта по статьям фашиста Гаппо Баева, буржуазного националиста, предателя осетинского народа Косирати, махрового троцкиста Дзесова, троцкиста Фарниона, буржуазного националиста Дзагурова, бандита Болаева и других.

Буржуазные националисты, предатели осетинского народа Косирати, Фарнионы, Дзесовы и др. нашли для себя теплый приют в издательстве в результате того, что они поддерживались и прикрывались бывшими секретарями Северо-Осетинского обкома ВКП(б), сперва Бутаевым К., потом Маурером.

Чувствуя защиту высоких покровителей, враги народа делали свои грязные дела.

Бывший заведующий отделом агитации и пропаганды областного комитета партии К. Бадоев был хорошо осведомлен о тяжелом положении, создавшемся в Осетинском издательстве. Он знал о том, что издание трудов Маркса — Энгельса — Ленина — Сталина саботировалось, он знал об огромных завалах партийной и политической литературы на складах издательства.

Однако Бадоев не разоблачил гнусных дел врагов народа, он всячески прикрывал их. Руководитель издательства Булацев окружил себя этими мерзавцами, прикрывал их и под их дудку проводил линию на затирание важнейшей политической литературы.

Странно и то, что он до сих пор с партийным билетом в кармане пребывает руководителем издательства.

Надо немедленно выкорчевать все контрреволюционные, буржуазно-националистические корни в Северо-Осетинском издательстве. Враги и их покровители не могут стоять у руководства таким важнейшим участком идеологического фронта, каким является издательство.

М. Никитин

«Социалистическая Осетия», 20.IX. 37.

ИРОН ПРОЗÆЙЫ АНТОЛОГИ

ФЕРНИАТЫ КЪОСТА

(1908-1937)

Цалдер генион леппуйе фенехай ирон литературе— низ бахордта Хъамбердиаты Мысосты, фыдбылызы амеддаг бацис Хозиты Яков, Фыдыбестейы Стыр хесты фемард сты Кочысаты Мухарбег еме Калоты Хазби...

Лег йе зердейы хъерзт не бауромы, бар-енебары дер баферсы Хуыцауы, цеуылне радта адонен фылдер

церенбон ирон аив дзырды амонден, зегъге.

Феле Ферниаты Солтийы фырт Къостайы хурхыл та, цы цардарезтыл фыста зарджыте, «Цины дуг» кей схуыдта, комкомме уый куы бахецыд, уый! Афтемей та цы хъуыд, иу еме сседзаздзыдей фыццаг ирон роман чи ныффыста, уыцы курдиатифтонг леппуйы? Цы хъуыды еме куыд хъуыды кены, ерместдер уыдон ергомей дзурыны еме фыссыны бар.

Ендер, дам, ницы?! Кес-ма йем, цыте йе бафендыд! Енентыст!.. Йе 'рыгонме йын ма кесут, цевут

ей къебутей.

Нудёс азы йыл цыд нымадей Кьостайыл, афтемей фемсер фыссет Нигер еме Мысостиме: емдзевтеты ембырдгонд ертейе иуме рауатьтой — «Уадындз». Уый 1927 азы. Стей йын чиныг чиныджы федыл цыд, иу бернон бынатей иннеме ивтой евзонг коммунисты — Хуссар Ирыстоны фескомцедисонты газет «Мах фелтер»-ы редактор, литературон газет «Большевикон аивад»-ы редактор, театры директор, чиныгуадзены директор, журнал «Сырх дидинеджы» редактор... 1934 азы сси советон фысджыты фыццаг съезды делегат.

Къоф дар ай хуыдтой фасномыгай, фала мыггагма баззад Фарнионай. Мах та йын фарнай хайджын байзаддагта не стам, андар ын ныронг йа уацмыста

еххестей иу чиныгей ныммыхуыр кодтаиккам.

Йæ роман «Уады уынæр» фæстаг хатт æнæхъæнæй рацыд журнал «Мах дуджы» 2008 азы фарæстæм æмæ дæсæм номырты. Ныр ын мыхуыр кæнæм æрмæст йæ райдайæн.

УАДЫ УЫНÆР

Роман

Егер дер фекалдтам не туг еме не рондз.

Елборты Барис

ФЫЦЦАГ СЕР

Царды уæззау цалх тулы, тæригъæд никæмæн кæны, йæ быны чи фæвæййы, уый ныцъцъист кæны. Ныууадзут уæ сагъæстæ, ферох кæнут уæ мæстытæ!

- Гъейтт мардзе, Хъасбол, ерцегъд ма хуыйысерей ирон цагъд! Кед не иучысыл ербайрох уаиккой не судзге местыте, не уынгег сагъесте, не чысыл сабите. Хицеутте, стей Хъараудзауты легдерте се койе кемен ризынц емризеджы, уыдон хъуаме афте енкъардей бадой? Афте еруадзой се серте?! Ней, уый генен ней! Схецут уехиуыл, сисут уе уенгте!
- Афте, афте, ерцегъд, ноджы ма иу цагъд. *Ез еме* Ислам та кафге кендзыстем!
- Цей, ныр та Хазбийы зарег азарем, ермест сабыр, науед кецейдер уердоны уынер цеуы. Еведза, Хазби евгъау уыди мелынен. Йе мелет дер ецег леджы мелет уыдис. Церыней мелынме лег хъуаме десныдер уа. Церын цы лег зона, феле мелын чи не базона, уый сау капеччы аргъ неу. Мердты рухсаг ербауа Алыккаты сахъ леппу Хазби, не Ирен ном чи скодта, амелын чи базыдта...
- Раст зæгъыс, раст, Цæрай. Хазби йе 'намонд риу радардта Хъобангомей паддзахы фæдонтем. Йæ сæрме не 'рхаста худинаг, йæ бæсты райста хъазуат мæлæт. Худинаджы бæсты, хъарм æмæ фæлмæн хуыссæны бæсты бабæллыди йæ туджы пырхытыл йæ уд сисынмæ. Рухсаг уæд нæ Иры ном Алыккаты чысыл Хазби!
- Цей, уеде ацы сидт бануазем Ирыстоны сахъ фесиведы церенбоны тыххей, худинаджы бесты мелет чи райсдзен. Церын еме мелын чи базона, уыцы емгары церенбон бире уед. Хуыцауы арфе деуме, Будзи!

— Хæлар дын уæд, Цæрай! Цей, егъгъед уæд, лæппуте; ссыгъдег кæнæм нæ хъыримæгте æмæ цом Бонгæсы размæ, фæндаджы былмæ. Афонмæ ссæуынц æхцахæсджыте. Куы сæ фæивгъуыйæм, уæд нæ хъуыддаг рæвдз нæу. Æнæ 'хцайæ баззайдзыстæм. Фæтындзут, æз уал разæй цæуын фæлгæсынмæ. Хъасбол, ды дæр мемæ рацу. Сымах та-иу дæлвæндаг бабадут. Æмæ мах ма фехсут. Фезмæлут!...

Ахем ныхесте кодтой Сырхауты абырет Церайы къорд сихор хергейе пыхсбыны, суадоны былыл. Церай уыдис абырджытен се хистер, куырттатаг кевдесард. Даргъ лег, енедаст, пыхцыл зачъе, хорз хуыд цухъхъа, хъыримаг еме кесгон нымет, стей йе енусон ембал йе нарег кесгон ефсургъ. Кеддер фебыцеу йе 'лдерттиме еме сын ерфелдехта се хуыздеры. Ахесгоны йе бакодтой мыггагме, феле ралыгъдис.

Уæдæй фæстæмæ зилы хъæдты æмæ цæры бирæгъы цардæй, африкæйаг домбайæ уæлдай нал у. Тæригъæд нал зоны æмæ мары... Йе 'мбæлттæ дæр йæхи хуызæн — хъæбатыр æмæ ныфсхаст адæм. Ныр фæцæуынц стыр фæндагмæ, дуканийы хицау хъæздыг Дзекайы размæ: уыдон æхца хъæуы, уымæ та æхца ис, хъуамæ йæ абæгънæг кæной.

 Сабыр, æрныгъуылут! Хъусут, уæрдоны хъæр, æрбацæуы...

 Гъей, кæцы дæ, æрлæуу! Рахиз уæрдонæй! Æрæвæр де 'хцатæ æмæ дæхæдæг размæ ацу!

Дзека сонт зылд фæкодта, фæлæ йæ бон ницыуал баци,

йе ливор йе къухей ерхаудта.

Цæрай æмæ Хъасбол рацыдысты пыхсæй æмæ йын райстой йе 'хцатæ. Дзекайы уæрдоны бадтис иу сылгоймаг, фæлæ фыразарæй йæ сæр атыхта хъæццулы. Усмæ бацыдис Цæрай æмæ йæ базмæлын кодта:

— Хъусыс, куы ныццеуай, уед-иу мын феферс Хъарадзауты уездан чызг Мисуреты. Бамберстай? Ма деферох уед. Зегъ-иу ноджы Хъарадзауты хъал мыггаген: Сырхауты Церай уын, зегъ, скъефдзен уе ресугъд чызг Мисуреты, феле уе тых еме уе леджыхъед. Цеут ныр, фендараст феут!

Дзека ныххоста йæ бæхы æмæ йæ сарæзта комкоммæ, хæстæгдæр цы хъæу зындис, уырдæм. Йæ зæнгты зыр-зыр нал æнцадис æппындæр, суанг æмбисæхсæвы дæр. Хъæумæ куы бахæццæ, уæд æрхызтис уæрдонæй æмæ Ныхасы ныхъхъæр кодта: «Фæдис!» Фæлæ йæм ничи уыйас рацыдис. Йæхæдæг дзырдта адæмæн:

— Куыддер ербахецце ден Бонгесы разме, афте мем пыхсей ракалдысты иу-фондзысседз бареджы. Немгуыте мыл калдысты их уарегау. Цы генен ма уыдис? Раттон сын ехца — иу мин сомы берц, еме ме уед рауагътой. Кед ей зоной, уед сын ез дер хорз феден: куы ме рауагътой, уед се фесте ехсын байдыдтон еме се иу-дес амардтон. Берге ма ме сырдтой, феле ралыгъдтен. Нал ме раййефтой.

Церай еме йе 'мбелтте цыппарей сбадтысты се бехтыл еме делвендетты ныйивгъуыдтой хъеды арфме. Иттег хъелдзег уыди Церай, еме хъелдзег кодта йе 'мбелтты дер. Се зарег хъуыстис арвме, афтемей баивгъуыдтой хъеды хемпел фендеттыл. Енехъен зылды цыдериддер уыдис стражниктей, уыдон зылдысты се федыл, феле сем уендге ничи кодта.

Абырджытен хъеутей хастой се зонгете кердзын. Кердзынхесджытен-иу хатт левердтой ехца дер. Ахем кердзынхессег уыдис Церайен Чито, зегъге, иу леппу. Стражникте, иухатт куы уыдис, уед фефиппайдтой, уыцы леппу хъедме кердзын арех кей хессы, уый, еме райдыдтой архайын йе балхеныныл. Леппу сын ауей кодта йехи стыр аргъыл, стей сын бавердта зерде Церайы амарыней.

Хур фæцæйцыдис фæсхохмæ, хъæдæй уасын байдыдтой алыхуызон цъиутæ.

Чито райста къулей хъама еме йе бабаста йе астеуыл, дамбаца нытътъыста йе роны еме кердзынте скодта йе 'ккой, афтемей арасти хъедме, Церайы марынме.

* * *

Бадынц хъжды астжу иу чысыл жрдузы Цжрай жмж йе 'мбжлттж. Бирж фжкастис Чито жрдузмж хъжджй, стжй, Цжрай куы жрфынжй жмж йе 'мбжлттж та хъждмж бжхты здахынмж куы ацыдысты, ужд Чито разгъордта Цжрайы размж. Слжууыди йж ужлхъус жмж кжсы Цжрайы фынжй цжсгоммж.

Цæрайæн йæ риу уæйыджы риуау куы уæлæмæ ссæуы, куы та дæлæмæ ныццæуы улæфгæйæ. Чито сласта ронæй дамбаца æмæ æдзынæг ныккасти Цæраймæ. Сæргъæвта мæнгкъах æмæ хæтæл сарæзта Цæрайы риумæ...

Хъасбол иннетиме агуырдта бехты, феле се нал ардтой. Хъеды арфей-арфдер цыдысты. Хур дер ныгуылынме хъавыдис. Бехты ссардтой комы дымеджы, месчъы былыл. Ерцахстой се еме се рацейластой пыхсыты уелеме.

Кецейдер фецыдис герах. Абырджыте фелеууыдысты се мидбынаты. Айхъуыстой едзынег. Ницы — никецей. Ницыуал фехъуыстис. Се фендаг дарынц ердузме. Бехте пыхсыты ластой, еме къалиуты сыр-сыр цыдис. Мене рахецце сты ердузме, агурынц Церайы, феле ма кем и. Бире феракес-бакес кодтой се алы ферстем, стей сивгъуыдтой стыр фендагме. Тас еме сагъесы бацыдысты Церайыл хъуыдыгенгейе, феле се серме ницы хъуыды цыдис.

Ноджы арфдер бацыдысты хъеды еме уым ерфысым кодтой. Арт ссудзын не уендыдысты иудзевгар, феле уый фесте бандзерстой стыр арт хус сугтыл. Бадынц, тавынц сехи, ныхас кенынц, феле се иу дер хъелдзег неу, не се ахсы хуыссег дер. Ерсабыр сты иууылдер, уеззау хъусынц, хъуыдыгенгейе, сехи улефтме. Се серте зехме еруагътой, афтемей сагъес кенынц. Иу дер се нал дзуры йе дзыхей. Бире фебадтысты афтемей, стей фемдзаст сты се кередзиме еме емдзыхей загътой: «Чидер ей амардта фынейе». Уый фесте се хуыссег нал ахста еме бадтысты арты фарсме енкъардей.

- Уж хорзжхжй, цы уыл жрцыдис, куыд жнкъарджй бадут, чи уж фехста, изжрсаржй уж фестж куы зилжм жмж уж куы нж уал аржм?.. Чито жржвжрдта йж кжрдзынтж жмж жрбадтис арты фарсмж. Абырджытж иуцьус куыдджр фегомыг сты, стей сж цинжн кжрон джр нал уыдис. Ныр хьуыды байдыдтой ууыл: уждж нж чи фехстаид? Кжд исчи нж фестж зилы? Кжд стражниктж сты жмж ныл куы жртыхсой хжрхжмбжлджй?
- Гъейтт, фесивед, терсге ма кенут, стражникте теплуд сты, нехионте та нехи фарс сты. Тас нын неу! загъта фестаджырдем Церай.

Хъасбол йæ хордзенæй систа хуыйысæр æмæ сцагъта Таймуразы зарæг. Ныхъхъус сты иннæтæ æмæ йæм хъусынц æдзынæг. Уый дæр фæндыры тæнтæ уынгæг хъæлæсæй скæуын кæны.

Арт судзы цырыней. Мейдар ехсев у, чысыл ирдге дер кены, еме Хъасболы цагъд раст зердейы уидегте риуей ласы. Бады арты фарсме Чито дер, феле йе дзыхей дзырд не хауы, хаттей-хатт Цераиме фемдзаст веййынц, феле уеддер ницы дзуры ервдзавдау.

Фандыр банцад. Арт армынаг, ама уад бавналдтой харынма Читойы харинагтам. Ехсавары фаста бафынай

сты арты алыварс се ныметты, ерсытау...

Райсомей хур худге арвы астеуме куы ссыдис, уеддер ма хуырхуыргенге хуыссыдысты абырджыте. Иугай-дыгай стын куы байдыдтой, уед се зердыл ерлеууыдис зноны герах, еме та йыл терхон байдыдтой.

Хур уæларвмæ ссыдис, уæддæр ма бады семæ Чито. Ацы хабар диссаг фæкасти Хъасболмæ. Асидтис абырджытæй сæ иумæ æмæ йын бамбарын кодта йæ гуырысхо Читойыл.

Чито бады Цæрайы фарсмæ къæмдзæстыгæй, æнкъардæй. Дзырд дæр нæ хауы Читойы дзыхæй. Абырджыты гуырысхо арфæй-арфдæр кодта Читойыл, иууылдæр æдзынæг кæсын байдыдтой Читомæ, алчи дæр æм дзырдæппарæн кодта. Уалынмæ Хъасбол фæхъæр кодта:

Цæвут ей – куыдзы, уей не кены!

Чито енцад бадтис. Абырджыте йем ербацейцыдысты, феле се Церай бауредта: Церайен йехи не уырныдта, ацы хъуыддаг Чито сарезтаид, уый, феле зегъын йе бон ницы уыдис.

— Цей, уе хъыриметте ныссыгъдег кенут, уый дер нын не аирвездзени, хъуаме йе куыдзы мард акенем, — загъта Хъасбол еме райдыдта йе хъыримаг сыгъдег кенын.

Сæууон хурмæ æрттивгæ сыгъдæг кæнынц сæ хъыримæгтæ абырджытæ. Чито бады æнцад, йæхимæ йæ зæрдæ æхсайгæйæ, фæлæ йæ нæ уырныдта, уый фехста, уый. Йæ зæрдæ йæм дзырдта, цыма нæ фехста уый, фæлæ уыцы дзырдыл не 'ууæндыдис. Йæ зæрдæ æхсайдта йæхимæ, йæ бон нæ уыдис исты зæгъын. Тас йæ зæрдæйы бацыдис, æмæ зыр-зыр байдыдта. Хъасболы маст цæстæнгас-иу дзы иннæр-

дем ахызтис уыцы сахат. Йе къехте цъех неууыл адаргъ кодта, афтемей бадтис, уеззау улефгейе. Йе зерде йем дзырдта, цыма йе ныртекке ербамардзысты ерра куыдзау, цыма ныртекке ацух уыдзен йе цард. Уеззау хъуыдытей йе цесгом нынцъылдтыте еме зехме кастис. Цестыте тарте байдыдтой, йе цестытыл уадысты стражникте, ехца, дамбаца, хъама еме Церай фынейе ердузы. Фестьелфыдис. Йе цестыте байгом кодта, стей уеззау ныхъхъерзыди хъергенгейе:

- О, Хуыцау, ды ужле, джле та - зжхх, ницы зонын, кжд исты ракодтон, уждджр.

Хъасбол-иу хаттей-хатт бакастис Читоме, бирегъ фысме куыд кеса, уый цестенгасей. Йехедег сабыргай, енетындзгейе асерф-асерф кодта йе хъыримаг. Хъасболы цестенгас тас уагъта Читойы уенгты.

Чито сфæнд кодта фæлидзын, фæлæ тæрсгæ дæр кодта. Бирæ фæхъуыдытæгæнгæйæ, сыстадис æмæ пыхсбынмæ бацыдис хихъуыдыйау. Куыддæр пыхсыты фæаууон, афтæ айтыгъта быдырмæ. Йæ хъустыл ма æрцыдысты топпы гæрæхтæ, æндæр ницыуал базыдта. Æрхауди пыхсыты 'хсæн æмæ æгомыг ныхъхъæрзыди йæхинымæры: «Чи цы фæагуры, уый ссары». Ацы ныхæстæ арф бадтысты Читойы хъуыдыты.

Раппæрстой хъыримæгтæн сæ фæттæ æмæ сæ асæрфасæрф кодтой.

— Уждж нж-иу ужй чи кжна, уый-иу Читойы хуызжн фжндараст фжужд, — загъта Хъасбол жмж йж хъыримаг жржвжрдта къутжры жнцой. Иннжтж джр фесты сыгъджгонд сж хъыримжгтж жмж жрбадтысты аходжныл.

Фыццаг нуазжн райста Хъасбол жмж скуывта фжллой-

Фыццаг нуазæн райста Хъасбол æмæ скуывта фæллойгæнæг адæмы цæрæнбон. Иннæ нуазæн райста Ислам æмæ скуывта сæ фæндаджы тыххæй. Аннæ нуазæн айста Будзи æмæ йæ ануæзта хорз æмгары тыххæй.

Касы сам анкъард ама анадзургайа Царай, йе 'рфгуыта арзабул сты мигъы цъуппытау, йа цасгомы анцъылдта зындысты арф камттау. Йа сарыхъуынта схампал сты, йа рихита ама йа зачъета хъаддых ныллаууыдысты уырдыг ама йа цастытай калдис цахар.

Йе ембелтте йем кесынц еме йыл дис кенынц, феле се цыма уый не уыны, уыйау уыди йе цестенгас еме йе уенгты дард...

Бира фабадтис афтамай Царай, стай фатымбыл кодта

йе цестомы нуертте еме загьта:

Кæд æй рæстæй амардтат!..

Райста нуазæн æмæ загъта Читойæн рухсаг. Йæ цæссыгтæ згъæлдысты. Нуазæн ануæзта тагъд-тагъдæй. Дзыхæлвæст æмæ парахат зæрдæйæ ныхас райдыдта Сырхауты Цæрай йæ æмбæлттæн аходæны фæстæ:

— Сымах нырма на ахаттыстут тар ахсавты, сау хъадты. Нама федтат уж малат уж цастытей, никуыма уыдыстут стыр тасы, уымж гжсгж жэ мжхи нымайын уе 'хсжн джсныдерыл. Афте не зегъын, сымахме ней леджыхъед, феле уын хъуама бамбарын канон, цы царды бахаудыстут, уый. Ез не зонын, цы уем сдзурдзени райсом уе зерде, феле уыл жуужндын абон. Стыр тас ран жвжрд у нж амонд, жмж йж хъуамж хъахъхъжнын фжразжм нжхи къухжй. Знагжн уж мачи макжд бакжнжд тжригъжд: ужд фесжфдзыстжм. Мачи уж бабжллжд цинтж жмж хжрзиуджытжм: ужд уый мах ауей кендзени ене ембаргейе. Федтат уехи цестей, абон сæууон хурмæ Читойыл цы ми æрцыдис, уый. Мæн нæ уырны ныр дер, ецег не ауей кодта, уый, феле уеддер мехиуыл фехецыдтен, редийыней терсгейе. Чи зоны, цы ныл ерцеудзен, куыд уыдзыстем. Ермест уе зердыл дарут уый, фелмензерде фыс кей у еме йе кей аргевдынц. Знасты къухма уахи баппарыны басты-иу цыфанды зын ран дер райсут уездан мелет. Абон Ирыстоны чызджыте цегъдынц уе кады зарджыте, исчи уе куы фередийа, уед та сцегъддзысты уе худинаджы цагъд. Дарут уый уе зердыл алы сахат дер. Мен фенды зегъын сымахен иу ныхас, феле не зонын, куыд уем фекесдзени. Цей, цыфенды загъут! Уж бар ужхи ужд, жз уын жй загъын. Ракжсут-ма, мæ зачъе куыд даргъ у. Ацы хилте мыл хъедты разадысты, тессаг бынетты, арф ахестоны еме царды фелгесенты арвыстон ме бонте. Азтей мыл кед уыйберц бире не цеуы, уеддер ме тухите стыр сты. Ныххызти ме зердейы иу стыр хъуыды жмж нал жфты уырдыгжй. Худгж мыл ма фекенут, феле нал ис ене рахесте Хъарадзауты буц чызг

уæздан Мисурæтæн... Цы зæгъут? — йæхæдæг афæлгæсыди йе 'мбæлтты цæсгæмттæм хæххон цæргæсы цæстæнгасæй. Ничи æруагъта йе 'мгæрттæй йæ сæр.

Церайы цестыте ссыгъдысты стыр цины артей емее ердаудта йе зачъете.

Бира фаныхас кодтой, стай бавналдтой са дзауматта хордзенты аварынма. Хъасболы къухай архаудта нартхоры кардзын амае маскъма атылдис. Бафснайдтой са дзауматта, саргъта бавардтой са бахтыл амае араст сты Балхъады уырдыгма, Хъарадзауты хъауы чъылдымма.

Цауынц барджыта сау цыдай са нараг алваст касгон бахтыл ама хъуыды канынц: куыд раскъафдзысты Мисураты? Барджытай уалдай тынгдар сагъасы бацыди боцъоджын абыраг Сырхауты Царай. Цауы барджытан са разай ама йа бахы барцма касы.

Хур хехтей еппары йе фестаг тынте, хъеды зарынц алы диссаджы мергъте. Дымге бауигъы хаттей-хатт фыделтыккон ставд терс белесты, еме се сыфтерте байдайынц сыбар-сыбур...

Xур аныгуылдис. Хъ α ден й α к α ронм α бир α нал хъуыди. Хъ α ды к α ронм α 'ввахс — Хъ α радзауты хъ α у.

ДЫККАГ СЕР

Бон-сихорафон ерхецце Чито Ерхыхъеуме еме уайтагъд йехи бапперста сынтеджы, тарф фыней бацис суанг изерме. Ерхыхъеу церы хъедребын, цъех неууыл, Хъарадзауты зеххыл. Ерхыхъеуы церджыте нымад сты сау адемыл, Хъарадзауты кевдесардтыл. Хъеу цардис сабыр, енеметей. Афедзей-афедзме-иу бакуыстой хор, стей-иу радтой Хъарадзаутен се хай. Ногей та-иу бакуыстой, ногей та-иу радтой Хъарадзаутен се хъалон. Афтемей ервыстой се царды бонте.

Ерхыхъжужн уыдис иу хъжуыхицау жмж къуылых писыр.

Æрхыхъеуме афте кастис, цыма уыдоней стырдер хъеу никуы ис, стей уыдон писыр еме расыггенаг хъеуыхицауей уелдер хицеутте уевге дер не веййы.

Ёрхыхъæуы цардис æдæппæт æртиссæдз хæдзары. Уыдис сæм къæнцылар, уыцы къæнцылары ауыгъд уыди телефон, фæлæ йæм хъæуыхицау æмæ писыры йеддæмæ ничи уæндыди. Хъæуы цыди телефоны тыххæй алыхуызон ныхæстæ: «Уым хæйрæг бады, æндæра дзæнгæрæг чи ныццæгъды, кæнæ-иу нæ сайгæ куы нæ кæниккой, уæд адæймаджы дзырд афтæ дард куыд хъуысы?!»

Хъеуей иу лег дер йе хъаст не хаста сехи къенцыларей еддедер, уымен еме сем худинаг касти. Хъуымац, цехх, фетеген, сапон, ендах, зегелте, судзинте, — аллыппетей дер дзаг уыдис алкеддер Дзекайы дукани.

Десныме дер не цыдысты ендер хъеуме, уымен еме сехи десныте номдзыд уыдысты. Чындз дер не хастой ендер хъеуей, уымен еме сехи чызджытей хуыздер никуы уыдис. Афте енесагъес, енеметей изерты бадтысты зередте ныхасы, еме се лулете дымдтой алы изер дер.

Райсомей суанг изерме адли йе къухы дардта Дзека, феле дзы уеддер не фелладис. Дзека адлийе барынме десны уыди. Иннеты барстей дес адлийы цы тын еййефта, уый-иу Дзека рауайын кодта иуендес. Фарстой-иу ей адем:

– Кам сдасны да базар канынма?

Уый дер сын-иу афте бакодта:

 Базар кæнын ахуырæй нæу. Лæгæн Хуыцау цы миниуæг ралæвар кæны, уымæй фæархайы йæ амæлæты бонмæ.

Йехедег-иу уыцы ныхесты фесте аныхта йе зачъете еме та-иу райдыдта йе куыст. Дзека недер десны не уыдис къусын барентей, куыддер-иу се къухей асхуыста еме-иу араст сты.

Тынг бузныг уыдысты Æрхыхъæу сæ цардæй, уымæн еме уыдон уымей хуыздер цард нæ федтой, стей уынгæ дер кем фекодтаиккой. Цеме ма бабæллыдаиккой: афедзей-афедзме сем уыди стыр куывдте, зæрæдте хастой фыдæлтыккон таурæгъте, кæстæртæ дæр сем хъуыстой хъуыдыгæнгæйæ, æдзынæгæй. Хъæуæн сæ хистæр, зæронд лæг, алы изæр-иу йæ таурæгъ райдыдта, Нартыл стонг аз куы скодта, уымей: «Гъеме дын, зæгъы, уыцы аз Нартæн хæринаг нал уыдис. Сæ фесивæд-иу хурмæ ныхасы хуыссыдысты бон-изæрмæ. Нарты Сырдон фыдбылыз уыди рагæй-æрæгмæ æмæ-иу Ныхасы хуыссæг фесивæдыл сардыдта йæ егары, æмæ сын-иу баууылдта сæ рæтты зæбулты æмæ сæ æрчъиты бæттæнтæ». Стæй-иу йæ ныхас ууыл фæци: —

«Хуыцау мауал æруадзæд ахæм рæстæг. Мах бузныг стæм нæ цардæй. О, дæ рын бахæрон, сызгъæрин Уастырджи!»

Йехиуыл-иу дзуертте бафтыдта еме-иу араст ис узгеузге йе хедзарме.

Хъазт, кафт æмæ-иу зардæй хъæу никуы цух кодта. Фæсивæд æмæ-иу чызджытæ кафыдысты бæрæгбонты — фæсхъæу, нæууыл, суанг райсомæй изæрмæ. Чызджытæ-иу сæ уарзон лæппутæн лæвар кодтой къухтыкæлмæрзæнтæ. Ныкъуылдтой-иу сæ кæрæдзимæ сæ цæстытæ. Æрвыстой минæвæрттæ, куырдтой устытæ æмæ цардысты сæ фыдæлты цардæй Æрхыхъæуы фæсивæд...

* * *

Дыккаг райсом хур бæрзонд куы ссыдис, æрмæст уæд æрчъицыдта йæ тарф фынæйæ Чито. Рабадт йæ хуыссæны, акастис йæ алы фарсмæ, стæй сыстади, хъуывгъан райста æмæ райдыдта йæхи тагъд-тагъд æхсын. Уынгæй йæм хъуысын байдыдтой Уастырджийы зарæг æмæ фæндыры ивазгæ цагъд. Æрмæст ныр æрбалæууыди йæ зæрдыл, абон Лæгтыдзуары бон кæй у, уый.

Адем цин кенынц, зарынц; хур кесы берзондей, феле уеддер не рухс кены Читойы зерде. Чито еруагъта йехи сынтегыл. Йе къух ерхаста йе синтыл, феле йе уеддер нема уырныдта, не амардис, уый. Йе мите йем кастысты фынау еме дисты бацыдис. Афте йем зынди, цыма йе хедзары ней, феле хъеды кемдер фемардис еме ныр та дзенеты бады.

Исдугме афте фебадтис, стей та фестеме ерредземедзе кодта, еме та йыл хуыссег фетых уайтагъд.

Адем цыдысты фесхъеу дынджыр тулдзы бынме. Хастой се делермтты чъирите, арахъхъ, бегены еме нард уерыччы физонег. Зеронд тулдзы къалиуте нал зындысты нысайнегтей. Куывддон адем фылдерей-фылдер кодтой. Алчи дер-иу ербацыди еме-иу йе нысайнаг бабаста къалиуыл, евзист ехца-иу бапперста, беласыл ауыгъд цы хъедын къус уыди, уый мидег. Адемен-иу арфе ракодта, йехиуыл-иу дзуар бафтыдта еме-иу уыйфесте ербадтис адемы фарсме, дурыл.

Адем ерцыдысты иууылдер. Кесын никеме уал хъуыди. Хъеуы хистер дзырдарехст зеронд лег Тедо райста йе къухме нуазен еме райдыдта кувгейе беласы алыварс зилын. Тедо куывд фецис, еме уед райдыдтой херын еме нуазын.

Адем ербадтысты ерте фелтерей: хистерте еме ас легте еме кестерте. Куывды не уыдис иу сылгоймаг дер, уымен еме рагей дер егъдауен баззадис, сылгоймегте легты емрегъ куыд не цыдаиккой.

Адем иу дзевгар куы ануезтой, уед се зарег хъуысын байдыдта дардме. Тулдзы алы фарс арвме цы менеуте фецыдысты, уыдон куы иуырдем, куы иннердем фецейлыгъдысты дымгейе. Нозт, хъазт, зарег еме херинаг алкемен дер уыдис йе зердейы фендон. Кестерте иу дзевгар куы абадтысты, уед се зердыл ерлеууыдис, се дзебех емгар уым кей не уыди, уый. Уайтагъд Басилы рарвыстой Читоме береггенег. Басил Читойы дуарме куы бахецце, уед уыциу хъер фекодта:

– Гъей, цы фæдæ, ме 'рдхорд!

Читойен йе хъустыл ауад уынер, еме та рабадт редземедзетегенге. Ныр дер ей нема уырны, егас ма у, уый, феле уеддер бады йе хуыссены ед герзте.

Басил бацыдис хæдзармæ:

 Гъей, куыд бире хуыссыс, сахъ леппу, сыстын афон нема у? Уеле не фесивед деуме куы кесынц.

Ацы ныхаста бастон бамбарста Чито. Йахиуыл сханыдис ама фагапп кодта...

— Цы кеныс, Чито, сейге мыййаг не де?

- Ha-a! Цей сейге дын ден, феле мыл цейдер хуыссег бафтыдис еме ме нал уадзы.

Басил Читойæн дон æркодта; уый йæхи цæхсадта, дзабыртæ раивта, йæ бæрæгбоны худ сыкъа ныссагъта æмæ рараст Басилы фæстæ. Асины сæрæй куы ракастис, уæд йæ зæрдæ бахъыдзы-хъыдзы кодта фырцинæй. Йæ худ бæрзонд систа æмæ йæхинымæры уæззауæй загъта: «Уæдæ та цæрын!»

Басил жмж Чито цалынмж куывдмж цыдысты, уждмж аджм барасыг сты чысылгай жмж загъд кжнын райдыдтой. Куывды чи бадти, уыдон мыггаггай фжкъорд сты жмж лжбурдтытж самадтой. Хъаматж хурмж жрттивжнтж калдтой,

сыгъдег евзистау. Иргъевен нал уыдис хылгенджыты. Адем дер дыууе дихы фесты еме хыл кодтой дыууе мыггаджы сарыл!..

Чидер дзых ныххаста хъеуыхицауме, еме сем уый схещие ед стражникте.

Хъæуыхицау æмæ стражниктæ æрзылдысты хылгæнджыты алыварс жмж дзы дыууаджсы ракодтой ахстжй. Аджм чысыл ахъуырдухжн кодтой, стжй та абадтысты нуазыныл.

Стражникте ахестыты ахестоны бакодтой. Хъеуыхицау бацыдис къжнцылармж жмж райдыдта суагъж аразын. Бирж фефыста цыдерте, стей фесидтис стражниктей иуме еме йæ арвыста æвдисæнтæм хъуыддаджы тыххæй. Стражник æппæты фыццаг æрбакодта ахст зæронд лæг Хъæвдынты чындздзон чызг Асиаты. Бакодта йæ хъæуыхицаумæ, йæ-

хедег рацыдис еддеме еме дуарме слеууыдис.

Хъеуыхицау чызген бакастис суагъе, стей загъта:

— Фехъуыстай, хъуаме Хъевдын хаст ерцеуа Сыбырме.

— Суагъе еревердта чызджы раз еме йем балевердта сис. — Гъа, де къух еревер, куыд евдисен!

Асиат ныссырх, йе маст хъуырме схецце, феле дзурын йа бон нал уыди.

Нæ зоныс дæ къух æвæрын? Æз дын бацамондзынæн!..

Сыстади й бынатей еме Асиаты чылдымме бацыдис. Йахи аруагъта Асиаты уахсчытыл ама йын ныххацыдис, сис цы къухы уыди, уыцы къухыл. Асиат бынтондар аеркъедз фынгме хъеуыхицауы уезей. Хъеуыхицау Асиаты рахиз къухыл хæцы æмæ цыдæртæ хæххытæ кæны. Асиаты цæсгоммæ хæстæгæй-хæстæгдæр кæнынц йæ рихитæ. Асиаты къух феуегъд кодта, русте йехиме ербалвеста еме ныпъпъа кодта Асиаты ресугъд былтен. Асиат фестъелфыдис еме къуымы алеууыди къемдзестыгей, цессыг згъалгейе.

– Цы! Нема де уырны, Хъевдын Сыбырме афардег, уый? Бауырнад да.

Йехедег йе цест фецьынд кодта еме йе иу ерфыг та уелеме систа; афтемей ербадти фынджы уелхьус.

Асиат къуымы алæууыд иудзæвгар, стей едерсгейе бацыди хъжуыхицауы размж...

ЕРТЫККАГ СЕР

Балхъед диссаг у йе ресугъддзинадей. Жвеццеген, нал ис Ирыстоны ахем хъед, уый хуызен йе фыделты конд чи бавердта абонме. Йе иу кероней йе инне керонме у фондз боны цыд. Балхъеды астеу не ссардзыне ердузте, иууылдер емехгед у. Жвеццеген, Балхъеды ис ахем бынетте, еме нырма йе алфамбылай леджы къах кемен не афсерста. Хъеден йе ном Балхъед уымен хуыйны, еме дзы арех фецеуынц стонг бирегъте балгейттей.

Ацы изер Балхъед у бынтон енцой. Нал дзы хъуысы сугдзеутты феретты хъер, нал дзы уасынц хъеддзауты ефсест галте дер.

Фелмен дымге дымы арехстгай, хуссарей. Хаттей-хатт базмелынц даргъ терс белесты берзонд худы хъуынте. Хъеды бындзыты уасын дер нал хъуысы. Улефы йе боны куыстей фыделтыккон ердзы аив Балхъед. Хаттей-хатт, аргъауен къабайау, ссыр-сыр кены къудзиты цъех дарес фелмен дымгейы цинме.

Дардей, кецейдер зердехален хъарег ербаскъефы рог дымге еме йе аныхасы леджы хъусыл. Уый уасы рагон елгъыст бехгес, мергъты гебердер, фыдхуыз уыг. Йе хъарег зердейы уадзы стыр тас. Леген йе зердейыл ербалеууынц йе рагон стыр зынте еме фидены хъиамет. Уенгте амелынц, улефт нал веййы серибар. Лег фецейхурх кены...

Уыг нал уасы. Дымге ерцыдис херзеггуреггаг емее цингенге уасы феллад леджы хъусы. Уенгты уадзы ныфс. Ногей та ссыгъдис зерде, тырны разме. Къехте фехъеддых сты емее скъефынц леджы.

Дард нæу ардем Хъарадзауты хъæу. Деле æрхы бадынц Церай еме йе 'мбелтте. Ныр æртыккаг æхсев æнхъелме кесынц дзебех афонме... Æрхыты иу аууон суадис еме сын цыдерте адзырдта, стей та азгъордта фестеме. Уый Церайы херзгенег у. Фехъусын кодта Церайен, ахсев Хъарадзауты легте куывды кей уыдзысты, уый. Баззайдзен ахсев иунегей Хъарадзауты уездан чызг Мисурет. Церай йе раскъефдзен йе райдзаст уатей еме йе фехесдзен Балхъеды емыр комме... Ерхы былы фезындис цыппар бареджы еме уадау атахтысты Хъарадзаутем. Нал хъуысы бехты къах-хъер. Хъеуей ссыди куыйты рейын.

Цыппар барæджы бацыдысты æмраст Хъарадзауты Челеметы хæдзармæ. Челемет йæхæдæг хуынды уыдис æмæ йæ кулдуар фидар сæхгæнын кодта.

Барджыта баханца сты Челеметы карты разма ама артайа багаппыта кодтой кауы сарты. Емраст бацыдысты

Мисураты уатма.

Мисурет хуыссыдис иунегей хицен хатены. Йе хемпус дзыккуте ахелиу сты фетен урс базыл, фурды донау. Йе мидеггаг дзауметте евзистау ерттывтой цырагьы рухсме. Хъандзалджын сынтег делеме ныдздзыхъхъ. Йе фелмен риуте къуыпп дардтой тенег хъеццулей уелеме. Йе цесгом ерттывта цырагъы рухсме хуры цестау.

Церай хъыримаджы чъылдымей басаста рудзынг еме ууылты багеппыте кодтой Мисуреты уатме. Мисурет сонт цъехахст фекодта, феле уедме йе фелмен риуыл ертыхстысты Церайы хъебер къухте еме йе рацейхастой рудзынгыл кертме. Церайы цестыте ерттывтой енефенге цехерей. Мисурет, цъехахст кенгейе, еремберста йехи Церайы хъебысы уелбехей. Церайы къухтем лебурдта дендагей, феле сын ницы ферезта. Будзи еме Хъасбол дер уадысты Церайы фарсме, Мисуреты дарес скъефгейе. Ислам уадис разей еме сын амыдта фендаг Балхъедме.

Мисурæты мад рауадис кæртмæ, йæ рустæ тонгæйæ, фæлæ йæ чызгæн йæ дымгæ дæр нал раййæфта... Йе 'рдиаг емæ йæ сармæ уайтагъд рамбырд сты Хъарадзауты æвзаргæ фæсивæд. Арвыстой алырдæм дæр фæдис, фæлæ никуы емæ ницыуал. Фæдисæттæ здæхтысты балгай, уæнтæхъил емæ сæргуыбырæй. Æппынæрæджиау кæцæйдæр фæзындис æрдиаггæнгæ Челемет дæр, фæлæ уæдмæ байрæджы.

Стырей, чысылей, зерондей, сывеллоней Хъарадзауте ерембырд сты Челеметы керты еме уынаффе кодтой, цы хабар ерцыдис, ууыл... Уынерме тынг рейын байдыдтой куыйте, уасыдысты уасджыте, фысте, галте еме хъуццыте дер. Хъеу бынтондер сызмелдис, еме хуыссег никейуал

ахста. Зередте дзырдеппарен кодтой леппутем. Леппуте къулберзейе леууыдысты кауты енцейтты. Челеметы керты ертымыбыл сты егас Хъарадзауты мыггаг еме, хабар базонгейе, енцад леууынц, зехме кесгейе.

Уатæй æнæнцайгæйæ хъуысы Мисурæты мады хæкъуырццæй куыд. Челемет йæ сæр æруагъта æмæ афтæмæй лæууы тыргъы æнцой, зæхмæ кæсгæйæ, стæй йæ сæр систа бæрзонд æмæ йæ дзых бахæлиу кодта:

— Федтат, не сахъ фесивед, куыд сбелвырд и, афтемей сымахей хъебатырдерте бире ис. Сымах хедзари-хедзар гуыбындзау куы кодтат, уед уын уе фындзы быней Сырхауты Церай аскъефта уе хъеуы фидауцы, уе дзебех хойы. Хъусут! Йехицей уе мачиуал раппелед. Сымах хъебатыр еме 'хсарджын ермест куывдты еме хистыты веййут. Феле, хъебатырдзинад куы фехъеуы, уед та ембехсге бакенут. Кед ма уе уеле худ дарыны фенд кенут, уед ма ныббарут Сырхауы-фыртен ацы уелхъусы цеф. Бацеут мердтем йе федыл!

Фесивед бынтондер ныхъхъус сты еме се йе сер сдарыны ныфс дер никемеуал уыди иудзевгар.

Арв цъех кенын райдыдта, уасджыте се ецегей уасыдысты, уеддер Хъарадзауте нема хелиу кодтой. Еппынереджиау фесиведей рацыдис Хъарадзауты инелары фырт Данел, еме ехсарджыны хъелесей дзырд левердта зередтен, фесивед се маст кей не ныууадздзысты, уый. Фесивед сластой се хъамате еме се се риутем ацарезтой ардхерыны нысанен. Ацы хабар фенгейе зередте сулефыдысты. Челемет систа йе сер берзонд еме кеуын хъелесей арфе ракодта, йе керты цы адем ерембырд и, уыдонен.

Адем хелиу кенын байдыдтой, евеццеген, хуыссег се эердетыл ерлеууыдис еме тагьд-тагьдей уадысты се хедзерттем.

Фесиведы номей дзырд чи левердта, Хъарадзауты Данел, уый дер тагъд-тагъд ферастис йе хедзарме. Йе уаты дуар бахоста, еме йын ей йе ус бакодта. Уатме бацыдис, къуымтем ракес-бакесгенгейе; йе ливор йе ныверзены атъыста, дуар фидар сехгедта еме йе даресте ласынме

фæцис уайтагъд. Райста йæ дарæстæ æмæ сæ бандоныл сæвæрдта, йæхæдæг абырыдис хъарм хуыссæнты. Йæ ус Чабæхан ма йæ цæмæйдæрты фарста, фæлæ йын Данел ницы дзуапп лæвæрдта.

Мигътæ змæлын байдыдтой цъæх арвыл, стыр арты фæздæгау. Æрдз хъæлдзæгæй-хъæлдзæгдæр кодта... Уæрццы былдыхъ хуымæй сирвæзтис, стæй йæ фæстæ иннæ цъиутæ дæр зарын байдыдтой хуры ссæуынмæ... Уыдис сæрдыгон райсом. Хъомгæс фæсхъæу хæтæлæй цагъта... устытæ фос скъæрын байдыдтой рæгъаумæ. Пæлæхсар сыкъаджын, дынджыр галтæ схуыстытæ кодтой кæрæдзийы. Богъты æмбухыней хъæд арыдта, сæныччытæ æмæ уæрыччытæ æнахуыр хъазгæ-кафт кодтой сæууон уæлдæфмæ, цъæх нæууыл... Рæгъау аскъæрдтой хъомгæстæ. Фыййæуттæ зарынц

Рæгъау аскъæрдтой хъомгæстæ. Фыййæуттæ зарынц уадындзтæй алы рæгътæй æмæ пыхсбынæттæй. Хур дæр дзæвгар суадис. Хосдзауты зарæг арауы тар хъæд æмæ арф кæмтты. Кусынц кусæг адæм хуымты æмæ уыгæрдæнты: чи кæрды хос, чи дасы уис, чи та хъæлдзæгæй рувы йæ нартхор. Хъæлдзæг у хъæууон куыст уыцы афон. Хосдзаутæ се ставд цæнгтæй фидар нылхъивынц сæ цæвджыты хъæдтæ æмæ зарынц сæууон зарæг æнæниз, хъæлдзæг хъæлæсæй...

Хур арвы астæумæ ссыдис æмæ фæрссагæй бауагъта йæ сызгъæрин тынтæ. Данел базмæлыди йæ хуыссæны. Чабæхан раздæр сыстади æмæ йын балæвæрдта ног æхсад мидæггæгтæ. Данел зивæггæнгæ скодта йæ дарæстæ, стæй рацыдис йæхи æхсынмæ. Йæхи цæхсадта, кæсæнмæ бакастис æмæ, йæ сæр куы алæгъз кодта, уæд рацыдис хæрæнуатмæ.

Херенуаты фынгыл леууыдис хедфыцге алхъинон херинетте. Былысчъилей цыдерте ахордта, стей та бацыдис йе уатме, йе усме кесынме.

Се 'ххуырст чызг бафснайдта фынг, стей балевердта Данел еме Чабеханен ресугъд сердыгон феткъуыте тебегъы мидег. Данел феткъуыте куы федта, уед бафарста Чабеханы: — «Кем зайынц ацы феткъуыте?» Феле сын уый дер ницы зыдта. Федзырдтой еххуырст чызгме. Чызг сын бамбарын кодта, феткъуыте Хъарадзауты хъеуы кей зайынц, стей Данелен йехи цехерадоны, уый. Данел сцин кодта еме се уелдай адджынен херын байдыдта.

Цалынма фаткъуыта хордтой, уадма сын са аххуырст арбакодта файтон. Чабахан ама Данел афардаг сты бы-

дырма, саууон уалдафай улафынма.

Бирæ фæзылдысты быдырты. Уæлдай дис фæкодтой, мæнæу куыд рæсугъд зайы, ууыл, стæй хосдзæутты уистæ куыд раст сты, уымæ дзæвгар фæкастысты æдзынæгæй. Данел дзырдта Чабæханæн, афицерты скъолайы йæ инæлæрттæ куыд бирæ уарзтой, уый иттæг зæрдæргъæвдæй. Чабæхан дæр кастис Данелы пъагонтæм, æмæ йæ цæстытæй æрттывта цины сой. Зонтик сæм уыдис, фæлæ сæ уæддæр хур хъыгдарын байдыдта æмæ бæхтæрæгæн бæхтæ раздахын кодтой хъæуырдæм.

Хосдзауте се хид серфтой фетен келмерзентей; се цевджыте ехситт кодтой еме уыцы фед-федыл фелдехтой уымел кердег. Фыййеутте ахстой ехсырджын фысты еме къудзиты ребын цымдтой уазал кердзыниме хъарм, ног дыгъд ехсыр. Фысте се 'взегте раластой, афтемей ривед кодтой аууетты. Бехте сусеней тылдтой се серте. Хъомте берзонд истой се къедзилте еме згъордтой доны былме. Нема енцади хосдзауты зарег...

Данел æмæ Чабæхан бахæццæ сты сæ хæдзармæ, рахызтысты файтонæй æмæ бацыдысты сæ уатмæ. Рудзгуытæ сæхгæдтой æмæ сæхи æруагътой хуыссæнтыл сæ фæллад

суадзынма. Еххуырст чызг цатта кодта сихор.

Хъарадзауты фæсивæд фæссихор дзыгуыртæ байдыдтой уынгты. Сæ ныхас уыди Мисурæты аскъæфт. Данел рабадти, йæ дæндæгтæ схъаугæ рацыдис уынгмæ. Бирæ фæныхас кодтой, стæй иумæ æрцыдысты, цæмæй лæгтæ баххуырстаиккой Сырхауты Цæрайы амарынмæ. Дзæвгар æхца снысан кодтой, Цæрайы чи амара, уыдонæн. Марджытæ ссарын Данел йæхимæ райста. Ууыл алыг ис сæ хъуыддаг. Алчи сæ йæ хæдзармæ ацыдис æмæ йæ усæн дзырдта, куыд хъæбатыр ми бакодтой, цас æхца снысан кодтой Цæрайы амарæггаг, уый.

Данел йж хждзармж бацыд ставд санчъехтжй жмж Ча-

баханан йа фыццаг дзырд уый фацис:

 Теперь Царай в моем кармане. Я ему покажу, как издеваться над кровными дворянами!

Сбадти фелмен бандоныл еме хъуыды байдыдта, Церайы куыд амарын кендзен, ууыл.

ЦЫППЕРЕМ СЕР

Цæрай æрфысым кодта Балхъæды кæрон ассиаг фыййæуттæм. Даргъ фæндагыл фæллад уæвгæйæ, фондз дæр бафынæй сты мусонджы фæлмæн лыстæнтыл, йæ алы къуымты. Æхсæв-бонмæ йæ къах дæр ничиуал атылдта уазджытæй. Уæлдай æнувыд фынæй баци Мисурæт: кæй бауырныдтаид, æмæ Хъарадзауты хъал чызг искуы ассиаг фыййæутты мусонджы афтæ бафынæй уыдзæнис. Ныр акæс, куыд фынæй у!

Райсомей сеууон хур белесты цъуппытей дзаг цесгомей куы худти мусонгме, уеддер ма хуыссыдис Мисурет. Еппеты разей сыстади Церай еме райдыдта лыстег кесгейе разил-базил кенын мусонджы алы ферсты. Церай никуы ма уыдис ацы диссаджы бесты еме дис кодта ердзы ресугъддзинадыл. Емраст ныццыдис, мусонджы делейы къедзехы риуей цы суадон цеуы хъелхъелгенге, уыме, еме ербадти йе цуры. Йе къух атъыста суадоны, еме ехсызгон уазал йе зердейыл сембелдис. Бире фекастис суадонме еме йе зердыл ербалеууыдис йе царды ныв йе райгуырыней абонме. Дзырдта йехинымеры: «Суадон сыгъдегей уайы къедзехы риуей. Хъелхъелгенге згъоры ехсад дуртыл. Ницы йе хъыгдары йе фендагыл, згъоры хъелдзегей кедемдер! Уый цемей зоны, цы йыл сембелдзенис разей».

Сыстадис Цæрай йæ бадæнæй æмæ араст ис суадоны фæстæ. Чысыл дæлдæр куы ныццыдис, уæд та федта мæсчъы чъизи, змæст дон. Ногæй та æрлæууыдис доны былыл.

«Ай диссаг нæу, суадон цæуы йæ фæндагыл заргæ, сыгъдæгæй, рæсугъдæй, суадон никæй хъыгдары, никæмæ евналы, фæлæ йæ уæддæр аныхъуыры мæсчъы чъизи, цъымара дон. Æвæдза, лæджы цард дæр афтæ у. Райгуыры лæг, схъомыл вæййы хъазгæ, заргæйæ. Нæ фæзоны фыдмитæ, фæлæ йæ чъизи кæнынц иуæй-иутæ. Цымæ афтæ цæмæн у царды хабар, уый исчи сбæрæг кодта?»

Ербадтис дурыл, йе сер йе зенгтыл еревердта еме хъуыды кены. Ставд дзынга ербатахти еме йын йе берзейыл ахъаззаг фехецыди. Церай не сызмелыдис исдугме, стей сабыргай йе къух систа еме дзынгайы ерцахста еме йем кесыныл фецис.

«Акæс-ма йæм амæ дæр! Цæййас у æмæ куыд уæнды лæгмæ».

Уыцы дзырдте куы загъта, уед ей йе берзей схордта. Къух ерхаста еме, дзынга кем бадтис, уым аныдзевдис къуыбырыл. Бире фекастис дзынгаме, стей йе доны бапперста. Æдзынег та кесын байдыдта месчъы змест донме. Дзынга йехи тылдта, феле доней ралесынен амал не ардта. Церай систа къалиу еме йе райста доны былме, дуры уеле йе еревердта.

«Нæ-æ! Мæн дæр исчи афтæ райса æмæ мæ доны былыл афтæ æрæвæра, уый нæ уыдзæнис. Хъуамæ алчи дæр дзуапп радта йæ митæн. Цæмæн мыл фæхæцыд! Уæд æй баппæрстаин доны?! Зонæд алчи дæр йæ бынат. Ма мæм æвнæлдтаид Куырттаты пъырыстыф æмæ йын нæ афастаин мæ хъамайæ йе 'мбыд сæр»...

Куыйты рейын еме фосы уасын ерчъицын кодтой Церайы. Йе зердыл ербалеууыдис Мисурет еме фераст мусонгме. Йе разме рацыдис Хъасбол еме йын ныхас байдыдта Мисуреты тыххей. Бауынаффе кодтой, цемей Хъасбол ацыдаид Налцыкме Мисуретен даресте елхенынме.

Мисурæт бадтис уæнгмардæй лыстæнтыл æмæ æнкъардæй кастис Балхъæды бæрзонд бæлæстæм. Иннæ мусонгты фыййæуттæ архайдтой уазджытæн сихорыл. Аргæвстой нард фыс æмæ йæ ныфтыдтой аджы, сæхæдæг цæттæ кодтой къустæ, тæбæгътæ æмæ уидгуытæ.

Мисурæт æмæ Цæрай фемдзаст сты, Цæрай бахудтис, фæлæ Мисурæт йæ сæр æруагъта дæлæмæ æмæ йæ цæсгомы норттæ сызмæлыдысты. Цæстытæ доны азылдта æмæ иу каст скодта Цæраймæ... Цæрай къæмдзæстыг худт бакодта æмæ Будзимæ бакасти, стæй хъæлдзæг хъæлæсæй бадзырдта Мисурæтмæ:

— Гъей, Хъарадзауты хъал чызг, ардем де чи рахаста, уыдон де ам нал ныууадздзысты, терсге ма кен. Енхъелден, еме дехи дер нема цехсадтай? Цом суадонме, уым де аккаг дон ис.

Схецыд рембынкъедзыл еме йе ракодта йе фесте.

 Цей, ныр ныууадз хъынцъым; куы зоныс, фецеуен дын нал ис, уый. Ефсермы кед кеныс, уед та ам ефсермыйы бынат нæу. Уыныс, нæ алыварс хъæды йеддæмæ исты ис? Акæс-ма ацы суадонмæ, дæуæй рæсугъддæр нæу?

Мисурет йе сер систа еме загъта хъерей:

 Цыфенды феуед, уеддер мехиме деуей худинаг не 'руадздзынен, — еме та йе сер еруагъта зехме.

Церайен йе цестыте ссыгъдысты, феле ницы сдзырдта уыцы сахат.

— Цей, дехи ныхс.

Мисурæт арф ныуулæфыдис, стæй дзуццæджы æрбадтис суадоны былыл æмæ йæ буц æнгуылдзтæй дон калын байдыдта йæ фæллад цæсгомыл. Цæрай дæр суадонæн йæ иннæ фарсыл æрæнцой кодта æмæ æдзынæг кастис Мисурæты цæсгоммæ.

— Цей диссаг у де буц цесгом, кем резыдте афтемей? Диссаг неу, ныронг дер дем мехи куыд бауредтон, уый. Уый уымен уыди, еме де афте хестегме никуы федтон, ендера деу ене скъефге уагътон ныронг!

Мисуретен фыццаг йе цесгом фетар, стей йыл цыма сеууон хур ауадис, уыйау ферухс.

 Уæдæ, уæдæ, æз дæр дыл дис куы кæнын, куыд ма ныууагътай иу чызг дæр æнæскъæфтæй.

Церай зердехелар худт бакодта еме рахызтис суадонен йе инне фарсме. Мисурет йе къабайе йехи ныссерфта, еме рараст сты суадоней. Мисурет нал хъуыды кодта фендаг, еме йе Церай хъеды астеуме бакодта мусонджы ефсон. Безджын херисы бын цъех неууыл ерытыдта йе керц еме Мисуретме бакастис.

— Нæма бафæлладтæ? Аулæфæм уал.

Мисурат анасдзургайа арбадтис карцыл агуыппагай. Царай дар арфалдахт йа фарсма.

 Цей, бире дзырд ма цы у?! Ехсевер ерегмедер куы херай, уед фылдер не кены,
 загъта Церай.

Царайан йа цастыта сыгъдысты анафенга цахарай ама кастис Мисураты цасгомма. Исдугма Мисурат не 'мбарста, цай ахсавары кой каны Царай, фала йам армай куы бавналдта, уад йе уангта базыр-зыр кодтой. Цыдар сдзурынма хъавыдис, фала йа дзыхы нал бадтис дзырд. Царай йын йа къабата дзабахта кодта. Мисурат

йехи стылдта енефенге тыхей еме феуад Церайе. Церай аззадис керцыл.

Мисурæт алыгъдис иудзæвгар, стей бæласы енцой алеууыдис еме Церайме сарезта йе налат цестыте. Церай рабадтис, керц та йе уехсчытыл бафтыдта еме, зехме кесгейе, загъта:

- Цом мусонгмæ!
- Нæ, æз дæ цурты нал ацæудзынæн. Разæй цу æмæ æз дæр дæ фæдыл цæудзынæн, дзуапп радта Мисурæт.

Цæрай рарастис сабыргай, æнкъардæй. Мисурæт дæр цæуы йæ фæстæ. Мусонг куы æрбазындис къалиуты аууонæй, уæд Мисурæт дæр бацыдис Цæрайы фарсмæ.

Мусонджы цур цъех неууыл фынгте дзагей леууыдысты, ермест ма се каст уыдис Церайме. Мисурет мусонгме баивгъуыдта, феле Церай фынгме бацыдис.

Хъасбол ем йе цест берге феныкъуылдта, феле Церай нал акасти.

Фынгыл уæле бадтис фыййæутты хистæр, ассиаг зæронд лæг Гуыргъохъ, арахъхъы сыкъа райста æмæ акуывта уазджыты цæрæнбон. Ассиагау зыдтой Цæрай æмæ Будзи æмæ куывдтæ æмбарын кодтой иннæтæн дæр. Куы абадтысты иудзæвгар, уæд уырдыгыстæгæн нуазæн арвыстой Мисурæтмæ.

Мисурет нуазен райста еме йе ербахаста Будзиме. Будзи нуазен айста еме райдыдта:

— Кед ез де нуазены аккаг ден, уед, евеццеген, деуен ефсымерен аккаг дер бауыдзынен, еме мын ененизей церут ме уарзон емгар Цераиме.

Фынгыл чи бадти, уыдоней иуте «оммен» загътой, иннетте та «бисмиллахи», еме нуазен бындзарей ануезта Будзи.

Мисурет сын йе серей акуывта еме аздехти мусонгме.

APBUCTOH

ЦИТАТЕТЕ, АФОРИЗМТЕ

Адаймаган йа бон царын у сада азы. Фала хиуыл-хацга кай не стам, агъдау ама нам уаг кай най, на буарма кай на зилам, заууаты уаварма йа кай аруадзам, уыма гасга на царды бонта цыбыр канам нахадаг.

Иван Павлов

Иу адеймаг дер еппелыны аккаг неу. Алы адеймаг дер у теригъеддаг.

Васили Розанов

Бонджын жмбырд кжны фосдзугтж жмж кжритж. Аджмы мжт жй нжй, афтж жнхъжл у, жмж сж кждджридджр балхжндзжни. Паддзах жржмбырд кжны аджмы. Фосдзугтж жмж йж кжритж не 'ндавынц, аджмы сджлбар кжнын — йж сжйраг хжс. Номдзыд лжг жмбырд кжны къордтж. Ома, дам, мын мж ном ужлиаумж исой.

Элиас Канетти

Адæймаг йæ фыдæлты зонд суанг незамантæй абонмæ фембырд кодта, уæддæр ма йæм кæс: къуымыхæй баззад.

Элиас Канетти

«Адамма» ницы нысан и, надар сам идейа ис, надар исты пълан, мана галабутам кана дидинджытам куыд ницы нысан ис, афта. «Адам» — уый тутт ныхас йеддама ницы у.

Освальд Шпенглер

Советон адаймаган бира хъыцъыдатта бадардтой, бира сайдтыта йыл арцыди, бира фыданхъалты ахасты бахауди. Хасты фаста амондджын цардма баллыдыстам, фала анахьан дас азы фахырхтам баста йа къахыл слаууын каныны сарвалтау. Баркадджын цардай нын зардата февардтой советон хицаутта, фала тыхтухита арвыстам иугандзон дефициты азарай. Хрущев нын дзырд радта, фындаес азы фаста коммунизмы цардзыстам, загъга, фала на цахджын сайд факодта. Баллыдыстам, мана ма иучысыл, стай Америчы баййафдзыстам, загъга, уый та дарддарай-дарддар кодта. Зарыдыстам, чысыл ма багъацам, ама Африкайы сарма сырх тырыса таманта скалдзан, миллиардгай сомта калдтам Куба ама Никарагуама, ама цы... Гаффутт.

Никей зонд ахста, разей нем цы кесы, уый. Еме 1991 азы СЦТА фехъусын кодта, «егъау енебасетте Советон Цедис» ныддерехсен, мене мергъте дзегъелей кей ныууадзынц, ахем зеронд ахстонау. Бирете 'нхъелдтой, «ефсымерон адемте» раздерау иуме цердзысты, емгуыст кендзысты. Феле къуындег коммуналон цереней, тахынегме рады леууыней, советон менг пропагандейе адем зердецъех фесты еме стыр бестейы хелдыл тынг не батыхстысты. Уыцы азты Уересейы церджытен ермест се 15 проценты ферыстысты бестейы сефтыл. Феле цы 'рцыд, уымен бирете ницы 'мберстой. Еме фиденыл еууендыдысты адемен ермест се 1—2 проценты. (...)

Хейрег ей базонед, еваст цы 'рбаисты уыцы еппетхьом, алы ран дер йе фындз чи тъыста, уыцы ПЕК (Паддзахадон Едасдзинады Комитет). Иу герах дер не фекодта, афтемей йе герзте цемен еревердта биремилуанон СЦКП? Хъусей цемен леууыдысты «Урал-вагонзавод»-ы кусджыте, абон, Болотная площадь кей хонынц, уымы архайджытей Мескуы бахъахъхъенынме се беттенте куы тонынц, уед? (...)

Ногей та фейнердем йе къабезте ивазы «Советон империйы» апологи. Адемен се 30 проценты еууендынц, Советон Цедис ногей арезт кей ерцеудзен, ууыл. Феле

цыме ног импери саразыны фендте ембыд не разындзысты. Стей та уыцы енахъинон беллицте се зердейы хесгейе адем фыденхъелей не аззайдзысты? Адем раздерау енцоней еууендынц алцеуыл дер. Терсын, ногей та сылсайд куы 'рцеуа, уымей.

Вячеслав Костиков

(AuΦ, 2014, № 7)

* * *

Уыцы элитæ (советон. — Ред.) гадзрахатæй рацыди Советон паддзахадыл. Фæстæдæр дзы бирæтæ кусынмæ бацыдысты коммерцион структурæтæм. Æххуыс кодтой Гусинский емæ Березовскийы хуызæн олигархтæн. Советон дуджы чи фæзынд, уыцы элитæ разынд æмбыд. Сæ мидæг бады кæмæн егъау, кæмæн та къаддæр цъыгъгъуытгæнаг зулкъ æмæ сын æнæхъæнæй бахордта сæ ард, стæй сыл нацийы раз цы бæрн уыдис, уый... Æмæ дзы уыцы худинæгты фæстæ иу дæр йæхи нæ амардта. (...) Ахæм у нæ элитæ. Æмæ ныл америкæгтæ уымæн худынц. Уæ элитæ, дам, ныр мах у. Уым цæрынц сæ устытæ, уым сын гуыры сывæллæттæ, уый фæстæ уыцы сывæллæттæ уым ахуыр кæнын райдайынц. Уырдæм чиновниктæ æмæ депутаттæ хæдтæхджытыл атæхынц уик-эндмæ. Уыдон Уæрæсейы раз сæ аххос æнкъарынц æмæ сын æнæуынон у. Æлгъаг удтæ сты, æмæ сыл хъуамæ æлгъ кæнæм. Æндæры аккаг не сты.

Александр Проханов

(AuΦ, 2014, № 7)

АЛЫХУЫЗОН ХАБÆРТТÆ

* * *

Лев Толстой йæ романтæм цы цæстæй каст, уый равдыста, 1871 азы Фетмæ цы фыстæг арвыста, уым: «Как я счастлив... что писать дребедени многословной вроде «Войны» я больше никогда не стану».

* * *

Афтæ куы фæзæгъæм, «Зарыл талант в землю», уæд ей æмбарын хъæуы: ома цавæрдæр адæймаг йæ курдиаты рæзтыл нæ кусы. Фæлæ ацы дзырдбаст равзæрди Библийы фыст æмбисондæй: иу лæгмæ æрбафтыди сызгъæрины талант æмæ йæ адæмæй æмбæхсгæйæ зæххы баныгæдта. Рагон Элладæйы талант уыди уæзбарæн — 26 килæйы.

* * *

Их куы 'руары, уæд йæ къуыбæрттæн хаттæй-хатт сæ уæз вæййы 1 килограммы бæрц. Ахæм их 1988 азы 20 апрелы æруарыд Индийы Уттар-Прадешы штаты. Уыцы къæвдайы рæстæг фæмард 246 адæймаджы. Фæлæ 1981 азы Китайы провинци Гуандуны рацыди ноджы тыхджындæр ихкъæвда. Ихы къуыбæрттæй иуæй-иутæ ластой 7 килæйы бæрц. Фæмард фондз адæймаджы, 10 мин бæстыхайæ фылдæр та тынг хъыгдард æрцыди.

* * *

Зеххыл ехсырдейте ис 5676 хуызы. Феле дзы техын се бон у ермест хелынбыттыртен.

* * *

Дзырдбаст «и ежу понятно» æрхъуыды кодта Владимир Маяковский. «Сказка о Пете, толстом ребенке и о Симе, который тонкий», зæгъгæ, уыцы æмдзæвгæйы ис ахæм рæнхъытæ: «Ясно даже и ежу — Этот Петя был буржуй».

Славяйнаг æвзæгтæй бирæты дзырд «неделя» амоны хуыцаубон — ома кусгæ бон нæу, «не делают». Рагон уырыссаг æвзаджы дæр раздæр афтæ уыди, фæлæ XVI æнусы къуыри хонын райдыдтой неделя.

* * *

Ванкуверы сакъадахыл (Канадæ) цы индейæгтæ цæры (квакиутлтæ), уыдонмæ ис ахæм æгъдау: хæс куы райсынц, уæд цъынды ныууадзынц сæ ном. Хæс чи райсы, уый йæ цалынмæ бафида, уæдмæ йæм йæ номæй ничи сдзурдзæни.

* * *

Угандейы ис иу бынат, Тороро, з
егъге. Уым арв афедзы дергъы фенеры 250 боны.

* * *

Техасы (АИШ) хæтæлты цы газ цæуы, уымæ бафтауынц, æмбыд дзидзайы тæф чи кæны, ахæм химион буаргъæд. Уымæ гæсгæ искæцы ран газ хæтæлæй куы фæхъары, уæд уыцы бынат æнцондæрæй ссарынц, уымæн æмæ хæдмæлхор мæргътæ йæ сæрмæ зилдух сисынц.

ÆВЗАГ – НАЦИЙЫ БЫНДУР

* * *

Æвзаг ахуырадиме емцыд не кендзен, йе дуджы доменты аккаг не уыдзен, йехи хъаймагъ еме уидегтей церыны фадат ын куыне уа, йехи цырвей куыне енхъиза, уед.

Владимир Даль

* * *

Бындурон æрмæг, ома мадæлон æвзаг, æххæстæй куы базонай, куы сахуыр кæнай, æрмæстдæр уæд базондзынæ æххæстæй фæсарæйнаг æвзаг дæр.

Федор Достоевский

Евзаг жмж сызгъжрин – нж хъама 'мж нж марг.

Михаил Лермонтов

* * *

Хорз у сыхæгты 'взаг ахуыр кæнын, стæй йæ хъуамæ зонгæ дæр кæнай, фæлæ уал фыццаджы-фыццаг базон дæ мадæлон æвзаг.

Франциск Богушевич

* * *

Мæ удæн æппæтæй адджындæр у, ды мын, мæ дунейы рухс, иухатт «уарзын дæ», зæгъгæ, цы 'взагыл загътай, уый. Ноджы ма мын мæ къухы дидинæг дæр фæсагътай.

Джордж Мередит

* * *

Нæ мадæлон æвзагæн йе 'цæг ад æмæ фидыц æрмæстдæр уæд бамбарæм, æцæгæлон арвы бын æй куы фехъусæм.

Бернард Шоу

* * *

Æвзаг цемей сыгъдег еме цыргъ уа, хъуыды та рестдзевин, ууыл куы тох кенай, уед уый амоны: тох кеныс культурейы хотыхы сервелтау. Еме уыцы хотых цас кердагдер рауайа, йе нысанме цас растдер арезт уа, уыйберц арехдер кендзен уелахиз.

Максим Горький

* * *

Нæ хъуыдытæ сæмхæццæ вæййынц, æвзаг кусгæ куы нæ фæкæны, фæлæ ривадæй куы фæзилы, уæд.

Людвиг Витгенштейн

* * *

Евзаг у нæ буары иу хай æмæ буарау у вазыгджын.

Людвиг Витгенштейн

Адæмы цæрæнбон фидар баст у æвзагимæ. Адæм се 'взаджы цæрайæ цæрынц, æнæуый сын цæрæн нæй.

Жорж Батай

* * *

Ай-гъай, глобализаци йе куыст кены. Кавказы чысыл адемтей ис ахемте, 25 азы разме йе маделон евзаг хорз чи зыдта. Ныр сын сехи 'взегте уырыссаг аиуварс кодта. Бирете се маделон евзагыл кесын нал зонынц. 25 азы разме зыдтой, ныр — нал. Канд хи маделон евзаг хъахъхъенын не хъеуы, феле ендер евзегте дер. Науед абон де сыхаджы евзаг фесефдзени, райсом та де 'взаген ерцеудзен йе рад. Уыме гесге хъуаме иуте иннетен еххуыс кеной, хъуаме не культурон бынте бахъахъхъеныныл иуме архайем. Уыцы бынте куы фесафем, уед гом-герццей аззайдзыстем, айдагъ глобализаци ма уыдзени.

Гурам Одишария

УЛЕФЫНЫ БАР МЫН РАТТУТ

Ез адаймаг дан! Ман адаймаджы цардай царын фанды! Ман сыгъдаг уалдаф улафын фанды, ама мын ай раттут!!! «Электроцинк», манан ис улафыны ама царыны бар. Ема домын: уыцы бар мын мачи исад!!! Алы саумарайсом дар хыылма лаууы ма гораты сарма... Алы райсом дар «Электроцинк» арбацауы ма хадзарма, рудзынджы цастыл арбаласы, ма рауджыты ахъары, улафын ма нал фауадзы. О, алы райсом дар! Адам царынан райгуырынц, ана уалдафай та царан най! Ман сыгъдаг уалдафай царын фанды! Раттут мын ай!

Сабанты Фатима,

Цæгат Ирыстоны-Аланийы паддзахадон телерадиокомпани «Алани»-йы кусæг

КУВЕНДОНЫ АФОРИЗМТЕ

- Дæ хæлары зæрдæйыл цы УАРГЪ сæвæрдтай, уый дын сомбон Хуыцау дæхиуыл сæвæрдзæн, æмæ дын уый дæ зæрдæ тынгдæр нылхъивдзæн.
- Куырм леджы развендагыл цы ДУР уыд, уый куы аппарай, уед сембелдзен еме амардзени, деуыл фехецынме чи хъавыд, уыцы калмы.
- Де 'мбалы къахыл цы КЪОДАХ бабастай, уый дын дехи зындоны серсефенме аласдзен.
- Де ХÆДЗАР белццонен парахат гом веййы. Уыцы хедар де бахиздзени царды евирхъау тымыгътей.
- Кейдер лагъзей цы ЗЫНАРГЪ ДУР радавтай, уый де риуы дзыппы бамбехстай, феле дын де зерде судздзен еппынедзух.
- Æххормаг лæгæн цы КЪÆБÆР бахæрын кодтай, уый дæм раздæхдзæни, цы уыди, сæдæ ахæмæй.
- Цы де фендыд, уый де къухы бафтыди ГЕДЫ НЫ-ХАСЫ ферцы, феле де уыцы ГЕДЫ НЫХАС бын кендзени.
- Чидер деу аххосей цы ЦЕССЫГТЕ фекалдта, уыдон дын ауедзте скендзысты де цесгомыл еме енцыылдтей баззайдзыне.
- Сахъат адеймаген йе къахыдарес цы ГЕРЗЕЙ бабеттай, уый дын фидар нылвасдзени де знегты ценгте дер.
- Искей бабын кеныны тыххей цы АРТ бандзарай, уый дын дехи басаухедзар кендзени.
- РЕСТДЗИНАДЫ ФЕТК жвестиатей ныффидар уыдзени.
- ЦЫ БАЙТАУАЙ, уый æркæрддзынæ цины бон дæр æмæ зианы дæр, æдыхст рæстæджы дæр æмæ удхаргæнгæйæ дæр.
- ДÆ БОН У байтауынафон снысан кæнын, кæрдынафон та дын Хуыцау бацамондзæни.

АНЕКДОТТ*Æ*

* * *

Испайнаг сахар Барселоней еербайх уыст ахем хабар. Корридейы рестег иу богъдаби уырыссаг турист расыгей аренеме рахауди. Гъеме тореадоры уыцы иу рестег тох кенын бахъуыди дыууе знет богъиме.

* * *

Невропатолоджы уатмæ бацыдысты мад æмæ фырт. Дохтыр сабийы фæрсы:

- Леппу, зегъ-ма, гинойен цал къахы ис?
- Цыппар.
- Хъуста та йын цал ис?
- Дыууæ.
- Пестыте та?
- Дыууæ.
- Еме гинойен къедзил дер ис?
- Ис.
- Цал къждзилы йын ис?
- Иу... Мамæ, ацы лæг гæды никуы федта æви цы?

Дунейы æппæты тæссагдæр бынат ис Сан-Диегомæ æввахс (Калифорнийы). Сæрсæфæны сæрмæ лæууы тæнæг дурын къæй, цыма айнæг йе 'взаг раласта.

Шеф-редактор Корректор Дизайн Компьютерный набор Ирида КОДЗАТИ Заира КАРАЦЕВА Залина ГУРИЕВА Марина КИРГУЕВА

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций по РСО-Алания.

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00091 от 27 января 2014 г.

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна, уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

Журналма цы къухфыстыта цауы, уыдон редакци рецензи на каны, стай са автортан фастама на датты.

Учредитель: Министерство культуры и массовых коммуникаций РСО-Алания.

Подписано к печати 25.11.13. Формат издания 60х84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура шрифта Муzl. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27. Тираж 1100 экз. Заказ № 130. Цена свободная. Выход из печати 20 апреля 2014 г.

Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11. E-mail редакции: mahdug@mail.ru; http://www.mahdug.ru. Тел.: гл. редактор — 25-09-64;

отдел поэзии, корректор — 25-09-74; бухгалтерия, компьют. — 25-22-47.

Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис» РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.

